

Kilpailevat

to TAIDE

tuu TIEDE

TALOUS
det

Ylioppilaslehden toimitus haki vuonna 2017 Helsingin Sanomain Säätiön Totuudenjälkeinen aika -teema-apurahaa. Donald Trump oli juuri valittu Yhdysvaltain presidentiksi, ja nopeasti lehtien sivuille singahtanut ”totuudenjälkeisyyden” käsite kaipasi kipeästi analyysia.

Kriittinen keskustelu median roolista kuuluu olennaisena osana keskusteluun totuudenjälkeisestä ajasta. Tämä kirja on syntynyt Ylioppilaslehden toimituksen vuosina 2017–2018 toteuttamasta ”Voittaneet totuudet” -hankkeesta, joka rahoitettiin Helsingin Sanomain Säätiön tuella.

Hankkeen tiimoilta toteutettiin teemakeskustelujen viikko helmikuussa 2018. Tiede-, taide- ja talousaiheiden asiantuntijat ja ajattelijat pääsivät tapamaan toisiaan sekä yleisöä ja keskustelemaan näiden teemojen sekä journalismin rajapinnasta Galleria Sorbuksessa, Helsingissä. Samalla kypsytettiin tekstejä, jotka on nyt koottu näiden kansien väliin.

Journalistisen valinnan vaikeuksiin johdattaa Lauri Haapanen kirjan johdannossa. Lopuissa teksteissä kysymme, keiden näkökulmat pääsevät isojen medioiden jutuissa esille ja miksi, ja miten tietyistä ”totuuksista” tulee ikään kuin voittavia totuuksia – olivatpa ne totta tai ei.

Kilpailevat totuudet

Kilpailevat totuudet

© Ylioppilaslehden Kustannus Oy ja kirjoittajat

Toimitus: Veera Jussila, Anni Pasanen & Robert Sundman

Ulkoasu: Tuomas Järvenpää

Kuvitukset: Erkki Toukolehto

Valokuvat: Evelin Kask (s. 241: Petri Blomqvist)

ISBN 978-952-94-1413-0 (nid.)

ISBN 978-952-94-1414-7 (PDF)

Livonia Print, Riika, Latvia 2019

Tämä julkaisu on toteutettu

Helsingin Sanomain Säätiön tuella.

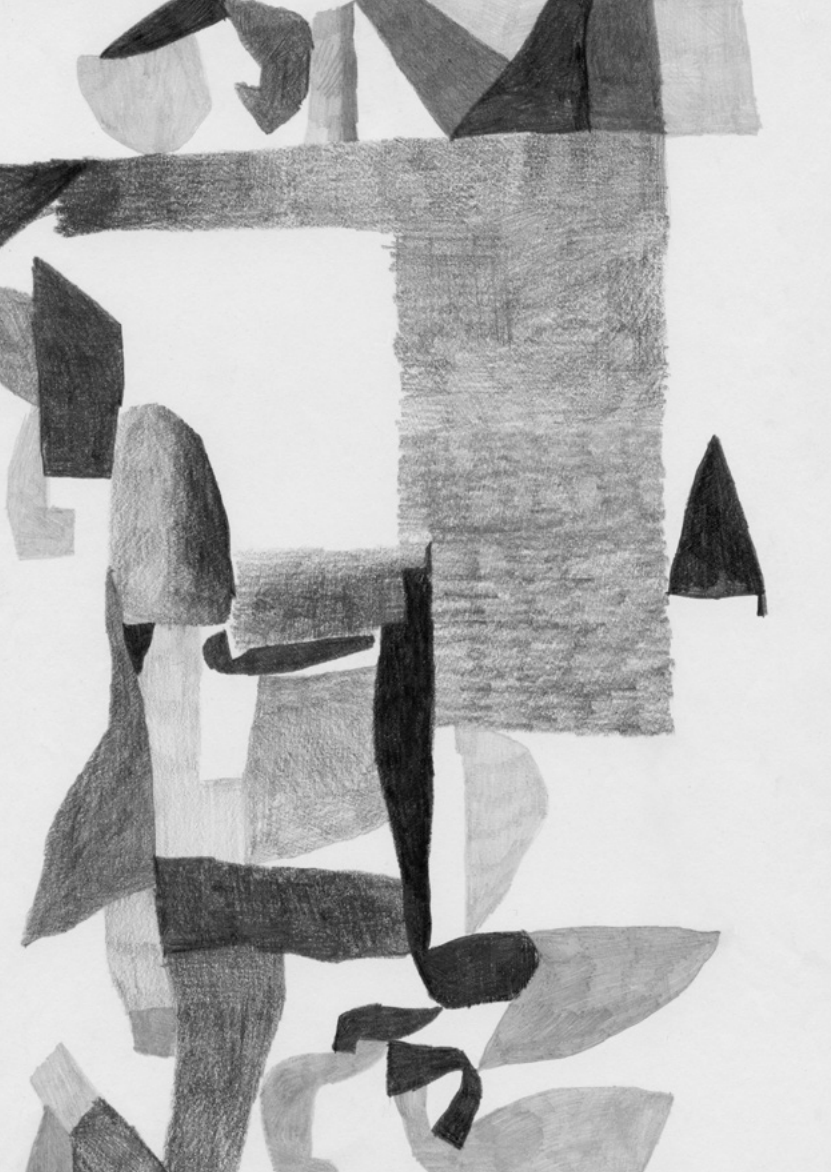
Ylioppilaslehti

Kilpailevat totuudet

johdanto	—	8	Lauri Haapanen Piilossa tekstin takana
taide	—	36	Veera Jussila Kun toimittaja alkoi puhua totta
		50	Silvia Hosseini Maabrändijournalismi Suomen asialla
		74	Pauli Rautiainen Riutuva taiteilija on median hellimä myytti
		104	Anna Tuori What makes art and what art makes
tiede	—	128	Anni Pasanen Totuuden torikauppiaana

	142	Niko Kettunen	Pierusta syöpälääkettä eli miten tieteen roskautiset syntyvät
	168	Ulla Järvi	Hermomyrkkyyä hammas-tahnassa – hukkaako terveys-journalismi faktansa?
	192	Tommi Uschanov	Tiedepolitiikka ja julkisuus
talous	— 210	Robert Sundman	Talousjournalismin tilintarkistus
esipuhe			
	222	Janne Arola	Imitaattori asialla
	242	Minea Koskinen	Iloa ja seikkailua
	268	Mari Uusivirta	Iso kuva hukassa

Lauri Haapanen

Piilossa tekstin takana

Juttuja kirjoittaessaan toimittajat tekevät lukuisia valintoja. Nämä valinnat eivät kuitenkaan ole arvioitavissa sen mukaan, mikä on totta ja mikä ei.

Siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden analyysi johtaa päätelmiin, joissa journalismin jakamattomin ydin, faktapohjaisuus, asettuu kyseenalaiseksi.

Journalistinen juttu pyrkii kätkemään parhaansa mukaan jäljet kirjoitusprosessista. Toisin sanoen valmiista jutusta ei voi päätellä, miten se on kirjoitettu: onko teksti näpytelty alusta loppuun edeten vai kenties kasvavaa tekstimassaa uudelleen järjestellen ja sanavalintoja hioen? Journalistinen juttu ei myöskään kerro mitään varmaa niistä työprosesseista, jotka varsinaista kirjoittamista ovat edeltäneet. Juttu ei siis ole kuvaus aiheen valinnasta, tiedon hankinnasta ja sen analyysistä, vaan juttu on toimitettu tämän taustatyön pohjalta.

Valotan näitä seikkoja esimerkillä, joka on osa siteerausta käsittelevän tutkimukseni aineistoa.¹ Eräässä uutisaikakauslehdessä julkaistiin juttu maahanmuuttajataustaisesta yrittäjästä. Jutussa oli seuraavanlainen suora lainaus eli sitaatti:

”Kiinassa olin menestyvä diplomi-insinööri, täällä en ollut mitään. Sitä oli vaikea hyväksyä.”

Sitaatit ovat lehtijuttujen perusraaka-ainetta, ja niillä on juttujen kerronnassa monia tärkeitä tehtäviä: ne muun muassa rytmittävät lehtijutun kerrontaa, luovat juttuun uskottavuutta ja luonnehtivat haastateltavaa. Monet näistä tehtävistä perustuvat sille yleiselle ajatukselle, että sitaatti on haastateltavan puheen sanatarkkaa toisintamista. Valmis sitaatti ei useinkaan anna lukijalle aihetta epäillä tätä

¹ Haapanen, Lauri (2017): Quoting practices in written journalism. Unigrafia, Helsinki.

käsitystä, ja jopa journalististen tekstien tutkimus pitäytyi pitkään valmiiden tekstien analyysissä, jolloin kysymystä sitaattien ”suoruudesta” ei voitu empiirisesti kyseenalaistaa. Vasta viime aikoina kielen ja median tutkijat ovat pyrkineet katsomaan tekstipinnan taakse selvittääkseen, miten jutut ja niiden sitaatit todellisuudessa syntyvät.²

Näkökulman laajennuksen myötä on avautunut uusia näkymiä toimitustyöhön. Oma tutkimukseni on muun muassa osoittanut sen, että suorat lainaukset ovat usein kaikkea muuta kuin suoria. Yllä esitetty sitaatti esimerkiksi perustui seuraavanlaiseen haastateltavan (H) ja toimittajan (T) väliseen keskusteluun:

*H: vaikka mä olin niin hyvi... mä voi sanota että mä oo
diplomainsinööri ja kaikki... koulutus ja ura ja...
aika huipula kiinasa silloin*

T: nii

H: mut ku mä tulin tänne mä oo... nolla

T: olik se vaikee tilanne hyväksyä

H: oli oli

² Katsaus kirjoittamisen tutkimuksen historiaan, menetelmiin ja haasteisiin, ks. Grésillon, Almuth & Perrin, Daniel (2014): *Methodology – From speaking about writing to tracking text production*. Teoksessa Jakobs, Eva-Maria & Perrin, Daniel (toim.): *Handbook of Writing and Text Production*, 79–114. De Gruyter Mouton, Berliini, Saksa.

Haastattelupuheen ja sen pohjalta tehdyn sitaatin kieliasu on varsin erilainen. Ensinnäkään haastateltava ei puhu suomea äidinkielenään, mikä heijastuu puheeseen norminvastaisina sanamuotoina. Näitä kielenpiirteitä toimittaja ei ole sitaattiin kirjannut. Tarkasteltaessa sitaattia virke virkkeeltä huomataan, että sitaatin alku on rakennettu haastateltavan puheesta kieliasua vahvasti muokaten. Sitaatin päätösvirke (*Sitä oli vaikea hyväksyä.*) ei sitä vastoin perustu haastateltavan sanomisiin lainkaan, vaan sitaatti on rakennettu vuorottelusta, jossa toimittaja esittää myötätuntoisen kysymyksen (T: *oliks se vaikee tilanne hyväksyä*) ja saa haastateltavalta myöntävän vastauksen (H: *oli oli*). Tämä yhteistyö ei ole valmiista sitaatista pääteltävissä.³

Medialingvistinen tutkimus tuo esiin ristiriitoja sen välille, mitä ajattemme toimituksessa tapahtuvan ja mitä siellä oikeasti tapahtuu. Tämä on omiaan heikentämään luottamusta journalistiseen mediaan, minkä vuoksi olisi vastuutonta vain purkaa vallitsevia käsityksiä. Tutkimuksen todellinen voima onkin siinä, että esille tuodut ristiriidat eritellään ja perustellaan. Tämän jälkeen näiden palasten pohjalta rakennetaan totuudenmukaisempi kuva siitä, miten media *todella* toimii.

³ Esitysteknisistä syistä olen hieman yksinkertaistanut esimerkkiä. Täyteläisempi analyysi löytyy artikkelistani Siteeraus lehtijutuissa (2016), teoksessa Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko (toim.): Puheesta tekstiksi – Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Edellä käsitellyn esimerkkisitaatin tehnyt toimittaja, kutsukaamme häntä Kaisaksi, kertoi tutkimushaastattelussa⁴, että kyseisen sitaatin muokkausta ohjasi se, että hänen ”piti hyvin pienessä tilassa kertoa aika monipolvinen asia”. Juttuun mahtui vain pieni osa noin 50-minuuttisesta haastattelusta, ja niinpä Kaisa valitsi mukaan oleellisia ja kiinnostavia asiasisältöjä, erityisesti sellaisia, jotka kuvasivat ”haastateltavan tapaa ajatella”. Lisäksi hän muokkasi sitaattit hyvin yleiskielisiksi, koska ”sitaatin puhekielisyysillä pitäisi olla joku pointti sen jutun kannalta, mutta tässä niin ei ollut. Eikä tässä myöskään ollut mitään tarvetta korostaa sitä, että hän puhuu huonosti suomea”.

Todellisuutta ei lehtijuttua tehtäessä vääristellä, pohti Kaisa, joskin käytännössä ”todellisuus on toimittajien materiaalia”, josta sitaattikin rakennetaan. Olisi kuitenkin hätiköityä tuomita edellä esitetyn esimerkin kaltainen siteeraus ykskantaan virheelliseksi. Muokkausten voi nimittäin nähdä palvelevan niin toimittajaa, haastateltavaa kuin lukijaakin.

4 Vaitöstudkimukseni aineisto on kolmiosainen: haastatteluiden äänitallenteiden sekä näiden haastatteluiden pohjalta kirjoitettujen lehtijuttujen ohella kolmannen aineistokokonaisuuden muodostavat tutkimushaastattelut, joissa rekonstruoiitiin informantti-toimittajien siteerausprosessin kulkua stimuloitulla mieleenpalauttamisella (stimulated recall). Käytännössä tarkastelin kunkin toimittajan kanssa rinta rinnan hänen tekemänsä haastattelun litteraattia sekä haastattelun pohjalta kirjoittamaansa lehtijuttua ja selvitin näin hänen siteerauskäytäntöjään.

Ensinnäkin sitaatteja muokataan juuri niin vähän tai paljon kuin on tarpeen, jotta syntyy hyviä sitaatteja sisältävä hyvä juttu. Toiseksi lukijat eivät ole tottuneet näkemään täsmällisesti litteroitua puhekieltä, minkä vuoksi puheelle tyypilliset mutta kirjoitetulle kielelle vieraat kielenpiirteet (esim. keskeneräiset lauseet, sanojen toistelu, kielenlipsahdukset ja *niinkuttelu*) herättäisivät luettuna herkästi mielikuvan sekavasta ja epävarmasta haastateltavasta. Ja lopulta, kukapa haluaisi tavalla vaikeaselkoisia, moneen suuntaan harovia sitaatteja. Toisin kuin esimerkiksi kaunokirjallisuuden parissa, lehtijuttujen kanssa olemme usein armottomia: yksi epäselvä virke vielä siedetään, mutta toisen kohdalla kääntyy jo sivu.

Sitaatit ovat olennainen osa journalistista juttua, ja lähes jutussa kun jutussa niitä siksi on. Lisäksi tutkimus on osoittanut, että siteeraus monivaiheisena tapahtumana on olennainen osa jutun syntyprosessia.⁵ Niinpä tämä luku luotaa seuraavaksi siteerauksen avulla median työtapoihin kokonaisvaltaisesti ja tarkastelee sitä kautta kriittisesti journalismin vaalituimpia periaatteita.

⁵ Kattava katsaus journalistisen siteerauksen tutkimukseen, ks. Haapanen, Lauri & Perrin, Daniel (2017): Media and quoting – understanding the purposes, roles, and processes of quoting in mass and social media. Teoksessa Cotter, Colleen & Perrin, Daniel (toim.): The Routledge handbook of language and media, 424–441. Routledge, Lontoo, Yhdistynyt kuningaskunta & New York, Yhdysvallat.

Siteeraus avaa näkymän työprosessiin

Journalistinen juttu voi perustua useisiin haastatteluihin ja kirjallisiin dokumentteihin sekä tietysti kaikkeen siihen, mitä toimittaja ennakolta aiheesta tietää. Valmiista tekstistä työprosessin jäljittäminen on mahdotonta ja etnografisella eli työntekoa havainnoivalla tutkimusotteellakin vaikeaa.

Sitaatti sen sijaan avaa suoraviivaisemman yhteyden työprosessin ja valmiin jutun välille. Ensinnäkin sitaatilla on määritelmänsä mukaan vain yksi lähde, minkä lisäksi se on helppo tunnistaa jutun tekstipinnasta; julkaisun valitsemasta käytännöstä riippuen sitaatit on erotettu muusta tekstistä joko lainausmerkeillä (”näin”) tai repliikkiviivalla (– näin.). Toiseksi sitaatti on ikään kuin päätepiste siinä nelivaiheisessa prosessissa, jonka lopputuloksena ihmiset saavat äänensä kuuluviin julkisessa keskustelussa.⁶

⁶ Medialingvistiikan professorin Daniel Perrinin kanssa rakentamani mallinnus pohjaa teorialle mediavälitteisestä yhteiskunnallisesta viestinnästä (Mediated Social Communication), jossa yleisöä ei mielletä passiiviseksi tiedon vastaanottajiksi vaan julkisen keskustelun osapuoliksi, jotka erilaisten sosiaalisten ryhmien jäseninä pääsevät mukaan julkiseen keskusteluun ryhmiensä edustajien kautta. Toimittajat välittävät ja johtavat tätä keskustelua, pääasiassa vetämällä yhteen ryhmien näkemykset ja päästämällä ääneen ryhmien edustajia.

1. Toimitus ja toimittaja valitsevat, mitä aihetta suunnitteilla oleva juttu käsittelee. Samalla monet muut aiheet tulevat rajatuiksi pois.
2. Toimittaja valitsee, mitkä aiheeseen liittyvät sosiaaliset ryhmät hän tuo juttuun mukaan ja mitä ei. Tällaisia ryhmiä voivat olla asianosaiset (esim. uhrin/syyliset), viranomaiset, poliitikot sekä tietysti ”tavikset”, joiden kautta meistä jokainen saa ikään kuin äänensä kuuluviin.
3. Toimittaja valitsee juttuun henkilöitä, jotka näitä sosiaalisia ryhmiä edustavat.
4. Osa henkilöistä saa äänensä kuuluviin (näennäisen) suoran lainauksin, osaa toimittaja referoi kenties epäsuorasti (*X sanoo, että...; X:n mielestä...*).

Näiden neljän vaiheen perusteella journalistista juttua voi verrata paneelikeskusteluun: puheenjohtajan roolissa toimittaja valitsee aiheen ja tähän aiheeseen liittyvät keskeiset osapuolet, minkä jälkeen hän kutsuu pöydän ääreen näiden tahojen sanavalmiit edustajat ja päättää, kuka saa puhua, missä järjestyksessä ja miten paljon.

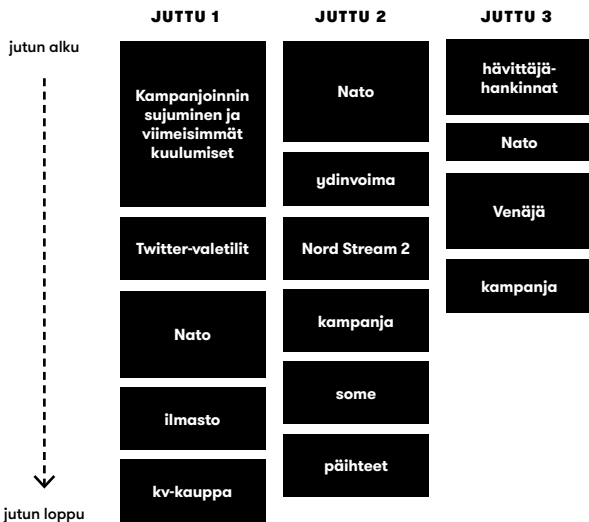
Siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden järjestys

voi toki vaihdella. Jutunteko voi lähteä liikkeelle esimerkiksi yksittäisestä lausahduksesta tai tviitistä, jota jutussa siteerataan. Toisaalta tavallista on, että ensin valitaan (julkisuuden) henkilö, jonka ympärille juttu rakennetaan, ja vasta tämän jälkeen jutun aihe.

Edellä olen esitellyt teoreettisen mallinnuksen siitä, miten siteeraus ja sitä edeltävät työvaiheet ovat läpäisevästi jutunteossa läsnä. Analysoimalla journalistista työtä mallinnuksen avulla on mahdollista selvittää uudella tavalla sitä, minkälaiset seikat journalistisiin valintoihin vaikuttavat.

Yhdestä haastattelusta rakentuu kolme juttua

Tammikuussa 2018 järjestettyjen presidentinvaalien alla kolme saman mediakonsernin toimittajaa järjesti yhteishaastattelun erään ehdokkaan kanssa. Tämän 50-minuuttisen haastattelun pohjalta toimittajat kirjoittivat kolme juttua, kukin omansa. Jokaisen jutun pääaiheena oli toki presidenttiehdokas itse, mutta tarkemman sisältönsä osalta jutut olivat erilaisia. Seuraavalla sivulla oleva kaavio esittää kussakin jutussa esiintuodut asiakokonaisuudet ja niiden käsittelyn laajuuden sekä jutun kokonaispituuden.

Ensinnäkin toimittajat valitsivat samasta lähdemateriaalista erilaisia asiakokonaisuuksia, koska kullakin julkaisulla on hieman erilaiset tavoitteet ja kohdeyleisö. Erityisesti aikakauslehtien maailmassa, mutta yhä enemmän myös uutistoimituksissa, puhutaan *mallilukijoista*. Tällä tarkoitetaan julkaisulle luotua fiktiivistä henkilöä, jota mielessä pitäen juttujen aiheet, näkökulmat ja kertomisen tavat valitaan: tehdäänkö juttu budjettivalmistelusta, ja jos kyllä, painotetaanko siinä autoveron vai päivähoitomaksujen

korotuksia, ja kirjoitetaanko näin valitusta aiheesta ja näkökulmasta reportaasi, asiantuntijavetoinen uutisjuttu vai kenties kolumni?

Toiseksi jutuille ennakolta määritellyt pituudet vaikuttivat siihen, minkälaisia niistä rakentui. Esimerkiksi ehdokasjutun 1 kirjoittanut toimittaja, Mikko, kertoi jättäneensä erään merkittävän asiakokonaisuuden jutustaan pois, koska aihe oli monisyinen eikä sen käsittelyyn ollut riittävästi tilaa. Lisäksi Mikko kertoi, että hänellä on tapana rakentaa juttujensa juoni niin, että asiasta toiseen edetään saumattomasti – ”siinä täytyis aina olla joku aasin-silta joka luontevasti kuljettaa yhdestä asiasta seuraavaan”. Kyseisestä ehdokasjutusta eräs asia rajautui pois, koska Mikko ei löytänyt luontevaa tapaa sitoa sitä tekstuaalisesti jutun muihin asiakokonaisuuksiin. Myös toimittajien henkilökohtaiset, kirjoittamiseen liittyvät preferenssit vaikuttavat siis osaltaan journalistisiin valintoihin.

Lisäksi Mikko tiesi, että kyseinen presidenttiehdokas oli aiemmissa haastatteluissa antanut eräästä teemasta, Twitter-valetileistä, epäjohtonmukaisia lausuntoja. Toimittaja halusi nostaa tämän epäjohtonmukaisuuden jutussaan esiin, mutta toisaalta hän halusi pysytellä näennäisesti neutraalina – neutraaliutta ja objektiivisuuttahan toimittajilta jatkuvasti peräänkuulutetaan. Niinpä Mikko

siteerasi eräitä muita henkilöitä, joiden suulla kriittiset näkemykset jutussa esitettiin. Tämä opponenttien ryhmä sai siis äänensä kuuluviin, koska heidän näkemyksensä sattuiivat palvelemaan sitä tarinaa, jonka toimittaja halusi lukijoilleen kertoa.

Edellä olen osoittanut, ettei ole yhtä oikeaa tapaa tehdä journalistinen juttu. Päinvastoin siinä prosessissa, joka etenee kirjavasta lähdemateriaalista määrämittäiseksi ja yksityiskohtiaan myöten hiotuksi tekstikokonaisuudeksi, toimittajat tekevät lukuisia valintoja. Nämä valinnat eivät ole arvioitavissa sen mukaan, mikä on totta ja mikä ei. Niinpä siteerauksen ja sitä edeltävien työvaiheiden analyysi johtaa päätelmiin, joissa journalismin jakamattomin ydin, faktapohjaisuus, asettuu kyseenalaiseksi.

Faktakeskeinen tarkastelu on riittämätöntä

Journalismin tulee perustua faktoihin, ja mikäli juttu sisältää mielipiteitä, on yleisön voitava erottaa ne tosiasioista. Tämä on perustavanlaatuinen lähtökohta journalismille, ja siihen pohjaten media-alan sisältä kumpuava media-kritiikki on keskittynyt pitkälti faktantarkistukseen.

Tällainen faktakeskeinen näkemys on kuitenkin riittämätön: sitaattit eivät toisinnassa haastateltavan puhetta sanata tarkasti, eivätkä siteerausta edeltävät työvaiheet peilaa todellisuutta sellaisenaan vaan sisältävät jatkuvaa aiheiden, näkökulmien ja lähdemateriaalin valintaa.

Jutun faktat voivat erikseen tarkasteltuna olla tosia. Ratkaisevan tärkeää kuitenkin on, että nämä faktat yhdessä ohjaavat lukijan oikeanlaiseen tulkintaan asiasta, yleensä erityisesti niin, ettei mitään kokonaisuuden ymmärtämisen kannalta oleellista jää kertomatta. Eräässä uutisessa esimerkiksi kerrottiin, että hallitus oli luvannut korkeakouluille ”satojen miljoonien eurojen lisärahoituksen”. Selventämättä kuitenkin jäi, että kyseessä oli pääomitus, ei yliopistojen toiminnan suora lisärahoitus, ja näin ollen yliopistojen jaettavaksi tulevat vain pääoman mahdolliset tuotot. Jutusta kanneltiin Julkisen sanan neuvostoon (JSN), joka on toimitusalan itsesääntelyelin. JSN päätyi äänestyksen jälkeen vapauttavaan päätökseen, jonka mukaan ”juttu oli osin harhaanjohtava, mutta siinä ei ollut olennaista asiavirhettä”⁷

JSN:n tehtävänä on puolustaa sanan- ja julkaisemisen vapautta ja arvioida, onko sille kannelluissa jutuissa noudatettu *Journalistin ohjeita*. Nämä tiedotusvälineiden yhdessä luomat ohjeet antaisivat mahdollisuuden arvioida

7 Kyseessä on JSN:n päätös numerolla 6369, ks. <http://www.jsn.fi/paatokset/>.

juttujen sisältöä muustakin kuin ”oleellisten asiavirheiden” näkökulmasta (ohjeiden kohta 20), sillä ohjeiden mukaan ”journalistin velvollisuus on pyrkiä totuudenmukaiseen tiedonvälitykseen”. Tätä ohjeiden kohtaa 8 ei kuitenkaan vallitsevan ratkaisukäytännön mukaan sovelleta juuri muulloin kuin tilanteessa, jossa jutusta on osoittaa myös olennainen asiavirhe.

On toki turvallista karsia sananvapauden nimissä kantelut, jotka perustuvat mielipide- ja tulkintaeroihin⁸, ja keskittyä juttujen yksittäisiin ja yksityiskohtaisiin puutteisiin, esimerkiksi asiavirheisiin, virheiden korjausten merkitsemiseen tai siihen, erottuuko mainos riittävän hyvin journalistisesta sisällöstä. Lisäksi päätöksiä, jotka arvioisivat jutun totuudenmukaisuutta kokonaisuutena saati julkaisun journalistista linjaa, olisi vaikea yksiselitteisesti perustella. Huonosti perustellut päätökset puolestaan heikentäisivät niiden käyttöarvoa ennakkopäätöksinä siitä, miten journalistin ohjeita tulee tulkita.

Mutta samalla kun JSN varoo kritiikkiä ja virheitä, tulee se asemoineeksi itsensä sivuun siinä julkisessa keskustelussa, jota tiedotusvälineiden tilasta, asemasta ja merkityksestä

⁸ Tämä on yksi 17 perusteesta, jolla JSN:n puheenjohtaja voi karsia kantelun ilman neuvoston käsittelyä, ks. Grundström, Elina: Mitä neuvosto karsii ja miksi? Blogikirjoitus 22.6.2016. Haettu 14.5.2018 osoitteesta <http://www.jsn.fi/blog/22-6-2016--mita-neuvosto-karsii-ja-miksi/>.

varsin kiihkeästi käydään. Se on vahinko, johon on monia syitä. Yksi perimmäisistä syistä nähdäkseni juontuu siitä tavasta, jolla JSN:lle on mahdollista kannella. Jotta kantelija nimittäin voi ennen kanteluaan, kuten vaatimus kuuluu, ”olla tiedotusvälineeseen yhteydessä ja pyytää sitä korjaamaan menettelyään”⁹, on virheellisen menettelyn oltava jotain yksittäistä ja helposti yksilöitävää.

”Jos esimerkiksi tv-katsojan mielestä syöpätutkijaa ja yksisarvishoitajaa ei olisi pitänyt haastatella samassa ohjelmassa yhdenvertaisina asiantuntijoina, ongelmasta ei välttämättä kannata valittaa JSN:lle. Neuvoston näkökulmasta kyseessä on toimituksen oma valinta, josta se ei mielellään keskustele”, kirjoitti JSN:n entinen jäsen ja *Suomen Kuvalehden* edesmennyt toimittaja Jari Lindholm yhdessä viime vuosien tiukimmista JSN-kriitikeistä.¹⁰

JSN on sidottu 35-kohtaiseen ohjeistoonsa, mutta niin haluttaessa ohjeissa voisi riittää selkänöjää nykyistä rohkeammillekin linjanvedoille: JSN:n jäsenenä olin mukana käsittelemässä edellä kerrottua kantelua yliopistojen lisärahoituksesta. Tulkintani mukaan kyse ei ollut sananvapaudesta eli siitä, että tiedotusvälineellä on ”oikeus valita näkökulmansa ja käyttämänsä ilmaisut”, vaan päätökseen

9 Ks. http://www.jsn.fi/kantelun_ohjeet/ (tarkastettu 12.4.2018).

10 Lindholm, Jari (2016): Nyt käyttäydyt, media. Suomen Kuvalehti 43/2016, 46–51.

jättämäni eriävän mielipiteen mukaisesti siitä, että ”uutisen keskeisin käsite, pääomitus, jäi riittävästi selittämättä ja taustoittamatta, minkä seurauksena juttu ei välittänyt lukijoilleen totuudenmukaista kuvaa uutistapahtumasta”.¹¹

Tiukka kahtiajako faktoihin ja mielipiteisiin on paitsi riittämätön, kuten edellä esitin, myös lähtökohtaisesti ristiriitainen. Journalistin ohjeiden mukaan yleisöllä on oikeus saada tietää, mitä yhteiskunnassa tapahtuu (ohjeiden kohta 1). Toisaalta tiedotusvälineillä on oikeus valita juttujensa näkökulmat, myös kiistanalaisissa asioissa. Tätä *right to advocate* -periaatetta – jonka yleisö huonosti tuntee¹² – ei suorasanaisesti Journalistin ohjeissa mainita, mutta se juontuu oikeudesta sananvapauteen, joka kuuluu myös medialle ja jota JSN ei halua ennakkopäätöksillään kaventaa.

Raja, jonka jälkeen yhteiskunnan tapahtumat eivät enää heijastu jutusta vääristymättöminä, on kuitenkin veteen piirretty. Eräässä Suomen luontoa käsittelevässä ohjelmassa tarkasteltiin sudenmetsästystä erittäin kriittisesti. JSN päätyi vapauttavaan päätökseen, koska ”neuvosto ei löytänyt ohjelmasta mitään totuudenvastaista, vaikka ohjelma oli

¹¹ Ks. myös JSN:n päätös numero 6843 ja siihen jättämäni eriävä mielipide.

¹² Asiaa tuskin on tutkittu, mutta perustan olettamukseni sille, miten usein kuulee vaadittavan median objektiivisuutta. Helmikuussa 2018 kansanedustaja Ville Tavio (ps) tiedusteli jopa kirjallisen kysymyksen voimalla sitä, mitä hallitus aikoo tehdä edistääkseen ”objektiivista ja puolueetonta uutisointia”.

vahvasti näkemyksellinen”.¹³ Viime kädessä jutun tulkinta riippuu kunkin lukijan, katsojan ja kuuntelijan medialukutaidosta, tässä tapauksessa siitä, miten hyvin hän kykeni erottelemaan asiatiedot ideologisista valinnoista.

Media on vastuussa yleisölleen (ohjeiden kohta 1), ei yleisöstään. Mutta on tärkeä muistaa, että silloin, kun jokin media nauttii yleisönsä keskuudessa vahvaa luottamusta, voi se valinnoillaan vaikuttaa laajasti yleiseen mielipiteeseen – perustuivat nämä valinnat sitten ideologiaan, tilaus- ja mainosmyynnin edistämiseen tai johonkin muuhun.

Tasapainoilua ristiriitaisten tavoitteiden välillä

Vielä hankalammiksi käsitteet *fakta* ja *mielipide* osoittautuvat silloin, kun ”näkemyksellisyys” ei paljastu valmiista jutusta vaan jää piiloon jutunteon kulisseihin. Esimerkiksi tutkimusaineistossani TV-toimittaja, Olivia, harmitteli haastattelun jälkeen asiantuntijan sekavaa ulosantia. Hän sai esimieheltään ohjeen jättää kyseinen asiantuntija uutisjutusta pois, mitä myös videoeditoija kannatti. Olivia ei kuitenkaan seurannut ohjetta vaan kelaili videotallennetta

13 JSN:n päätös numero 6412.

edes takaisin ja onnistui lopulta löytämään parisekuntisen pätkän, joka oli käyttökelpoinen sekä puhujan ulosannin että asiasisällön osalta. Olivia sisällytti tämän lyhyen haastattelukatkelman juttuunsa, koska ”jutusta tuli täyteläisempi, kun saimme hänetkin siihen mukaan”.

Tässä tapauksessa siihen, minkälainen kuva yhteiskunnan tapahtumista yleisölle välittyi, vaikutti siis toimittajan näkemys sujuvasta kielenkäytöstä ja tasapainoisesta esityksestä, toimitusorganisaation hierarkiat ja kyky yhteistyöhön sekä jutulle määritelty pituus, jonka toimittaja sai haastateltavaan liittyvistä ongelmista johtuen neuvoteltua 100 sekunnista 105:een. Valmis juttu kesti lopulta 108 sekuntia.

Lähtökohtaisesti ei liene syytä epäillä, etteivätkö Olivia kuten Kaisa, Mikko ja muutkin toimittajat tasapainoilisi ristiriitaisten tavoitteiden välillä perustellusti. Heillä on ammattinsa puolesta hyvä pääsy tiedon lähteille, työkokemusta ja toimituksen tuki, mahdollisesti muodollista koulutustakin tiedon journalistiseen toimittamiseen. Mutta yhtä kaikki, kyse on aina valinnasta: mitä otetaan mukaan, mitä ei.

Täyteläisempi ja moniulotteisempi kuva syntyisi, jos samaa uutistapahtumaa pääsisi ristivalottamaan useista lähteistä. Yksin vakiintuneita, ammatillisesti tuotettuja medioita seuraamalla se tuskin onnistuu. Harvalla yleisöstä on ensinnäkään resursseja seurata useita eri julkaisuja.

Toiseksi suuret mediat pyrkivät löytämään aiheita ja asioita, joita toiset mediat nimenomaan eivät käsittele, ja kolmanneksi, suuria uutistapahtumia käsitellessään vakiintuneiden tiedotusvälineiden näkökulmat ovat usein samansuuntaiset. Kun kantelija esimerkiksi väitti, että presidentti Donald Trumpin puhetta oli tulkittu virheellisesti, päätoimittaja muistutti JSN:lle antamassaan vastauksessa, että muutkin mediat olivat tulkinneet puhetta samoin ja kansainvälinen kohu nimenomaan perustui kyseiseen tulkintaan. ”Tämän kantelija olisi voinut tarkistaa helposti [...] muusta kansainvälisestä mediasta.”¹⁴

Uutta tietoa, näkökulmia ja tulkintoja etsittäessä on käännettävä katse toisaalle: sosiaaliseen mediaan. Määritelmä siitä, mitä *sosiaalinen media* on, elää jatkuvasti, mutta perusajatus on, että sosiaalinen media tarjoaa ihmisille mahdollisuuden julkaista ja kommentoida sisältöjä vakiintuneiden tiedotusvälineiden rinnalla (mm. verkkojuttujen kommenttipalstat) ja ohi (mm. Facebook, Twitter, blogit). Esimerkiksi viime itsenäisyyspäivän alpakka-vetoinen tapahtuma Helsingin Töölöntorilla oli järjestäjän mukaan ”mukava, turvallinen ja pieni tapahtuma lapsille”, kunnes tuottaja Heikki Eskola paljasti blogissaan, että tapahtuman tarkoituksena oli lapsekkaan ilonpidon varjolla pakottaa

14 JSN:n päätös numero 6632.

612-soihtumarssi pois torilta. Samaan tapaan bloggaajat, erityisesti Helsingin kirkkovaltuuston jäsen Jukka Relander, toivat esiin, että siinä julkisuushakuisessa tavassa, jolla Helsingin hiippakuntavaltuuston puheenjohtaja Johanna Korhonen toi piispa Teemu Laajasalon rahankäytön epäselvyydet esiin, saattoi olla ensisijaisesti kyse piispanvaalien jälkipelistä. Näistä blogiteksteistä journalistisetkin tiedotusvälineet sitten uutisoivat, mikä avarsi yksiäänistä totuutta siitä, että ”natsit” pakottivat lapset pois Töölöntorilta ja että Laajasalo käytti kirkon rahoja kolajuomaan ja ökyhotelleihin.

Työprosessien on oltava läpinäkyviä

Kysymys journalismin totuudenmukaisuudesta liittyy nähdäkseni merkittävästi kysymykseen journalististen työprosessien läpinäkyvyydestä. Kyse on siis siitä, miten toimeliaasti ja perustellen toimitukset kertovat työstään. Kun esimerkiksi *Helsingin Sanomien* uutisointia puolustusvoimien viestikookeskuksen salaisesta toiminnasta ja Brother Christmasin hyväntekeväisyysrahojen käytöstä oli äänekkäästi kritisoitu, päällikkötoimittajat selvittivät lukijoilleen lehden journalistisia periaatteita. Mutta siirryttäessä toimituksen johdon linjauksista jutunteon

konkreettisiin työkäytäntöihin itsereflektio käy työkaluna riittämättömäksi. Otan taas esimerkiksi sitaatit ja niihin liittyvän tutkimukseni.

Toimittaja kirjoittaa työpäivänsä aikana kymmenittäin sitaatteja, ja se tapa, jolla puhetta sitaateiksi muokataan, vaihtelee saman toimittajan tekemien juttujen välillä mutta myös yksittäisen jutun sitaattien kesken. Lisäksi yksi osa sitaatista voi olla hyvin täsmällistä alkuperäispuheen toisintamista, toinen osa vain väljästi lähtötekstiin perustuvaa – toisin sanoen siteerauskäytännöt vaihtelevat jopa yksittäisen sitaatin sisällä. Niinpä töistä suoriutumisen kannalta on välttämätöntä, että siteeraus tapahtuu automaattiohjauksella – mitä toki voi ammattitaidoksikin kutsua. ”Tätä itsekin hätkähtää kun huomaa että näitä [sitaatteja] on näinkin paljon muokattu”, eräs tutkimuksessa mukana ollut toimittaja totesi.

Toimittajien itsereflektion ohella onkin nimenomaan tutkijoiden tehtävä rakentaa yksittäisten tapausten järjestelmällisen analyysin pohjalta yleistyksiä eli teorioita siitä, miten media näyttäisi toimivan. Nämä teoriat joko vahvistavat tai uudistavat vallitsevaa tieteellistä ymmärrystä. Loppuun asti tutkijan työ on kuitenkin tehty vasta, kun havainnot ovat myös toimittajien ja toimittajakoulutuksen sekä mediayleisön ja -kasvatuksen hyödynnettävissä.

Edellä on käsitelty useaan otteeseen sitaattien *muokkaa-**mista*, ja totta on, että tekstipinnassa tapahtuvat muutokset pistävät herkästi silmään. Ne ovat kuitenkin vain yksi osa siteerausprosessia.

Kokonaisvaltaisemmassa tarkastelussa siteerauksesta hahmottuu kolme toimintoa: siteerattava tekstiaines (1) valitaan ja irrotetaan haastattelusta, (2) asemoidaan tiettyyn kohtaan tekeillä olevaa juttua ja (3) muokataan kieliänsultaan juttuun sopivaksi.

1) *Valinta ja irrotus.* Monesti lehtijutut perustuvat suurelta osin – jopa kauttaaltaan – haastateltavalta saatuihin tietoihin. Siitä huolimatta vain osa tiedoista merkitään haastateltavan suoraksi lainaamiseksi, loput epäsuoraksi lainaamiseksi tai toimittajan omaksi, lähteyttämättömäksi kerronnaksi. Tutkimukseni mukaan toimittajat valitsevat siteerattavaksi ensinnäkin sellaisia elementtejä, jotka tukevat haastateltavasta rakennettavaa henkilökuvausta. Tällaisia elementtejä ovat esimerkiksi mielipiteet ja haastateltavan leimallinen puhetapa – erityisesti omaperäiset sanavalinnat. Toiseksi, koska sitaatit osoittavat yksiselitteisesti lausunnon antajan, niihin valitaan asioita, joiden paikkansapitävyyden tarkistaminen ei ole toimittajalle mahdollista tai ainakaan helppoa. Lisäksi sitaatit voimis-

tavat tuntua haastateltavan läsnäolosta jutussa ja toimivat näin ikään kuin allekirjoituksena, joka vahvistaa jutussa kerrottujen asiatietojen luotettavuutta.

2) *Asemointi*. Journalistinen juttu on itsenäinen tekstikonaisuus, ei haastattelun selostus. Niinpä toimittajat asemoivat sitaatit sellaisiin kohtiin juttua, joissa ne parhaiten palvelevat jutun kerrontaa tai kerronnan rytmitystä. Toisin sanoen sitaattien tulee viedä jutun juonta eteenpäin ja vuorotella luontevasti jutun muun tekstiaineksen kanssa.

Yksittäiseen sitaattiin voidaan yhdistää elementtejä useasta eri kohdasta haastattelua. Lisäksi sitaatit säännömukaisesti *monologisoidaan*: Haastattelu etenee toimittajan ja haastateltavan yhteistyönä, mutta juttua kirjoittaessaan toimittaja häivyttää roolin, joka hänellä alkuperäisessä dialogissa oli. Tällaisen pelkistykseen tuloksena syntyy sitaatteja, jotka vaikuttavat ikään kuin haastateltavan itsenäisesti, yhtenäisesti ja omaehtoisesti lausumilta. Kaisan työstämä sitaatti, joka oli merkitty kiinalaisyrittäjän sanomaksi, kuvaa hyvin monologisointia. Sitaatti päättyy virkkeeseen ”*Sitä oli vaikea hyväksyä.*”, joka on pelkistetty toimittajan ja haastateltavan vuorottelusta.

Toimittaja: oliko se vaikea tilanne hyväksyä

Haastateltava: oli oli

3) *Kielellinen muokkaus*. Jotta sitaatti täyttäisi tehtävänsä lehtijutussa, sen tekstiasu vaatii usein muokkausta. Pääsääntö on, että sitaatit muunnetaan yleiskielisiksi. Puhekielisiä sanavalintoja voi sitaateissa siellä täällä olla, mutta tällöin niillä on oltava jokin erityinen merkitys jutun kerronnan kannalta (esim. murreosan käyttö henkilökuvauksen välineenä). Yleiskielistämisen lisäksi sitaatteja usein muokataan sekä karsimalla ja tiivistämällä että lisäämällä tekstiin ilmauksia, joita haastattelussa ei ole sanottu. Näitä joskus mittaviakin muokkauksia motivoi haastateltavan esittämän asiasisällön ytimeköittäminen ja kirkastaminen sekä toisaalta sitaatin terävöittäminen palvelemaan mahdollisimman tehokkaasti jutun kerronnallisia pyrkimyksiä.

Kuten tutkimus osoittaa, on siteeraus kaikkea muuta kuin yksioikoinen ja itsestäänselvä tapahtumasarja. Kyse on tietoisista ja osin tiedostamattomiksikin jäävistä valinnoista. Näiden valintojen jaottelu oikeisiin ja väriin ei ole mahdollista, koska todelliset työprosessit ovat kovasti ristiriidassa niiden ylevien julistusten kanssa, joita sitaattien sanatarkkuudesta ja merkityksen ennallaan pysymisestä oppaissa ja ohjeistuksissa esitetään.

Ääniaalloilla ilmassa ja musteella paperille muotoiluilla grafeemeilla ei ole mitään täsmällistä vastaavuutta, minkä lisäksi se *merkitys*, jonka tietyt sanat saavat, syntyy

aina kulloistakin kielenkäyttöympäristöä vasten. Eräässä haastattelussa presidentti Sauli Niinistö käytti venäläisiin vallanpitäjiin viitattaessaan pronominia *ne*, mikä epävirallisissa yhteyksissä kuten kahdenkeskisessä kasvokkaishaastattelussa on täysin luontevaa. Lehtijutun sitaattiin toimittaja vaihtoi pronomiksi *he*, ja tämä muokkaus – paradoksaalisesti – ikään kuin neutralisoi kielenkäyttöympäristön muutoksen ja piti sitaatin ”suorana”. Kirjallisessa kontekstissa *ne*-pronomini olisi nimittäin saattanut luoda lukijoille virheellisen vaikutelman siitä, että presidentti suhtautuu venäläisiin väheksyvästi. Myös tästä näkökulmasta olisi hätköityä tehdä sitaatteihin kohdistuneista muokkauksista kategorisia oikein–väärin-arvioita.

Ennen kaikkea kyse on luottamuksesta

Medialukutaito tarkoittaa sitä, että lukijat, kuuntelijat ja katselijat ymmärtävät toimitustyön perusteet ja pystyvät niitä kriittisesti arvioimaan. Tässä apuna voi olla media-lingvistinen tutkimus, joka pyrkii valmiiden tekstipintojen taakse selvittämään ja toimittajien pään sisään selittämään, miten journalistiset jutut syntyvät. Lisäksi toimittajat ja toimitukset voivat avata ja perustella journalistista päätök-

sentekoaan tai vaikkapa julkaista yksittäisiä haastattelutaltiointeja osoittaakseen, mitä haastateltava tarkalleen toimittajalle sanoi ja minkälaisessa asiayhteydessä.

Lopulta kyse on kuitenkin luottamuksesta. Jutunteko kun on monimutkainen prosessi, jonka jäljet valmis teksti parhaansa mukaan kätkee. ”Entä mistä lukija voi nähdä, että vastuullisen median uutinen on luotettavampi kuin satunnainen blogimielipide?” kysyy *Aamulehden* vastaava päätoimittaja Jussi Tuulensuu retorisesti ja vastaa: ”Jos mediabrändi ei ole läheinen, ei mistään. Netin kirjoitukset näyttävät pohjimmiltaan kaikki samalta: päällä logo, alla otsikko, kuva ja tekstiä. Media on kenties käyttänyt tietojensa tarkastamiseen päiviä tai jopa kuukausia, jututtanut lukuisia ihmisiä, lukenut satoja sivuja lähdemateriaalia, mutta sitä ei välttämättä näe mistään.”¹⁵

Yleisön on voitava luottaa siihen, että toimittajat noudattavat Journalistin ohjeiden sanaa ja henkeä. Tätä luottamusta kohottaakseen esimerkiksi *Aamulehti* aloitti taannoin juttusarjan, jossa se avaa yksittäisten juttujensa tekoprosessia, ja kehotti myös muita medioita kertomaan nykyistä enemmän vaivannäöstään.

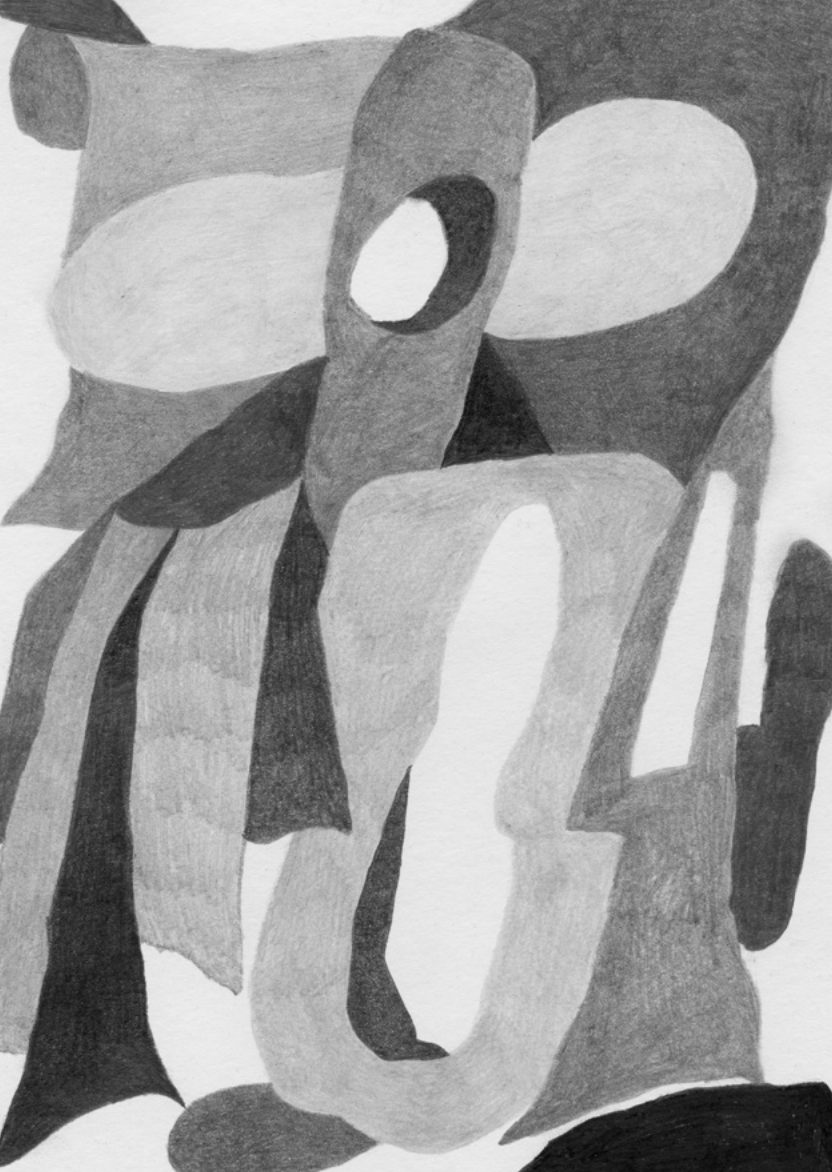
”Totuus ei minusta kuulosta sanana vakuuttavalta,

¹⁵ Tuulensuu, Jussi (2018): Uutiset kuivina, kiitos – eroon kielen värittelystä ja piiloasenteista. Pääkirjoitus. *Aamulehti.fi* 11.3.2018. Haettu 11.3.2018 osoitteesta <https://www.aamulehti.fi/paakirjoitukset/uutiset-kuivina-kiitos-eroon-kielen-varittelysta-ja-piiloasenteista-200802548>.

pidän enemmän luottamuksesta”, sanoi puolestaan Earl Wilkinson *Helsingin Sanomien* mukaan helmikuisella Suomen-vierailullaan. Wilkinson on International News Media Associationin puheenjohtaja ja ”uutismedian huippuvaikuttaja”.

Tämän tekstini tiedon määrä tuskin Wilkinsonia siteeraamalla lisääntyi. Siitä huolimatta päätin Wilkinsonia siteerata, koska kyseinen sitaatti – hieman alkuperäisestä asiakontekstistaan irrotettuna, mutta sitähän lukija ei voi edellisestä kappaleesta päätellä – vahvistaa omaa argumenttiani. Toisin sanoen Wilkinsonin sitaatti lisää tekstini uskottavuutta, mikä on yksi sitaattien tehtävistä ja syy, jonka takia niitä journalistisissa jutuissa taajaan käytetään. Lisäksi sitaatti kuljettaa juttuni juonta eteenpäin. Se nimitäin avaa vielä yhden uuden näkökulman siteeraukseen. Wilkinson piti puheensa englanniksi, mutta lehdessä hän ”puhui” suomea. Tällainen *kieltenvälinen siteeraus* on toimitustyön arkea, mutta sitä ei juurikaan käsitellä opaskirjoissa, toimitusten ohjeistuksissa, mediaa koskevassa keskustelussa tai tieteellisessä tutkimuksessa. Siksi se on käynnistymäisillään olevan, nelivuotisen tutkimusprojektini aihe.

Veera Jussila

Kun toimittaja alkoi puhua totta

Kulttuurijournalisti lakkasi kertomasta, mistä meidän kannattaa pitää. Hän alkoi välittää sitä, mitä maailmalla tapahtuu. Syntyi uutinen Twitter-kohinasta.

Tiesitkö, että keväällä 2018 sekä ”suomalaiset” että ”aivan kaikki somessa” kiistelivät *Herra Heinämäen Lato-orkesterista*?

Todellisuus oli uutiskatsausta tylsempi: joukko verkko-keskustelijoita suuttui nuorelle saamelaisnaiselle, joka kritisoi Ylen lastenohjelman stereotyyppistä hahmoa. Intiaanipäällikkö Punanata osasi sanoa vain ”ugh”, ja Yle päätti kritiikin perusteella, että ohjelma voi siirtyä tv-ohjelmistosta Elävään arkistoon. Seurauksena leimahti internet-viha, joka kulttuuriuutisissakin muuntui ”kohuksi”. Mutta ihmekös tuo: samana keväänä kulttuuriosastoille mahtuivat myös ”kohubiisiin” poikien välisestä ihastuksesta julkaissut Tuure Boelius, Twitterissä sekoileva Kanye West, joka ”kohahdutti orjuuslausunnollaan”, sekä #lääppijä-keskustelu Aino-triptyykistä eli ”Aino-kohu”.

Kulttuuriuutisiin on 2010-luvulla vakiintunut uusi formaatti: he riitelevät, me toimittajat kerromme. Ainakin joku jossain möläytti. Vuonna 2011 otsikoihin vyöryivät perussuomalaiset, jotka eivät vaaliohjelmassaan piitanneet ”teko-taiteellisten postmodernien kokeilujen” tukemisesta, vaan Kalevalasta ja Gallen-Kallelasta. Se oli tietysti vaalikikka.

Kärkevimmat taiteen verkkokeskustelut on viime vuosina käyty kulttuurisesta omimisesta eli ilmiöstä, jossa valtaväestö lainaa vähemmistökulttuurin symboleja käyttöönsä. Valtamediaan keskusteluista välittyy kirpein kuohu: se, että saamelaistaiteilijat ”närkästyivät” Kiasman

videoteoksen pyllyä heiluttavasta hahmosta feikkisaamenpuvussa ja että Ruskeat tytöt -blogia kirjoittaneen Koko Hubaran kritiikki kirjailija Laura Lindstedtin *Oneiron*-romaanista synnytti verkossa ”riidan” vuonna 2016.

Onko valtavirran kulttuurijournalismi tyypistynyt reaktioiksi: savuaville Twitter-raunioille könyväksi kilpikonaksi, joka kertoo, mistä aiemmin viikolla riideltiin?

Eksentrikoista uutisiin

”Kulttuurijournalismi on aina ollut reaktiivista”, toppuuttee journalistiikan tutkija, kulttuurijournalismista väitellyt Maarit Jaakkola Tampereen ja Göteborgin yliopistosta.

Ihan kuin urheilujournalismi, Jaakkola tarkentaa. Joku tekee ensin jotakin. Iivo Niskanen hiihtää, kirjailija saa valmiiksi kirjan. Tutkimuksen kielellä kulttuuritoimittajat ovat ”sekundäärituottajia”, jotka reagoivat ”primäärituottajien” aikaansaannoksiin.

Ennen näihin tuotoksiin reagoitiin maulla. Se oli esteettisen paradigman aikaa. Kulttuuritoimittaja, useammin muusikko tai taidehistorioitsija kuin journalistiksi koulutettu, teki taiteesta laatuarvostelmia. Perinne elää kritiikeissä ja osin esseissä.

1980- ja 1990-luvun kuluessa vallalle hivuttautui *journalistinen paradigma*. Isojen medioiden johto alkoi odottaa kulttuuritoimituksiltaan uutisia. Muutenkin touhua kammattiin kurinalaisemmaksi. Ennen maakuntalehden kulttuuritoimitus saattoi olla ”yksi ihminen kellarissa, joka kokosi sivut freelancer-kaveriensa kanssa, taittoi ne, ja toimituksen johto luki seuraavana päivänä, että tällaista tuli”, Jaakkola kuvaa. Se ei enää ammattimaisuuden aikoina käynyt päinsä.

Pian alkoi valitus, että kulttuurijournalismi juoksee vain lähteidensä perässä. Monen taviksenkin mielestä oli ollut hauskaa, kun klassisen musiikin kriitikko Seppo Heikinheimo lyttysi pianisti Olli Mustosen Beethoven-tulkinnan kelpaavan ”kunniapaikalle esittävän säveltaiteen historian kauhukabinettiin” (*Helsingin Sanomat* 22.8.1990). Uudessa mallissa äksyille eksentrikoille ei ollut tilaa. Nyt kiinnostavuus piti saada aikaan uutisilla.

Juuri tässä on Jaakkolan mukaan hankaus. Taidetta ymmärtääkseen kulttuuritoimittajan on syytä osata ajatella esteettisesti, taiteen sisältö ja traditio edellä. Esimerkiksi esseissä valtavirran kulttuurijournalismi on hänestä yhä vahvimmillaan. Uutiset, saati tutkiva journalismi, ovat yhä opeteltavaa tuontitavaraa.

”Eräs klassikkoesimerkki on, että kriitikko on menossa elokuvanäytökseen, mutta teatteri onkin palanut. Toimituksessa hän valittaa, ettei nähnyt arvosteltavaa elokuvaa, ja toimituksessa kysytään, miksei hän tehnyt tulipalosta uutista.”

Totuuksia kiireen ehdoilla

Fakta saapui kulttuuritoimituksiin kuin tietokoneet: samoihin aikoihin ja yhtä vääjäämättömästi. Uuden ajan kulttuurijournalisti kuulostaa politiikan toimittajalta selittäessään, että hänkin välittää maailman tapahtumat ”sellaisenaan”.¹ Se on tietysti posketon väite, koska kummankin työ on jatkuvaa valintaa.

Uusi pyrkimys ”totuuteen” tarkoittaa, että kulttuurijournalisti lupaa oman näkemyksensä sijaan välittää yleisölle taidemaailman äänen. Käytännössä puheenvuoron saa äänekkäin. Kiireen keskellä Kiasma on suodatin: ”Tuon ainakin pitää olla merkittävää”, ajattelee kulttuuritoimittaja, kiittää mielessään museota esikarsinnasta ja valitsee oman kulmansa tämänkertaiseen tarjontaan.

¹ Jaakkola, Maarit (2015): *The contested autonomy of arts and journalism: Change and continuity in the dual professionalism of cultural journalism*, 114. Tampere University Press, Tampere.

”On tutkittu, että kriitikotkin valitsevat arvosteltavat teokset varman päälle: hyvämaineisilta, suurilta kustantajilta”, Jaakkola sanoo.

Sitä, *millaiset* ”totuudet” valtavirran kulttuurijournalismissa sitten tuloksena toistuvat, on tutkittu hyvin vähän. Mutta pohditaanpa.

Keväällä 2017 ajatuspaja Liberan silloinen toimitusjohtaja Heikki Pursiainen kirjoitti *Helsingin Sanomissa*, etteivät taiteen tuet ole olemassa taiteilijoiden elättämistä varten. Siksi tukia voisi karsia ja suunnata taiteen ”kuluttajien” edun mukaisesti – niitä pitäisi ”arvioida aivan samoin perustein kuin muitakin julkisia tukia”.

Meteli heräsi tunteissa. Taiteilijat ja taidealan asiantuntijat tyrmäsivät ajatukset taiteen arvoa loukkaavina. Opetus: jos haluat huomiota tulevalle kirjallesi, puhu taiteen rahoituksesta kuin taloustieteilijä maataloustuista.

Kulttuuritoimittajan suuhun Pursiaisen käsitteitä olisi mahdoton kuvitella – edes paatuneimman uutisjournalistin. Siinä missä politiikan toimittaja kysyy, onko sotessa järkeä, ei kulttuuritoimittaja kyseenalaista yhteiskunnan tukea taiteelle. Se on perintöä esteettisen paradigman ajalta, jolloin kulttuuritoimitus edusti taidemaailmaa ”tavallisten” journalistien keskellä. Nyt kulttuuritoimittaja on sekä taiteen ystävä että sen objektiivisena esiintyvä tarkkailija.

Hokema kriisistä on voittanut totuus

Kaivellaan lisää valikoituja totuuksia. Kevään 2018 verkko-otsikoita tarkastelemalla voisi päätellä, että menossa on suomalaisen taiteen uusi kultakausi.

Hymyilevän miehen tekijöitä kutsuttiin taas Cannesiin (Kaleva 5.5.)

Katso video: Suomalaiset viisufanit säväyttävät katsomossa Tom of Finland -hameillaan - nappasivat asunnon ja lennot jo heinäkuussa (Turun Sanomat 10.5.)

Satumainen tarina vei suomalais-Chewbacca Joonas Suotamon Hollywoodin sisäpiiriin - ja tulikuumaan karvapukuun Kanarialle: ”Tavoite olla tulevaisuudessa myös ilman pukua” (Aamulehti 7.5.)

Esseisti Silvia Hosseini (s. 50) nimittää ilmiötä maabrändijournalismiksi. Siinä toimittajat päätyvät tuohivirsut jalassa riemuitsemaan popmusiikin vientitoivoksi nostetusta Saara Aallosta ja siitä, että kalsarikännit on mainittu *The Guardianissa*. Suomalaisuudesta, vaikka väkisin väännetystä, tulee uutisen kärki.

Jaakkola tunnistaa ilmiön. Yhtenä syynä hän pitää -ihmisyyttä. Ego- ja etnosentrinen ajattelu on syvällä oleva skeema, tapa hahmottaa maailmaa.

”Voidaan tehdä hyppäyksiä, että nyt minä tietoisesti

puran tämän ajattelun ja kerron paljon vaikka jostakin Afrikan kolkasta. Ja sitten palataan takaisin.”

Toinen syy sinivalikoiseen uutisointiin on kuitenkin juuri muutos kulttuurijournalismiksi. Suomalaisuus, läheisyys, on yksi uutiskriteeri. Ei ole aikaa kyseenalaistaa, ei ole tilaa selittää, miksi pohditaankin venezuelalaisuutta.

Juuri jännite *kulttuurin* ja *journalismin* välillä näkyy myös kulttuurijournalismiin kohdistuvassa kritiikissä. Kulttuuripolitiikan tutkija Pauli Rautiainen katsoo, että media vaalii myyttiä yhteiskunnan marginaalissa elävästä nälkätaiteilijasta, mikä hänen mukaansa estää todellisen keskustelun taiteilijoiden toimeentulosta ja eriarvoisuudesta (s. 74). Kuvataiteilija Anna Tuori taas kirjoittaa, että puhe taiteesta itsestään on jäänyt mediassa sivuun (s. 104). Kun taiteen pitää perustella itsensä muiden uutisaiheiden tapaan ajankohtaisuudella ja hyödyllisyydellä, syntyy helposti latteita teoksia ilmastonmuutoksesta ja ihmisoikeusrikkomuksista.² Sellaiset kiinnostavat mediaa aiheensa puolesta – taiteellisesta arvosta riippumatta.

Kulttuurijournalismin suurin ongelma riippuu siis kirjoittajan määritelmästä koko journalismin lajille. Toinen kaipa

² Aiheesta lisää mm. Tuori, Anna & Salusjärvi, Aleks (2017): Aikamme estetiikka: kapitalistinen realismi. Nuori Voima 4-5/2017, 40-42. Ks. myös Kuumola, Leena (2018): Om konstens situation idag. Teoksessa Ville Hänninen (toim.): Kriittinen piste. Tekstejä kritiikistä 2018, 94-99. Suomen arvostelijain liitto ry, Helsinki.

kulttuurijournalismia, jossa toimittaja on lukijan puolesta taiteen asiantuntija – sitä toivoi kirjailija Anja Snellman jo vuonna 1998 *Journalisti*-lehdessä. Toinen kuuluttaa kulttuuri-journalismia: tilastoja, faktoja ja tutkimista. Niitä kaipasi vuonna 2009 *Aamulehdessä* myös Matti Apunen, joka näلvi kulttuurijournalismin muuttuneen ”säyseäksi taiteen sisäiseksi osastoksi, joka tuottaa kritiikkivalveluja”.

Moni muistaa muutaman vuoden takaisen Guggenheim-uutisoinnin lähinnä koomisena ikiliikkujana, mutta Jaakkola kehottaa miettimään soppaa juuri kulttuuri-journalismin peilinä. Kun museoketjun Suomeen tulosta väännettiin vuosina 2011-2016, vastakkain olivat bisnes ja mielestään ”oikean” taiteen arvostajat. Välissä oli kulttuuri-journalismi, joka koetti hyöriä molempien äänenä, usein kertomassa laskelmia taideturistien määrästä.

”Kamppailua käytiin turismi- ja taideinstituution, maallisen ja esteettisen välillä.”

Tästä hankauskohdasta viriää myös ”keskusteluksi” sanottu nurina *kulttuurijournalismin kriisistä*, jossa sekä kriisin määritelmä että tutkittu tieto journalismin muutoksesta puuttuvat usein kokonaan. Jollekin kriisi on, ettei omasta lempikirjailijasta tehty arvostelua tänään, Jaakkola kärjistää.

”Kriisi on jotain, jolla tullaan sisään keskusteluun. Se on tapa saada huomiota ja oikeutusta puheenvuorolleen.”

Intiaanipäähinejournalismin nousu

Palataan verkossa velloviin ”riitoihin” – vaikka kulttuurisesta omimisesta. Pitkän linjan taidekriitikko Otso Kantokorpi kirjoitti alkuvuodesta 2018, että keskustelu oli saanut hänet harrastamaan itsekriittistä pohdintaa ja herättänyt halun tutkia taidetta moraalista näkökulmasta. ”Yritän seurata keskusteluja estetiikasta, mutta nyt olen esimerkiksi alkanut hankkia tietoja saamelaisuudesta”, Kantokorpi kirjoitti. Ennen toukokuusta menehtymistään hän ehti muun muassa kutsua saamelaistaiteilija Marja Helanderin viinille, opettamaan kädestä pitäen, miten saamelaiset suhtautuvat symboliensa lainaamiseen.³

Tutkijan näkökulmasta tämä on paljastavaa. Perinteisinkin esteettinen taidejournalismi lähestyy nyt yhteiskuntaa.

”Moraaliset kysymykset kuuluvat juuri yhteiskunnan alueelle, journalistiseen paradigmaan. Se, että kriitikko päätti nyt *opetella* ja nähdä vaivaa, kertoo siitä, että hän koki tämän normin olemassaolon”, Jaakkola sanoo.

Muihin Pohjoismaihin verrattuna kulttuurijournalismi on Jaakkolan mukaan pysynyt Suomessa pitkään esteettisessä laidassa. ”Epätaiteelliselta” tuntuva aihe on työnnetty

3 Kantokorpi, Otso (2018): Omimisen perusteet. Teoksessa Hänninen (toim.) (emt.), 118–133.

hanakasti kaupunkitoimitukselle. Ruotsalaislehdissä kulttuurisivut taas ovat pitkään käsitelleet juuri yhteiskuntaa, kulttuurisen linssin läpi.

Uutiset intiaanipähineistä ja pöyristymisistä voikin nähdä paitsi klikkikalastuksena, myös epätoivoisenakin yrityksenä täyttää uutiskriteerit ja yhteiskunnallisuuden vaatimus. Jos tilaa ja aikaa ei ole omaan pohdiskeluun, syntyy edes nopea referointi muualla käytävästä debatista. Se on jatkoa lausuntojournalismille, joka rantautui kulttuuritoimituksiin jo aiemmin, Jaakkola sanoo. Kun uutinen pitää tehdä, ei riitä, että kertoo kirjailijan tai näyttelijän vierailleen Helsingissä. Kärki on kaivettava siitä, mitä ihminen sanoi – olkoon se kuinka hyvänpäivänpuhetta hyvänsä.

”Jonkun loukkaantuminen on vielä lausuntoa vahvempi uutinen, koska siinä lausuntoon liittyvät moraalinen tuomio ja konflikti.”

Ongelma on, että kärkkäitä reaktioita herättävät aiheet ovat monimutkaisia. Mediatutkija Anu Koivunen huomauttaa, että sanoilla ”koku” ja ”loukkaantuminen” on kohdettaan pienentävä vaikutus: ne vievät huomion itse asiasta konfliktiin ja estävät aiheen kehittämisen eteenpäin.⁴ *Edit-median* ja *Mustekalan* tapaiset kulttuurin

4 Koivunen, Anu (2018): Suullinen puheenvuoro 3.5.2018 seminaarissa Riitaa, rähinää & paska-puhetta: Media & Demokratia 2018. Ks. myös Silfverberg, Anu (2017): Koku on peruttu. Long Play Sivuääni. Haettu 12.5.2018 osoitteesta <https://www.longplay.fi/sidetone/koku-peruttu>.

verkkojulkaisut syventyvät ansiokkaasti pohtimaan vaikkapa vähemmistöihin liittyvää taidedebattia, mutta valtamedian uutiskoneistossa realiteetit ovat toiset. Pitää esitellä uutuuudet, vinkata näyttelyt, editoida avustajien kritiikit – ja sitten vähän katsoa yhteiskuntaan.

Jos ennen totuus oli kriitikon mielipide, on se nyt helposti se, että jossain tuolla melskaa ristiriitaisten totuuksien kakkofonia, onnea vaan matkaan Twitterissä.⁵ Trendi on yleinen: mediakulttuurin dosentti Hanna Kuusela huomauttaa, että esimerkiksi politiikan teoriassa on viimeiset kymmenen vuotta fetisoitu erimielisyyttä, pakkaa sekoittavia hajallisharkimoita. Nämä itse brändätyt häiriköt viljelevät häsh-tägejä ja peräänkuuluttavat debattia, mutta ”saavat yhä useammin keskustelun junnaamaan paikoillaan melonien ja lippalakkien puolivälissä”.⁶

Jaakkola kääntäisi katseen kulttuurijournalismin genreihin, jotka ovat ”ihan alituskittu asia”. Genre sanelee ajattelutavan: mitä, miten ja mistä näkökulmasta aihetta on mahdollista käsitellä. Esimerkiksi kritiikillä pääsee

5 Ruotsissa esimerkiksi toimittaja Stefan Bergmark on kritisoinut tapaa, jolla kulttuurijournalismi osallistuu yhteiskunnalliseen debattiin kertomalla vaikkapa rasistisina pidettyjen lastenkirjojen ja niiden muokkaamisen aiheuttamasta mekkalasta. Haettu 12.5.2018 osoitteesta <http://www.skd.se/2016/05/17/kulturjournalistik-som-klickbete/>.

6 Kuusela, Hanna (2016): Tylsyyden ylistys. Niin & Näin 2/16. Haettu 12.5.2018 osoitteesta <https://netn.fi/artikkeli/tylsyyden-ylistys>.

kiinni teokseen, mutta ei yhtä luontevasti instituutioon tai rakenteisiin. Henkilöhaastattelut yltyvät harvoin tutkimaan kulttuurin marginaaleja, koska haastatteluun valitun henkilön odotetaan helposti *edustavan* omaa taiteenalaansa.

Jos toimittajalta odotetaan välineitä jonkinlaiseen kulttuuriseen kansalaisuuteen⁷, #metoon vaikutuksien ruodinnasta intiaanipäähineisiin⁸, eivät nopea uutinen, henkilökuva tai kritiikki ole välttämättä ollenkaan parhaita muotoja siihen. Olisi toimituksen johdon tehtävä linjata toiveet ja tutkituttaa parhaat keinot, toimittajan tehtävä taas opetella genrejen välillä hyppely.

Ja se yksi jännite säilyy.

”On aina vaikea lähestyä taidetta ei-taiteellisesta näkökulmasta siten, ettei samalla tulisi joidenkin silmissä kieltäneeksi sen arvoa taiteena.”

7 Jaakkola, Maarit (emt.), 263.

8 Esimerkiksi toimittaja Mikko-Pekka Heikkinen pohti kulttuurista omimista esseessään Helsingin Sanomissa 5.5.2018. Haettu 12.5.2018 osoitteesta <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000005667898.html>

Silvia Hosseini

Maabrändijournalismi Suomen asialla

Kun toimittajat keskittyvät hehkuttamaan suomalaisten menestystä maailmalla, kulttuurikritiikki väljähtää kliseiseksi maabrändijournalismiksi, jossa taiteen tehtävä on lisätä vientiä ja pönkittää kansallista identiteettiä.

Vuonna 2008 ulkoasiainministeri Alexander Stubb nimitti maabrändivaltuuskunnan kohentamaan Suomen maa-kuvaa. Tarkoituksena oli nostaa valtion ulkopoliittista asemaa, lisätä sen houkuttelevuutta investointi- ja matkailukohteena ja kaikkiaan ”luoda Suomelle strategia, joka saa maailman kääntymään puoleemme entistä useammin ja tehokkaammin”.¹

Idea ei ollut uusi. Keskustelua Suomen näkyvyydestä maailmalla käytiin jo ennen itsenäistymistä, ja viranomaistyönä Suomi-kuvaa on pyritty edistämään historian saatossa propagandan, tiedotus- ja suhdetoiminnan sekä lukuisien eri työryhmien ja hankkeiden keinoin.²

Nykyään maakuvatyötä tehdään propagandavalokuvien ja kabineteissa suhmuroinnin sijaan paljolti kulttuurin avulla.³ Esimerkiksi Suomen Lontoon instituutti, Suomi-matkailua kehittävä Visit Finland ja Suomen näyttelyt

1 Ulkoministeriö (2010): Maabrändivaltuuskunta antaa Suomelle tehtäviä. Haettu 25.3.2018 osoitteesta: <http://formin.finland.fi/public/default.aspx?contentid=206410&nodeid=15146&contentlan=1&culture=fi-FI>

2 Kivioja, Virpi, Kleemola, Olli & Clerc, Louis (toim.) (2015): Sotapropagandasta brändäämiseen. Miten Suomi-kuvaa on rakennettu. sarjassa Poliittisen historian julkaisuja (5), Turun yliopisto. Docendo, Jyväskylä.

3 Tämä ei ole vain suomalainen ilmiö: viimeisen 20 vuoden aikana lukuisat maat ovat aloittaneet maabrändäysprojekteja, ja ajatus ”luovasta teollisuudesta” talouden, tulevaisuuden ja maabrändin ydinasiaina keksittiin Isossa-Britanniassa jo 1990-luvun lopussa. Ks. Lehtonen, Mikko, Valaskivi, Katja & Kuusela, Hanna (toim.) (2014): Tehtävä kulttuurille: talouden ja kulttuurin muuttuvat suhteet. Vastapaino, Tampere.

Venetsian biennaaliin tuottava Frame työskentelevät valtionrahoitteisesti kotimaan imagon puolesta. Julkista rahoitusta Suomi-brändin edistämisen nimissä ovat saaneet myös muun muassa Tero Saarisen nykytanssiryhmä sekä Music Export Finland eli Musex-vientiorganisaatio – joka myöhemmin ymmärsi vaihtaa nimensä kansainvälisesti vähemmän harhaanjohtavaan muotoon Music Finland.

Politiikan ja elinkeinoelämän toimijat odottavat ”luovalta taloudelta” paljon: oli kyse rock-musiikista, printti-kuoseista, pelituotannosta tai kalsarikännien kaltaisista lifestyle-ideoista, kulttuurin odotetaan tuottavan Suomeen työpaikkoja, turismia ja vientituloja.⁴

Yhden tärkeimmistä kumppaneista maabrändihanke on saanut viime vuosina mediasta. Loka-marraskuussa 2016 ei mennyt luultavasti päivääkään, ettei Saara Aallon vaiheista X Factor -laulukilpailussa olisi raportoitu suomalaisissa verkkomediaissa. Etenkin artistin Suomelle tuomasta brändiarvosta iloittiin. ”Saara Aalto toi Helsingille arvokkaan ilmaismainoksen”, hehkutti Yle loppuvuodesta.

Suomen talouskasvusta ja Suomi-matkailun lisääntymisestä sopii olla iloinen, ainakin jos on uusliberalistiseen

4 Viranomaisten ja median kulttuurialan mahdollisuuksiin kohdistama huomio on suurta suhteessa sen taloudelliseen merkitykseen. Ainakin vielä vuonna 2004 tehdyn arvion mukaan luoviin aloihin kiinnitetyt talouskasvu- ja vientitoiveet ovat varsin optimistisia. Ks. Alanen, Aku (2004): Mitä kuuluu kulttuuriin? Tietoaika 10/2004. Haettu 15.4.2018 osoitteesta https://www.stat.fi/tup/tietoaika/tilaajat/ta_10_04_kulttuuri.html.

talouspolitiikkaan kallellaan. Ongelmana on kuitenkin se, että koska talouden kehitys on maabrändäämisessä ensisijaista, taide saa välinearvon: sen sijaan, että pitäisimme kulttuuria tärkeänä esimerkiksi siihen sisältyvien merkitysten tai yhteisten arvojen kannalta, sen tehtäväksi tulee lisätä kilpailukykyä.⁵

Taloudellinen menestys ei välttämättä heikennä taiteen laatua, mutta kapitalistisen retoriikan ulottuminen taiteen kentälle vaikuttaa väistämättä siihen, millä tavalla kulttuuria luodaan. Yliopistonlehtori Samuli Norbergin mukaan taloudellisen ja määrällisen vaikuttavuuden korostuminen näkyy muun muassa tanssialalla: ”Kun moni tanssijakin puhuu talouden kielellä, taiteellisista periaatteista keskustelu vaikeutuu.”

Talousdiskurssi leimaa jossain määrin myös kulttuuri-journalismia. X Factor -uutisoitua vasten on kiinnostavaa, että suomalaisessa julkisuudessa esimerkiksi Eurovision-laulukilpailuja kritisoitiin vielä 1970–1980-luvuilla kaupallisuudesta ja pinnallisuudesta.⁶ Tällaisia kommentteja olisi vaikea kuvitella esitettävän nykyään. Ehkä talouden logiikka ohjaa niin vahvasti ihmisten ajattelua, tai ainakin julkiset

5 Lehtonen et al. (emt.)

6 Pajala, Mari (2007): Finland, zero points: Nationality, failure, and shame in the Finnish media. Teoksessa Ivan Raykoff & Robert Deam Tobin (toim.) *A Song for Europe. Popular Music and Politics in the Eurovision Song Contest*, 71–82. Ashgate, Farnham, Yhdistynyt kuningaskunta.

keskustelut käännetään niin automaattisesti talouden kielelle, että kaupallisuus nähdään kulttuuritoimituksissakin itsestäänselvyytinä.

Opetus- ja kulttuuriministeriön visioissa kulttuurista puhutaan juhlallisesti. Sen kirjoitetaan olevan yksi keskeisistä kanavista, joilla Suomi voi osoittaa ”ainutlaatuisuuttaan ja omintakeista ratkaisukykyään” maailmalle.⁷ Käytännössä Suomelle kelpaa mikä tahansa huomio, samoin journalismille. Maabrändäys- ja klikinhimoissaan toimittajat eivät juuri välittäneet kirjoittaa siitä, että vaikka Saara Aalto on toki lahjakas ja ammattitaitoinen laulaja, X Factor on niin läpeensä tuotteistettu, teennäinen ja laskelmoitu konsepti, ettei monikaan omanarvontuntoinen muusikko siihen osallistuisi.

Kun Aallolle myönnettiin Suomi-palkinto suomalaisesta musiikkiosaamisesta, ei toimituksissa ainakaan ääneen älähdetty sen perusteista. ”Britannian-menestyksensä myötä hän on nostanut suomalaisen musiikin kansainvälistymisen jälleen ajankohtaiseksi puheenaiheeksi”, palkintoperusteluissa todetaan.⁸

7 Kulttuurivienti näky, uudistaa ja vaikuttaa. Suomen kulttuurivienin kehittämissuunnitelman 2007-2011 loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:20. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

8 Opetus- ja kulttuuriministeriö (2016): Ministeri Grahn-Laasonen jakoi kahdeksan Suomi-palkintoa. Haettu 25.2.2018 osoitteesta http://minedu.fi/artikkeli/-/asset_publisher/ministeri-grahn-laasonen-jakoi-kahdeksan-suomi-palkintoa.

Suomalaisen musiikin?

Maabrändääjän surkuhupaisa tehtävä on nähdä suomalaisuutta jokaisen suomalaisen menestystarinassa. Mutta jos journalisteja pidetään vallan vahtikoirina, heidän tehtävänsä olisi ainakin pohtia, millä ehdoilla Suomi-kuvaa oikeastaan rakennetaan, mikäli sen rakentaminen edes koetaan tarpeelliseksi. Sen sijaan kulttuurikritiikki väljähtää usein maabrändijournalismiksi, jossa taiteen on edistettävä Suomen asiaa. ”Saara Aalto on nyt ensimmäinen suomalainen, joka on laulanut Lontoon suurimman sisäareenan yhtenä pääesiintyjänä”, muistutettiin *Helsingin Sanomien* konserttiarviossa talvella 2017.

Vahtikoira imeksii tyytyväisenä Simon Cowellin tarjoamaa luuta.

Suomi mainittu

Taloudellisten tarpeiden lisäksi maakuvaa hoidetaan symbolisista syistä. Maabrändivaltuuskunta listasi vuoden 2010 loppuraportissaan Suomen tavoitteeksi viennin, työelämän parantamisen ja suomalaisen matkailun kehittämisen ohella sen, että uskomus suomalaisten huonosta kansallisesta itsetunnosta unohtuisi – että tuntuisi ”tosi

hyvältä” olla suomalainen.⁹

Suomalaisen kulttuurinkin ajatellaan kärsivän alemmuuskomplekseista. Oopperan kaltaisessa korkeakulttuurissa alemmuudentunne perustuu siihen, että suomalaiselta vaaditaan julkisessa keskustelussa aina kansainvälinen näyttö, kun taas esimerkiksi ranskalainen tai saksalainen jo alun alkaen katsoo olevansa vapaa kansallisista rajoitteista.¹⁰ Populaarikulttuurissa nöyryytystä tuottavat etenkin Euroviisut, joissa Suomi on pärjännyt enimmäkseen heikosti.

Mutta onko kyse todella alemmuudentunteesta ja yhteisestä häpeän kokemuksesta? Vai olisiko niin, että suomalaisuutta *rakennetaan* kansallisen häpeän kautta median ritualistisissa melodraamakertomuksissa?¹¹ Kansalliset stereotyyptit voivat pahimmillaan toimia ”kuin itseään toteuttavat ennusteet”, kuten tietokirjailija Olli Löytty huomauttaa.¹² Euroviisuhäpeässä rypevän median olisi syytä katsoa itseään diskopallon peleistä.

9 Maabrändivaltuuskunta (2010): Tehtävä Suomelle : miten Suomi ratkaisee maailman viheliäisimpiä ongelmia : maabrändiraportti 25.11.10. Haettu 15.4.2018 osoitteesta <https://toolbox.finland.fi/research/maabrändiraportti/>.

10 Heiniö, Mikko (1999): Karvalakki kansakunnan kaapin päällä. Kansalliset attribuutit Joonas Kokkosen ja Aulis Sallisen oopperoiden julkisuuskuvassa 1975–1985. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

11 Ks. Pajala (emt.)

12 Löytty, Olli (2004): Erikoisen tavallinen suomalaisuus. Teoksessa Mikko Lehtonen, Olli Löytty & Petri Ruuska (toim.): Suomi toisin sanoen, 39–62. Vastapaino, Tampere.

Huvittavaa kansallisessa alemmuudentunnon – tai oikeastaan sen representaatioissa – on sen suhteettomuus. Lähtökohtaisesti ajatus siitä, että maailma kiinnostuisi suomalaisesta taiteesta tai musiikista on suunnilleen sama kuin että suomalaislehdistö innostuisi yllättäen vaikkapa slovenialaisesta tai zimbabwelaisesta kulttuurista. Yleensä tarvitaan takapiruja. Poptähti Almaa käsittelevässä uutisoinnissakin on jäänyt mainitsematta, että hänen suosionsa taustalla on toinen suomalainen: Flow-festivaalin taiteellinen johtaja Tuomas Kallio oli valitsemassa artisteja *BBC:n* Sound of 2018 -listalle.

Tähti voi singahtaa taivaalle nopeastikin, mutta siellä tuikkiminen on työlästä, eikä median suitsutukseen aina auta. Toimittajat rakentavat aloittelevien tekijöiden ympärille valtavaa hypeä – ja moittivat, jos nämä eivät täytä heidän itsensä luomia odotuksia. Vasta neljä kappaletta levyttäneen Alman Suomi-palkinnosta iloittiin syksyllä 2017, koska hänen nopeaa suosiotaan pidettiin ”suomalaisesta näkökulmasta” lupaavana läpimurtona. YouTube-julkkis Sara Forsbergiä sen sijaan piikiteltiin julkisuudessa, koska ”lupauksia ei ole lunastettu” ja keikat kärsivät yleisökadosta. Ennen kuin HIM-yhtye 2000-luvun alkuvuosina breikkasi maailmalla, sitä kritisoitiin *Soundissa* siitä, ettei ”suomalaisessa musiikkiteollisuudessa sittenkään olla vielä valmiita isommille pelikentille”.

”Tee siinä sitten rokkia, kun olet yhtä kuin suomalainen musiikkiteollisuus”, toteaa Antti Hurskainen HIM:in julkisuuskuvaa ruotivassa esseessään.¹³ Ihan kuin toimittajat eivät ymmärtäisi, ettei kansainvälisen taiteilijan tai viihdeartistin ura rakennu vuodessa.

Kansallista nöyryytystä korostavien lehtijuttujen argumentointi on yleensä niin löysää, että niiden tavoitteena ei näytä olevan arvioida teosten laatua. Sen sijaan häpeäkertomukset ovat halpa keino tökkiä kansan syvätkin kerrokset hereille: vahingoniloiset vihaajat pääsevät ilkkumaan epäonnistujalle ja fanit puolustamaan idoleitaan. Toimittaja hykertelee tyytyväisenä, jos edes yksi uuno julistaa keskustelupalstalla lopettavansa lehden tilauksen.

Häpeäkertomusten vastakohta on trivialiteetteihin tarttuva Suomi mainittu -uutisointi. Esimerkiksi viulisti Pekka Kuusisto on vuosikausia soittanut konserttien lopuksi kansanmusiikkia, mutta kun *Minun kultani kaunis on* -encore huomioitiin kansainvälisessä mediassa BBC Proms -festivaalin yhteydessä kesällä 2016, se omittiin suomalais-medioissa maabrändäykseen: viulisti ”villitsi” brittiyleisön ja ”kiersi Iso-Britannian pikkusormensa ympärille”.

¹³ Hurskainen, Antti (2018): *Baby, olkaamme siis suomalaisia*. Teoksessa *Suru ei toimi*, 133–166. Siltala, Helsinki.

Maailmalla vaikuttaa paljon suomalaistaiteilijoita ja -artisteja Esa-Pekka Salosesta Susanna Mälkkiin, IC-98-ryhmästä Adel Abidiniin, Alexi Laihosta Karita Mattilaan, Sofi Oksasesta Salla Simukkaan. On myös monia, jotka tunnetaan ulkomailla paremmin kuin Suomessa. Selja Ahavaa luetaan Saksassa enemmän kuin kotimaassaan; nykysirkusryhmä WHS ei näy Suomen näyttämöillä, vaikka kiertää aktiivisesti maailman suurimpia teatterifestivaaleja; Saara Turusen 12 kielelle käännetyt näytelmät ovat saaneet paljon laajemman yleisön kuin hänen esikoisromaaninsa, jonka myötä hän viimein nousi Suomessa julkisuuteen.

Suomalainen journalismi ei ole kiinnostunut kaikista kansainvälisellä kentällä tunnetuista puurtajista. Ehkä siksi, ettei heitä ole mainittu *Guardianissa*; ehkä siksi, ettei heitä kiinnosta toimia juuri suomalaisuuden sanansaattajina; ehkä sen vuoksi, ettei heidän tukenaan ei ole riittävän suurta tiedotuskoneistoa räätälöimässä toimittajille puoli-valmiita menestysjuttuja. Tai sitten he ovat yksinkertaisesti menestyneet väärässä maassa. Esimerkiksi Ville Haapasalon suosio Venäjällä noteerattiin Suomessa vasta pitkän ajan jälkeen. Media olisi reagoinut taatusti nopeammin, jos hän olisi näytellyt ruumista puoli minuuttia josain amerikkalaisdekkarissa.

Kansainvälisyyskeskustelua leimaakin etnosentrinen vääristymä. Tutkija Max Rynnäsen mukaan esimerkiksi kuvataidemaailma on niin hajallaan, ettei ”kansainvälisesti menestyneen” kategoria ole edes mielekäs: Eija-Liisa Ahtila tiedetään kyllä länsimaisissa museoinstituutioissa, mutta se on vain kapea osa koko taiteen kenttää. ”Kansainvälisellä” tarkoitetaan Rynnäsen mukaan yleensä Lontoota, New Yorkia tai Tukholmaa, vaikka Soul, Mumbai, Accra, Istanbul, Ateena tai Pietari olisivat mielenkiintoisempia nykytaidekaupunkeja. Helsingin monikulttuurinen skenekään ei lehdissä näy, koska toimitukset keskittyvät museoihin ja isoihin gallerioihin.

Vääristymien oikaisemisen sijaan maabrändijournalismi keskittyy myötähäpeän tuottamiseen. Vai mitä pitäisi ajatella uutisotsikosta ”Tuntemattoman sotilaan räjähdyskohtaus rikkoi Guinnessin maailmanennätyksen – saavutus huomioitiin ulkomaillakin”?

On oireellista, että samalla kun Suomi kansainvälistyy, kirjoittaminen sinivalkoistuu. Antti Hurskainen kritisoi musiikkitoimittajien naiivia tapaa uskoa artistien korni suomalaisuushöpötys: HIM:in kappaleilla on yhtä paljon tekemistä suomalaisuuden kanssa ”kuin baba ghanoushilla tai snookerilla”, mutta *Imagen* ja *Soundin* kirjoittajat toistivat

kyseenalaistamatta Ville Valon maalailut musiikkinsa Suomi-vaikutteista yhtyeen kulta-aikoina. Soinnuissa ja melodioissa kuultiin milloin Rautavaaraa, milloin Lapin maisemien taikaa.

Myöskään Saara Aallon tapaa korostaa suomalaisuuttaan ei ole ihmetelty, ikään kuin amerikkalaisen kulttuurimyynti-imperialismimyyntiä läpi jauhettu tv-tuotanto sallisi mitään kansallisuuden ilmaisuja.

Sama sinisilmäisyys välittyy Hurskaisen mukaan Almaa käsittelevistä jutuista. Muun muassa *Helsingin Sanomissa* on kerrottu, kuinka Alma sienestää, saunoo ja kalastaa, ja kuvailtu tarkasti hänen käyttämänsä leijonariipusta. ”Vihreähiuksinen Suomi 100 -nukke on valmis. Kun vielä vaihtaisi sukunimensä Koskelaksi ja synnyttäisi kolme poikalasta”, Hurskainen toteaa.

Kansainvälisen jetset-elämän sijaan Alma kertoo kirjoittavansa kappaleissaan mieluummin siitä, mitä hän on kokenut Vuosaarella tai kalliolaisissa baareissa, koska ”se on aitoa ja konstailematonta”.

Olen asunut sekä Vuosaarella että Kallion kulmilla, mutta en silti näe, missä mielessä esimerkiksi *Karma*-hitin sanat ”It’s coming your way, ooh ooh ah, ooh ooh ah” olisivat saaneet vaikutteensa juuri näiltä seuduilta.

Myytti suomalaisuudesta

Toimittajat imevät Sisu-pastillia posket lommolla aina, kun kuokka uhkaa livetä Jussin kädestä: mitä ylikansallismmasta kulttuurista on kyse, sitä epätoivoisemmin se siniristiliputetaan. Ehkä kulttuurin ja taiteen ei ajatella kiinnostavan suomalaisia, jos sen kanssa ei tarjoilla mehua ja makkaraa.

Kansallisiin symboleihin ripustaudutaan tosin myös siksi, että oman kulttuurihistorian tuntemus on maasamme niin ohutta. Kun Valio lanseerasi Aino-jäätelöt muutamia vuosia sitten, tuotteen aikakauslehtimainos koristeltiin kaistaleella Gallen-Kallela-henkisestä metsämaiesemamaalauksesta. Tarkkasilmäinen saattoi havaita kuvan olevan pastissi *Kullervon kirouksesta* (1899). Jäätelöä siis markkinoitiin *Kalevalan* kertomuksella laiminlyödystä pojasta, joka harrastaa seksiä siskonsa kanssa ja tappaa itsensä. Itsemurhaan päättyy myös Aino, jonka mukaan herkku on nimetty, mutta kansa nielee iki-ihanansa tyytyväisenä.

Kalevalaa käytetään argumenttina kulttuurijournalismissakin, kun halutaan todistaa kansallistaiteilijan ”kansallisuus”. Vuoden 2017 itsenäisyyspäivän tienoilla *The Guardianin* toimittaja Martin Kettle kyseenalaisti Jean

Sibeliuksen musiikin suomalaisuuden – ihan aiheesta, vaikkakin vähän hatarin perusteluin.¹⁴ Artikkelia Helsingin Sanomissa kommentoineen toimittaja Vesa Sirénin mukaan Kettle oli oikeassa sikäli, että Sibeliuksen kansallisuutta korostetaan liikaa ja unohdetaan hänen monikulttuurisuutensa ja hänen musiikkinsa omaperäisyys. Sirén kuitenkin rauhoitteli raivostunutta kansaa toteamalla, että kansainvälisyys ei suinkaan vähennä Sibeliuksen musiikin suomalaisuutta, jonka voi kuulla hänen sävellystensä *Kalevalan* kerronnasta inspiroituneissa rakenteissa.

Musiikintutkija todennäköisesti sanoisi, että Sibeliuksen teoksista kuulee enemmän eurooppalaisten taidetrendien vaikutuksen kuin ”suomalaisuuden”. Mutta varmasti Almankin kappaleissa voi havaita kalevalaisia rakenteita, jos niin haluaa.

Suomalaista kulttuurikritiikkiä leimaavat yhä fenno-
maanien 1800-luvulla lanseeraamat käsitykset suomalaisuudesta. Ajatus *Kalevala*-vaikutteisuudesta yhtenä musiikin kansallisuuden kriteerinä on peräisin tuolta ajalta,¹⁵ samoin käsitys kansalliseepoksestamme aitona ”suomalaisena” teoksena.

¹⁴ Kettle piti epäsuomalaisena Sibeliuksen ruotsinkielisyyttä ja sitä, että tämä sävelsi suurimman osan teoksistaan ennen Suomen itsenäistymistä.

¹⁵ Heiniö (emt.)

Kun maabrändijournalisti lehteilee *Kalevalaa*, hän unohtaa, että Elias Lönnrot ei vain esittänyt suullisen kulttuurin tekstejä vaan valikoi kuulijoille ”soveliaat” runot ja muokkasi niitä päämäärätietoisesti ja runsaasti vapauksia ottaen suhteessa 1800-luvun yhteiskunnan moraalikäsitteisiin ja runonlukutaitoon.¹⁶ Usein unohdetaan myös, että Lönnrotin keräämä kansanrunous oli tuolloin suurimmalle osalle suomalaisista täysin tuntematonta ja Karjalastakin häviämässä. Jos *Kalevalaa* ei olisi julkaistu ja tietoisesti opetettu, tästä pienestä osasta suomalaista folklorea ei olisi koskaan tullut yleiskansallista perintöä.¹⁷

”Tiedämme mitä on olla ’suomalainen’ sen perusteella, miten kansallinen kulttuurimme on representoinut ’suomalaisuuden’ valikoimana erilaisia merkityksiä”, Mikko Heiniö kirjoittaa kulttuurintutkija Stuart Hallia mukailleen.¹⁸ Kansakoulujärjestelmä opetti suomalaisille, mitä suomalaisuus on. Suuri osa fennomaanien lanseeraamista myyteistä ja käsityksistä, joita opetettiin ”perinteisenä ja muinaisena suomalaisuutena”, oli sitä paitsi peräisin uudelta ajalta, muista kulttuureista – tai täysin keksittyä.¹⁹

¹⁶ Hämäläinen, Niina (2012): Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstuaalisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa. Turun yliopisto, Turku.

¹⁷ Fewster, Derek (2006): *Visions of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

¹⁸ Heiniö (emt.)

¹⁹ Fewster (emt.)

”Maabrändääjät yrittävät kaikkialla löytää kansallisesta kulttuuristaan erityispiirteitä, jotka poikkeaisivat kaikista muista ja tekisivät kansakunnasta erikoislaatuisen, kiinnostavan ja haluttavan”, tutkija Katri Valaskivi toteaa.²⁰

Totuus on, että suomalaisen sielunmaiseman tulkeilla oli ikkunat levällään kohti Eurooppaa. Akseli Gallen-Kallela sai oppinsa Pariisissa; *Seitsemää veljestä* lukeva kirjallisuushistorian tuntija huomaa heti *Don Quijote* -vaikutteet. *Kalevala* koottiin, koska Suomeen haluttiin oma eepos keskieuropalaisen kansallisromanttisen filosofian innoittamana.

Kansallisina pidetyt aihevalinnatkin ovat ylikansallisia. Korkealta nähtyä ”järnefeltiläistä” järvimaisemaa, joka oli pitkään suomalaisen maisemamaalauksen vakioaihe, pidetään leimallisesti suomalaisuuden symbolina, mutta aivan samanlaisten teosten uskottiin länsinaapurissa kuvastavan nimenomaan ruotsalaista kansallismaisemaa.²¹

Jazzin ystävänä iloitsen, kun suomalainen jazz-musiikki huomioidaan isoissa medioissa ja jopa rock-lehdissä. Mutta

²⁰ Toisaalta kulttuuria ei erikseen nostettu esiin Suomen vahvuutena maabrändivaltuuskunnan loppuraportissa, koska selvityksissä ilmeni, ettei suomalainen kulttuuri ole maailmalla kovin tunnettua. Toisin oli esimerkiksi Japanissa, jonka maabrändiin populaarikulttuuri kuuluu keskeisesti. Ks. Valaskivi, Katri (2014): Brändikansakunnan kulttuuri. Mikko Lehtonen et al. (emt.), 195–222.

²¹ Lukkarinen, Ville & Waenerberg, Annika (2004): Suomi-kuvasta mielenmaisemaan. Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

vaikka täkäläisillä muusikoilla on annettavaa niin Suomelle kuin kansainväliselle musiikkikentälle, esimerkiksi *Aamulehden* käyttämä ”suomijazz”-leima tuntuu koomiselta. We Jazz -festivaalin taiteellinen johtaja Matti Nives muistuttaa, ettei kansallisuus ole jazzissa lainkaan olennaista: ”Ei ole tiettyä suomalaista jazz-soundia.”

Kansallistaiteilijoiden ja taiteen kansallisuus on illuusio. Kulttuurijournalistien soisi ymmärtävän käsityksen suomalaisuudesta historiallisesti muovautuneena sosiaalisena representaationa siitä huolimatta, että ihmisten miellissä ”suomalaisuus” on totta ja Sibelius, *Kalevala* ja Aleksis Kivi tärkeitä identiteettisymboleita. Kansallisia kliseitä ja myyttejä kuitenkin toisinnetaan todennäköisesti juuri yleisön miellyttämiseksi – tai koska toimittajilla ei ole aikaa tai viitseliäisyyttä päivittää tietojaan. On helpompaa vetää lippu salkoon kuin lukea väitöskirja.

Suomalaiselta medialta toivoisin kuitenkin, jos en suomalaisen kulttuurin ja kansallisen identiteetin dekonstruoimista, ainakin niiden kriittistä, tutkimukseen pohjautuvaa analyysia. Se ei heikentäisi rakastettujen teosten taiteellista arvoa, päinvastoin. Mutta se auttaisi meitä ymmärtämään itseämme, ja muita, paremmin kuin kansallisten kliseiden helskyttely.

Ei nimittäin tarvitse kauaa miettiä, miksi suomalaiseen maalaustaiteeseen on ilmestynyt suomalaisemia vasta

viime vuosina, vaikka Suomen taiteen kultakauden aikaan maamme pinta-alasta lähes kolmannes oli suota.

Toivoa, riemua loistossaan on vaikea nähdä, jos saappaat uppoavat hetteeseen.

Selkäsauna taiteelle

Maabrändijournalismin taustalla on kulttuurikirjoittamisen laajempi paradigmanmuutos. Parin viimeisen vuosikymmenen aikana voitolle on päässyt uutisellisuutta korostava journalistinen lähestymistapa, jossa kulttuurijournalisti edustaa mediaa taidekentällä, kun vanhastaan kulttuuritoimittaja, tai kriitikko, on ollut taiteen edustaja mediassa. Henkilö- ja ilmiövetoisuus onnistuu kenties innostamaan uusia yleisöjä kulttuurin pariin, mutta mikäli taiteen käsittelyssä edetään journalistisen muodon ehdoilla, ongelmana on tekstien ajautuminen kauas taiteesta itsestään – sen keinoista, sisällöstä ja sanomasta.²²

Päivälehdistön soudellessa kohti suuren yleisön kansoittamia rantoja kiinnostava taidekeskustelu pakenee

²² Hellman, Heikki & Jaakkola, Maarit (2009): Kulttuuritoimitus uutisopissa. Kulttuurijournalismin muutos Helsingin Sanomissa 1978–2008. *Media & Viestintä* 32 (4–5), 24–42. Ks. myös Mononen, Sini (2017): Kulttuuri ilman taidetta. *Kritiikin uutiset*. Haettu 25.2.2018 osoitteesta <https://www.kritiikinuutiset.fi/2017/08/02/kulttuuri-ilman-taidetta/>.

erikoislehtiin ja pienjulkaisuihin. Niilläkin on paikkansa, mutta on sääli, että selkäsaunan saa juuri taide. Kun luen urheilu-uutista koripallo-ottelusta, en lajia seuraamattomana ymmärrä mitään. Silti ainoastaan kulttuuritoimitukset pakotetaan tekemään juttuja Pihtiputaan mummulle.

Kun kulttuuriosastojen maabrändijournalismi keskittyy X Factor -kisaselostukseen ja taidebiennaalien kaltaisista vientitapahtumista raportoimiseen, viedään tilaa ja huomiota paljolta kiinnostavalta: ei-kaupallisilta gallerioilta, vapaan kentän tanssitaiteelta, kamarimusiikkikonserttien kantaesityksiltä, runoudelta – Suomessa tehdyn kulttuurin monimuotoisuudelta.

Ja kun siniristilippu liehuu, jäävät monet kulttuurin kentän ongelmista käsittelemättä. Esimerkiksi musiikkialan epätasa-arvoisuutta vain vahvistetaan toimittajan kirjoittaessa suomalaisen *naissäveltäjän* ja *naiskapellimestarin* New Yorkin -valloituksesta tai siitä, kuinka Unsuk Chin on vasta toinen *naispuolinen* säveltäjä, jolle on myönnetty Wihurin Sibeliuspalkinto. Ongelman ydin, musiikkikoulutuksen, -alan ja -journalismin sukupuolittavat rakenteet, jäävät tutkimatta: Taidemusiikkipiireissä on yhä ihmisiä, jotka uskovat, ettei naisista ole orkesterin johtajaksi, ja jostain syystä suomalaisista jazz-oppilaitoksista valmistuu lähinnä valkoisia heteromiehiä. Musiikkilehdistö keskit-

tyy vieläkin miesten tekemään musiikkiin ja vähättelee naisten aikaansaannoksia. Nämä seikat vaikuttavat väistämättä yksittäisten muusikoiden mahdollisuuksiin ja koko musiikkikulttuuriin.

Harmillisinta maabrändinäkökulmasta kirjoitetuissa jutuissa on niiden kritiikittömyys ja pinnallisuus. Enkä tarkoita tällä, että tulisi keskittyä vain korkeakulttuuriin: amerikkalaisarja *Rectify* ansaitsisi mielestäni enemmän analyysia kuin moni Nobel-palkittu kirja. Kuuntelen mieluummin Vesta Burmania kuin Kaija Saariahoa, joka taiteellisesti tinkimättömänä säveltäjänä tuskin tekee mitään minun mielipiteelläni hänen teostensa arvosta.

En kaipaakaan kulttuurikirjoittamiseen elitismia ja taide-teoreettista retoriikkaa. Kaipaatan tulkintoja, pohdintaa, oivalluksia. Kaipaatan asiantuntijääniä – kritikoita, esseistejä ja tutkijoita – myös päivälehtien kulttuurisivuille haastamaan sekä taidetta että käsityksiämme suomalaisesta kulttuurista. Kaipaatan älykäästä debatointia, ilman latistavaa konsensushenkeä, ilman tarkoitushakuisia vastakkainasetteluja. Kaipaatan hyvin tehtyjä katsauksia ja synteesejä siitä, mitä eri taiteenaloilla tapahtuu.

Kaipaatan myös uskallusta kritisoida taidetta ja viihdettäkin silloin, kun se ei ole laadukasta ja kansainvälisesti vertailukelpoista – tai jos sen kansainvälisyys on Ikea-laatuista.

Kritisoiminen ei ole yhtä kuin ilkeilyä ja toimittajan oman nokkeluuden osoittamista, vaan asiantuntevaa arvottamista.

Jos taiteen kenttää ja taiteilijoita ei haasteta, kulttuurijournalismilla ei ole enää merkitystä taidetta eteenpäin vievänä voimana. Eikä maabrändijournalismi edes ole yleisön palvelemista, jos se tarjoaa katajaiselle kansalle vain kädenlämpöistä kulttuuria ja sinivalikoista maailmankuvaa.

Ylioppilaslehti

Silvia Hosseini on helsinkiläinen filosofian maisteri, äidinkielen ja kirjallisuuden opettaja, esseisti, kriitikko ja yleisen kirjallisuustieteen jatko-opiskelija, joka tutkii Leonard Cohenin sanoituksia. Syksyllä 2013 Hosseini osallistui Suomen Kulttuurirahaston järjestämälle kulttuurijournalismin mestarikursseille. Hänen tekstejään on julkaistu esimerkiksi *Säkeilyvaara*-teoksessa, *Imagessa*, *Nuoressa Voimassa* ja *Mustekala*-verkkolehdessä sekä kirjallisuus- ja kulttuurilehti *Särössä*, jossa hän on ollut myös vierailevana päätoimittajana. Hosseini on kirjoittanut muun muassa kirjallisuudesta, laulu-lyriikasta, elokuvista ja tv-sarjoista. Hänen esikoisteoksensa, esseekokoelma *Pölyn ylistys*, ilmestyi helmikuussa 2018.

Pauli Rautiainen

Riutuva taiteilija on median hellimä myytti

Tarinaan kurjistuvasta nälkätaiteilijasta, jota rahoittajatahot kurittavat, törmää suomalaisessa mediakeskustelussa toistuvasti. Tällainen myytti ei kuitenkaan pidä paikkansa. Väitteet taiteilijoiden yleisestä köyhyydestä ja rahoituksen leikkauksista eivät kumpikaan kestä kriittistä tarkastelua. Se, että osalla taiteilijoista on vaikeuksia työllistyä ja että he ovat riippuvaisia sosiaaliturvasta on pikemminkin sosiaalipoliittinen kuin taiteilijapoliittinen kysymys. Sitä pitäisi siten tarkastella mediassakin ennen kaikkea yleisen eriarvoistumiskehityksen kehityksessä.

Franz Kafkan novellissa *Nälkätaiteilija* (1924) taiteilija asettuu sisäisen pakkonsa ohjaamana kurjuuden häkkiin. Ympäriällä pyörii rahaa, mutta taiteella tuntuu aina tienaa-
van joku muu. Nälässä riutuminen kasvattaa taiteilijan mainetta, mutta saavuttaakseen suuremman vapauden hän liittyy lopulta sirkukseen. Häkki sijoitetaan eläinten häkkien viereen, jossa taiteilija kuolee unohdettuna. Vaikka nälkätaiteilija olisi ollut vapaa riutumaan ikuisesti, kukaan ei ollut enää kiinnostunut laskemaan, kuinka kauan hän on ollut syömättä.

Myyttiä nälkätaiteilijasta on hellitty myös suomalaisessa mediassa niin kauan kuin tällainen media on ollut olemassa. Myytti on ajaton, koska sitä voidaan käyttää osoittamaan sekä taiteilijan riippumattomuutta että riippuvaisuutta muusta yhteiskunnasta – ihan sen mukaan, mikä kulloinkin palvelee tarkoitusta.

Riippumattomuutta korostettaessa taiteilija romantisoidaan askeettiseksi, markkinatalousyhteiskunnan ulkopuoliseksi hahmoksi, joka pidättäytyy kohtuullisen toimeentulon tuomista nautinnoista. Vuonna 1914 kulttuurilehti *Sanassa* nimimerkki A. K-a. (oletettavasti Akseli Gallen-Kallela) kirjoitti siitä, kuinka suomen kielen ja kulttuurin kehittyminen vaati kirjailijoilta luopumista romaaneista ja omistautumista taloudellisesti kannattamattomalle

lyriikalle: ”Puhutaanpa suomalaisesta sitkeydestä ja itsepäisydestä, mutta se on kirjailijoillemme tuntematon käsite. He eivät jaksakaan kehittää yleisön makua, vaan yleisö pakottaa heidät kirjoittamaan oman makunsa mukaan. - - Tästä tilasta olisi päästävää. Suomalainen runous olisi kohotettava muiden maiden runouden tasolle.” Oma toimeentulo oli toissijaista, kun taiteilijoiden nähtiin olevan horisontissa siintävän kansallisvaltion rakentamisen etujoukoissa.

Nyt, yli sata vuotta myöhemmin, toistuu journalismissa sama ajatus. Esimerkiksi *MTV Uutisten* syksyllä 2017 tekemässä historioitsija Teemu Keskisarjan haastattelussa muotoillaan, että ”nykyisellä kulttuuriväellä olisi paljon opittavaa Aleksis Kiveltä”. Tämä oli jutun mukaan ”todellinen nälkätaiteilija, joka ei ehkä nykyisen kulttuuriväen puheista innostuisi – päinvastoin”. Kiven elämäkertaa kirjoittavan Keskisarjan mukaan ”tiede ja taide eivät välttämättä tarvitse valtion miljardilannoitusta kukoistaakseen”. Tällaisista uutisista seuraa usein vilkasta yleisönosasto-kirjoittelua, ja ehkä osin siksi media tuntuu rakastavan provokatiivisia avauksia nälkätaiteilijuuden ylevöittävästä voimasta. Näistä aiheista mielipidekirjoittajina kynään tarttuvat erityisesti nykymuotoisen apurahajärjestelmän ongelmalliseksi kokevat taiteilijat, jotka vaativat työnsä tunnustamista oikeaksi ammatiksi. ”Jos koko touhu rakentuu

vapaan taiteilijuuden elämäntapakäsitteelle, niin ei kai muuta ole jatkossakaan odotettavissa kuin ongelmia ja väärinymmärryksiä?”, kysyi taidegraafikko Pekka Hannula *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalla vuonna 2008.

Jos taas mediassa korostetaan nälkätaiteilijan riippuvuutta muusta yhteiskunnasta, on kyseessä yleensä myötätunnon ja tuen hankkiminen: taiteilijahan ei pärjää ilman erilaisia tukijärjestelmiä. ”Myytti nälkätaiteilijasta totta – kaupan päälle loppuun palaminen”, kuului esimerkiksi Ylen verkkouutisen otsikko syksyllä 2016. Jutussa kerrotaan muun muassa näyttelijästä, joka sanoo saamiensa apurahojen olevan niin pieniä, että yksinhuoltajana ei ”tulisi millään toimeen”. Tässä on riippuvuutta korostavan diskurssin ydinsanoma: edes apurahoitus ei riitä, vaan senkin jälkeen taiteilija on muista, kuten puolisostaan, riippuvainen.

Tämäkään ilmiö ei ole missään nimessä uusi. *Kouvolan Sanomat* kuvasi vuonna 1922 ilman valtion ja mesenaattien tukea jääviä nuoria nälkätaiteilijoita näin: ”He ovat heti opiskeluaikoinaan pakoitettut työskentelemään kaksinverroin voidakseen ansaita toimeentulonsa. Tällainen yliluonnollinen ponnistelu on tehnyt heidät niin sairaalloisiksi, etteivät he enää kykene turvautumaan ruumiilliseenkaan työhön. Monet ovat hermosairaita ja voivat työskennellä vain harvoja tunteja päivässä.”

Edellä kuvatulla nälkätaiteilijakuvastolla media romanisoi taiteilijuuden joksikin myyttiseksi, muusta yhteiskunnasta irralliseksi ammatiksi. Kenties kulttuurijournalismi haluaa näin osoittaa olevansa taiteen ja taiteilijoiden puolella: se pyrkii pitämään toisen jalkansa taiteen piirissä ja toisella jalalla se seisoo journalismin kentällä jonkinlaisena humanina vastavoimana kovaksi koetuille talouden ja politiikan uutisille¹. Taiteilijoista kirjoittava toimittaja ei olekaan helpon tehtävän edessä: hänen on kyettävä osallistumaan uskottavasti taiteen sisäiseen keskusteluun ja samalla osattava sijoittaa aiheensa ympäröivän yhteiskunnan kehykseen.

Taiteilijoiden todellisuus näyttää kuitenkin nälkätaiteilijamyyttiin nähden yllättävältä, kun aletaan tarkastella tutkimuksia taiteilijoiden tuloista ja köyhien taiteilijoiden määräästä. Journalistien olisikin syytä perehtyä niihin tarkemmin.

¹ Teemasta ks. Jaakkola, Maarit (2015): Kulttuurijournalismi kulttuurin kaksoisluonteen puolustajana. *Kulttuurintutkimus* 32 (3), 29–33.

Taiteellisen toiminnan tulot eivät kerro köyhyydestä

Usein nälkätaiteilijan myyttiä vaalitaan mediassa erilaisten henkilökuvien kautta. Alkuvuodesta 2018 kirjailija Laura Honkasalo kertoi *Anna*-lehdessä, kuinka vähävaraisuus ja köyhyys kuluttavat kirjailijoita henkisesti. Monesti samassa yhteydessä esitellään myös taiteilijajärjestöjen jäsenkyselyjä, jotka kertovat taiteilijoiden alhaisesta tulotasosta ja apurahojen pienuudesta. Niin tälläkin kertaa: selviää muun muassa, että Suomen Kirjailijaliiton tutkimuksen mukaan kirjailijat ansaitsevat kaunokirjallisesta työstä keskimäärin 2 000 euroa vuodessa, ja apurahakin on parhaimmillaan vain noin 1 500 euroa kuussa.

Tällainen tilastojen käyttö ei ole sinänsä virheellistä, mutta se ei anna myöskään tilanteesta oikeaa kokonaiskuvaa. Taiteilijoiden tulonmuodostusta on tutkittu Suomessa 1970-luvulta lähtien. Silloin Taiteen keskustoimikunnassa (nykyään Taiteen edistämiskeskus) käynnistettiin taiteilijan sosiaalista ja taloudellista asemaa selvittävä tutkimushanke. Viimeisin *Taiteilijan asema* -tutkimus² kertoo noin 25 000 suomalaisen ammattitaiteilijan asemasta vuonna 2010.

2 Rensujeff, Kaija (2015): *Taiteilijan asema 2010*. Taiteen edistämiskeskus, Helsinki.

Väitteelle taiteilijoiden köyhyydestä on kaikupohjaa, kun tarkastellaan heidän taiteellisesta työstään saamiaan tuloja. Ne jäävät usein vaatimattomiksi. Taiteellisesta työstä saatujen tulojen mediaani, 14 200 euroa vuodessa, oli vuonna 2010 jopa pienempi kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Ja vaikka taiteellisesta työstä saadun korvauksen määrä oli vuosien 2000 ja 2010 välillä useimmilla taiteenaloilla euromääräisesti kasvussa, laahasi tuo kasvu merkittävästi palkkojen ja elinkustannuksien yleisen kehityksen perässä.

Sillä, muodostuivatko taiteellisen työn tulot kirjallisuuden ja äänitetuotannon tapaan paljolti tekijänoikeuskorvauksista vai kuvataiteen tapaan alkuperäisteoksien myynnistä, ei ollut tulojen kannalta suurta merkitystä. Tutkimuksessa taiteilijat kertoivat, kuinka ihmiset ovat tulleet yhä kitsaammiksi maksamaan taiteesta, eikä näitä tuloja nostanut usein edes menestyminen omalla taiteen- alalla. On todennäköistä, että kehitys on jatkunut samaan suuntaan vuoden 2010 jälkeenkin.

Taiteellista työtä tehdään myös niin, ettei siitä saada tuloja lainkaan. Siitä kertovat alustavat tulokset tutkimuksessa, jota parhaillaan teen taiteilijoiden tekijänoikeustulojen merkityksestä. Noin joka kahdeskymmenes kuvataiteilija, joka kymmenes kirjailija ja joka kolmas muusikko sai yli

20 000 euroa tuloja taiteellisesta toiminnastaan vuonna 2016. Tuloihin on laskettu taiteellisesta toiminnasta saadut myyntitulot, palkat, palkkiot sekä tekijänoikeuskorvaukset. Sekä kuvataiteilijoista että kirjailijoista noin kolmannes ei saanut vuonna 2016 mitään tällaisia tuloja.

Useimmat taiteilijat saavat siis taiteellisesta työstään vain vähän tuloja ja jotkut eivät ollenkaan. Tämän perusteella heitä ei kuitenkaan voi vielä sanoa nälkätaiteilijoiksi. Taiteilijat saavat toimeentulonsa useista eri lähteistä, ja tämän *portfoliotoimeentulon* kautta on tarkasteltava myös heidän väitettyä köyhyyttään.

Kokonaistuloa, jossa on huomioitu apurahojen verotto-
muudesta koitua laskennallinen hyöty, kutsutaan *Taiteilijan
asema* -tutkimuksissa *konstruoiduksi kokonaistuloksi*. Vuonna
2010 suomalaisten taiteilijoiden konstruoidut kokonais-
tulot olivat keskiarvoltaan 32 822 euroa ja mediaaniltaan
30 000 euroa vuodessa. Suomalaisten palkansaajien vero-
nalaiset kokonaistulot olivat samana vuonna keskiarvol-
taan 39 796 euroa ja mediaaniltaan 34 792 euroa. Suhteel-
lisesti taiteilijoiden asema on heikentynyt 2000-luvulla
palkansaajiin nähden. Vuonna 2000 taiteilijoiden mediaa-
nitulo oli vielä 96 prosenttia palkansaajien tulotasosta,
vuonna 2010 enää 86 prosenttia.

Tämäkään ei kuitenkaan vielä tarkoita, että taiteilijat olisivat *köyhiä*. EU-maissa pienituloisiksi katsotaan ne, joiden vuositulot ovat alle 60 prosenttia väestön mediaanitulosta. Vuonna 2010 yhden hengen taloudessa asuva oli Suomessa pienituloinen, jos hänen tulonsa olivat alle 1 228 euroa kuukaudessa. Pienituloisten osuus väestöstä oli tuolloin 13 prosenttia. *Taiteilijan asema* -tutkimuksessa pienituloisiksi olisi luokiteltu taiteilijoista kaikkiaan 17 prosenttia³.

Kun taiteilijoiden pienituloisuusaste on vain hieman koko väestön vastaavaa korkeampi, ei taiteilijoita hevin voi kutsua laajamittaisesti köyhiksi. Osa on köyhiä, suurin osa ei. On toki huomattava, että pienituloisuus vaihtelee taiteenaloittain: *Taiteilijan asema* -tutkimusten perusteella esimerkiksi kuvataiteilijoista noin kolmasosa on ollut pienituloisia vuosikymmenestä toiseen. Mistä taiteilijoiden köyhän joukon tilanne sitten johtuu, taiteen tuen leikkauksistako?

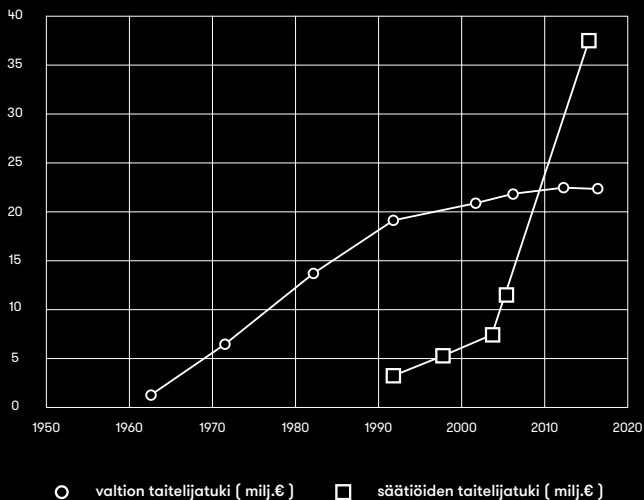
³ Koska *Taiteilijan asema* -tutkimuksissa ei ole ollut käytettävissä kaikkien kotitalouteen kuuluvien tulotietoja, on pienituloisuutta tarkasteltaessa oletettava taiteilijoiden asuneen yhden hengen talouksissa.

Taiteen rahoitusta ei ole leikattu

Valtio on rahoittanut taiteilijoiden taiteellista toimintaa 1830-luvulta lähtien. Silloin muun muassa arkkitehti Carl-Ludvig Engel sai elämänsä viimeisiksi vuosiksi työkentelyapurahan, josta käytettiin tuolloin nimeä elinikäinen gratiaali. Apurahajärjestelmä laajeni vähitellen ja auttoi esimerkiksi Jean Sibeliusta keskittymään opetustyön sijaan säveltämiseen. Nykymuotoinen järjestelmä otettiin käyttöön 1960-luvun lopulla, kun Taiteen keskustoimikunta perustettiin. Vuonna 2015 sen seuraaja eli Taiteen edistämiskeskus tuki taidetta noin 34 miljoonalla eurolla, josta noin 23,6 miljoonaa euroa oli suoraan yksittäisille taiteilijoille jaettava taiteilijatukea. Seuraavalla sivulla oleva kuvio osoittaa, kuinka valtion suora taiteilijatuki kasvoi tasaisesti 1990-luvun alkuun saakka, lähes pysähtyi lamavuosina ja palasi jälleen kasvu-uralle.

Valtio ei ole ainoa taho, joka tukee taiteilijoita. Kun Suomessa 1980-luvulla siirryttiin muun muassa pääomaliikkeiden vapauttamisen kautta kilpailutalouden aikakauteen, taidetta tukevien sijoitussäätiöiden sijoitettu pääoma alkoi tuottaa aiempaa paremmin. Voidaan arvioida, että vuonna 2015 säätiöt jakoivat jo noin kolmanneksen enemmän suoraa

Valtion ja säätiöiden vuosittain jakaman suoran taiteilijatuen kehitys (miljoonina euroina)⁵

Lähde: Taiteen keskustoimikunnan tutkimusyksikössä ja Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiössä koottu aineisto, kirjoittajan omat laskelmat.

tukea taiteilijoille kuin valtio⁴. Lyhytjänteisen riskirahoituksen suhteellinen osuus on toisin sanoen kasvanut.

Valtion ja säätiöiden vuosittain jakaman suoran taiteilijatuken kehitys (miljoonina euroina)⁵

Valtion ja säätiöiden taiteilijoille jakamien apurahojen määrä on siis ollut jatkuvassa ja itse asiassa kiihtyvässä kasvussa. Muutkaan taiteilijoiden tuloiksi päätyvät tukimuodot eivät näytä vähentyneen. Esimerkiksi teattereiden saama julkinen tuki valtiolta ja kunnilta on 1990-luvulta alkaen ollut kasvussa tai vähintään pysynyt vakaalla tasolla.⁶

Tämä kehitys ei ole suomalaisessa keskustelussa vaikuttanut nälkätaiteilijan kuvastoon. Ei siis ihme, että vaikka vuosien 2007-2011 kulttuuriministeri Stefan Wallin kertoi vuonna 2017 *Helsingin Sanomille* kokeneensa ”vähän sellaista joulupukkipilistä” kulttuurimäärärahojen kasvua kohden taessaan, hän myös totesi, kuinka ”häntä jurppii se, että

4 Vaikka opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonala luopui noin kymmenen vuotta sitten säätiöiden taiteilijatuken kehityksen seurannasta, voidaan näin arvioida. Arvio perustuu tietoon neljän suurimman taidetta tukevan säätiön jakamasta tuesta sekä oletukseen siitä, että muiden säätiöiden tuen kehitys on seurallut näiden säätiöiden tuen kehitystä. Kehityksen yleiskuvasta ks. Rautiainen, Pauli (2008): *Suomalainen taiteilijatuken kehitys*. Valtion suora ja välillinen taiteilijatuken taidetoimikuntien perustamisesta tähän päivään. Taiteen keskuslaitos, tutkimusyksikön julkaisuja n:o 34. Helsinki.

5 Huomio: Valtion taiteilijatuken kasvuun aikasarjaan on sisällytetty sellaisia tukimuotoja, joita Taiteen edistämiskeskus ei tällä hetkellä itse tilastoi suoraksi taiteilijatukeksi, jotta eri vuosien tiedot olisivat keskenään vertailukelpoisia. Näistä euromääräisesti merkittävimpiä ovat läänintaidelijoiden palkkakulut.

6 Helavuori, Hanna & Volmari Piia (2017): *Teatteritilastot 2016*. Teatterin tiedotuskeskus, Helsinki.

tasaiseen tahtiin ilmaantuu taiteilijoita, jotka haukkuvat, ettei kulttuurivihamielinen valtio jaa taiteelle rahaa – ja ilman mitään tietoa, mikä on todellisuus”.

Kun hyvinäkin aikoina valtiota epäillään taidevihamieliseksi, ei ole ihme, että etenkin taloudellisen taantumana aikoina nälkätaiteilijan korostetaan kärsivän valtion budjettileikkauksista. Ylen *Ykkösaamun* kolumnisti Aleksis Salusjärvi esitti vuonna 2014, että ”taiteen yksityistämiskehitys ja veikkausvoittovaroin ylläpidettävä kulttuuri ovat vaakalaudalla, joka keikahtaa pienestäkin tönäisystä. Valtion budjetissa taiteen kuluja leikataan seuraavina vuosina, ja niukkuus näkyy jo nyt kulttuurin kaventumisena”. Media onkin osallistunut jo vuosikymmeniä spekulatioon Veikkauksen tuloutusten hiipumisesta ja jopa rahapeli-monopolin murtumisesta, joka syöksee uhkapelirahoista riippuvaiset taiteilijat perikatoon. Vielä näin ei ole kuitenkaan tapahtunut.

Viime vuosien taidepoliittisessa puheessa on kutsuttu leikkauksipolitiikaksi sitä, mikä oikeastaan on ollut rahoituksen voimakkaan kasvun hiipumista. Näkökulma on toki sinänsä perusteltu, sillä etenkin taidelaitosten valtionosuuksien voimakkaan kasvun aikana sen luvattiin jatkuvan toistaiseksi. Vuosina 2012-2016 museoiden, teattereiden ja orkesterien henkilötöyvuosien yksikköhintoja

kuitenkin alennettiin siten, että saamatta jäi yhteensä 18 miljoonaa paremmassa taloudellisessa tilanteessa luvattua rahoitusta. On totta, että tämä on näkynyt henkilötyövuosien ja vierailijatehtävien vähentymisenä erityisesti suurissa ja keskisuurissa taidelaitoksissa.

Taiderahoituksessa on siis tapahtunut noin kymmenen vuoden sisällä muutoksia, joista tärkein on säätiöiden nousu valtiotakin merkittävämmäksi apurahojen jakajaksi. Aiemmin kulttuuripolitiikan tutkijat kuvasivat suomalaista tukijärjestelmää *vankaksi linnakkeeksi, joustavaksi sopeutujaksi* tai *seisovaksi vedeksi*⁷, mutta se aika vaikuttaa olevan ohi. Kuitenkaan tapahtuneita muutoksia ei ole tarkasteltu riittävän analyttisesti, vaan niitä on lähestytty etenkin mediassa juuri yleisen leikkauspuheen kautta. Todellisuudessa taiteen rahoitusta ei ole leikattu.

Sen sijaan voi hyvin sanoa, että edes taiderahoitusta kasvattamalla ei ole onnistuttu vähentämään taiteilijoiden pienituloisuusastetta. Nykyinen taidekenttä pitää hyveenä jakaa niukkuutta eli muutaman sadan tai tuhannen euron apurahoja mahdollisimman monelle. Tämä on puhtaasti ideologinen valinta, ja 1990-luvun lopulla siitä muodostui

7 Saukkonen, Pasi (2014): Vankka linnake, joustava sopeutuja vai seisova vesi? Suomalaisen kulttuuripolitiikan viimeaikainen kehitys. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämistätiö Cuporen verkkojulkaisuja 23. Helsinki.

taiderahoituksen jakamisen hegemoninen toimintakulttuuri⁸. Samat toimijat, jotka olivat vielä 1970-luvulla kampaileet juuri etabloituneimpien taiteilijoiden pitkäaikaisen tukemisen puolesta, kokivat nyt pitkäaikaisen tuen epäoikeudenmukaisena. Eräs virstanpylväs oli valtion 15-vuotisten taiteilija-apurahojen lakkauttaminen.

Kehityksen myötä osa taiderahoituksen kasvusta on alkanut pulveroitua siihen, että *jonkinlaista* rahoitusta saavien taiteilijoiden määrää kasvatetaan – ilman, että tämä rahoitus nostaisi saajiaan pienituloisuusrajan yli. Ehkä tämä osaltaan selittää sitä, että julkinen keskustelu kääntyy helposti taiteilijoiden köyhyyteen, vaikka suurin osa taiteilijoista ei ole köyhiä.

⁸ Rautiainen, Pauli (2006): Taiteilija-apurahajärjestelmän toimivuus ja koettu vaikuttavuus. Selvitys valtion taiteilija-apurahan saajista 2002-2005. Työpapereita Working Papers 45. Taiteen keskuustoimikunta, Helsinki.

*Vain pieni joukko
pääasiassa korkean
statuksen omaavia
taiteilijoita todella
 pärjää taloudellisesti
 taiteellisella työllään.*

Köhyyspuhe ammentaa taiteilijakunnan polarisaatiosta

Vähemmän mediassa puhutaan havainnosta, jonka useat taiteilijan ammatin kehitystä pohtineet tutkijat ovat tehneet: länsimaissa on käynnissä yhä vahvempi polarisaatio taiteilijakunnan sisällä. Vain pieni joukko pääasiassa korkean statuksen omaavia taiteilijoita todella pärjää taloudellisesti taiteellisella työllään. Myös yksityiset ja julkiset apurahat turvaavat usein juuri *heidän*, jo meritoituneiden tekijöiden, työskentelyn. Toisessa joukossa ovat he, jotka syystä tai toisesta putoavat markkinoiden kyydistä.

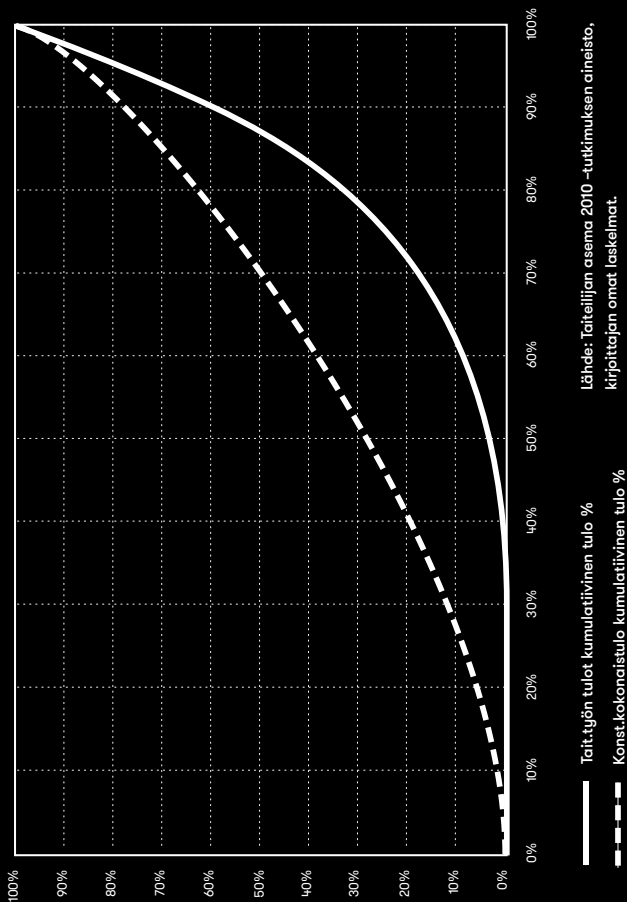
Taiteilijoiden köyhyyttä koskeva puhe ammentaa juuri tästä polarisaatiosta. Etenkin pienituloisten taiteilijoiden joukossa on paljon heitä, jotka saavat tulonsa muusta kuin taiteellisesta työstä. On siis paljon taiteilijoita, jotka kokevat saavansa taiteen rahoista vain murusia. Tätä kahtiajakoa ei kulttuurijournalismissa yleensä avata, vaan taiteilijoista puhutaan yhtenä köyhänä joukkona.

Tilastotietoa taiteilijoiden polarisaatiosta

Se, tarkastellaanko taiteellisesta työstä saatuja tuloja vai konstruoituja kokonaistuloja vaikuttaa siihen, kuinka epätasaiselta taiteilijoiden välinen tulonjako näyttää. Tämä näkyy tulojakaumaa kuvaavissa Lorenz-käyrissä viereisellä sivulla olevassa kuviossa. Vaaka-akselilla ovat suomalaiset taiteilijat vuonna 2010 järjestettynä pienituloisimmasta suurituloisimpaan, kun kuviota luetaan vasemmalta oikealle. Pystyakselilla ovat heidän osuutensa kaikista tuloista jakauman eri kohdissa. Kuvio osoittaa, kuinka eniten taiteellisella työllään tienaa kymmenys sai jopa 40 prosenttia kaikkien taiteilijoiden yhteenlasketuista taiteellisen toiminnan tuloista. Samaan aikaan eniten konstruoituja kokonaistuloja saava kymmenys sai 24 prosenttia kaikkien yhteenlasketuista konstruoiduista kokonaistuloista.

Lorenz-käyrät kertovat siis siitä, että taiteellisesta työstä saatujen ansioiden suhteellinen osuus taiteilijan kokonaistuloista pienenee sitä mukaa, kun hänen kokonaistulojensa määrä laskee. Yhteys ei ole kuitenkaan suoraviivainen, kuten seuraavalla sivulla oleva taulukko osoittaa.

Suomalaisten taiteilijoiden tuloberiarvoisuus vuonna 2010

Suomalaisten taiteilijoiden konstruoidut kokonaistulot ja taiteellisesta työstä saatujen tulojen osuus vuonna 2010

Tulokymmenys	Konstruoidut vuositulot keskimäärin	Taiteellisesta työstä saatujen tulojen osuus
Ensimmäinen (vähiten ansaitseva kymmenesosa)	6 748 €	29 %
Toinen	12 925 €	24 %
Kolmas	17 786 €	24 %
Neljäs	21 628 €	25 %
Viides	26 075 €	30 %
Kuudes	30 468 €	38 %
Seitsemäs	34 979 €	51 %
Kahdeksas	39 860 €	48 %
Yhdeksäs	46 980 €	48 %
Kymmenes (eniten ansaitseva kymmenesosa)	70 893 €	49 %

Lähde: Taiteilijan asema 2010 –tutkimuksen aineisto, kirjoittajan omat laskelmat.

Osittain polarisaatiota selittää se, että taiteilijan ammatissa toimivien henkilöiden määrä on ollut vuosikymmeniä jatkuvassa kasvussa. Suomen kirjailijaliiton tapaisissa ammattitaiteilijoiden järjestöissä oli 1970-luvun alussa yhteensä noin 7000 jäsentä, vuonna 2010 noin 21 000. Samaan aikaan taiteilijoiden kiinnostus liittyä järjestöihin on ollut laskussa, joten taiteilijoiden määrän kasvu on ollut tätäkin nopeampaa. Takana on osittain taidealan koulutuksen laajentuminen.

Taiteeseen käytetään koko ajan Suomessa enemmän työtunteja, mutta paljon hitaammin lisääntyvät sellaiset työtunnit, joista taiteilijalle maksetaan edes jollain tavalla kohtuulliseksi katsottava korvaus. Oman työn polkuhinoittelu ja palkattoman työn tekeminen siis lisääntyvät, ja niinpä suurin osa kasvavasta taiteilijajoukosta on joutunut taistelemaan entistä kovemmin toimeentulostaan. Ilmiö on kansainvälinen. Australialaistutkija David Throsby summasi tuloksensa ABC News Australian haastattelussa syksyllä 2017 näin: ”Australiassa taiteilijat käyttävät yhä enemmän aikaa taiteelliseen toimintaan saaden siitä kuitenkin yhä vähemmän tuloja itselleen, mikä on hyvin huolestuttavaa.”

Teatterin tapaisia taidealoja, joilla perinteisesti työskennellään palkkatyösuhteissa, koskee sama vakituisen työn väheneminen ja työn pirstaloituminen kuin yhteiskuntaa yleensä. Samaan aikaan taiteilijat ovat etsineet uudenlaisia

työmahdollisuuksia soveltavasta taiteesta, jossa taidetta viedään muun muassa erilaisiin hoitolaitoksiin. Tässä tilanteessa osa taiteilijoista on omaksunut itselleen roolin, jota hollantilainen taloustieteilijä Hans Abbing kutsuu *hybriditaiteilijuudeksi*⁹. Siinä taiteilijalla on toimeentuloportfoliossaan houkuttelevia ja hyvin palkattuja taiteeseen liittyviä tai liittymättömiä tehtäviä, jotka tuottavat taloudellista riippumattomuutta. Ei ole tavatonta, että taiteilijalla on esimerkiksi lääkärin tai juristin koulutus, jonka avulla hän hankkii suhteellisen vähäisillä sivutyötunneilla mahdollisuuden harjoittaa taloudellisesti tuottamatonta tai heikosti tuottavaa taiteellista toimintaa. Paradoksaalisesti juuri tällaiset taiteilijat ovat nykyisessä taide-elämässä vapaimpia tekemään taidetta. Tällaisia taiteilijoita emme kuitenkaan näe mediassa kuin ani harvoin. Poikkeuksen muodostaa esimerkiksi *Helsingin Sanomien* alkuvuodesta 2018 julkaistu henkilökuvana Niklas ”Skele” Varistosta, joka tekee eduskunnassa kolmipäiväistä työviikkoa pöytäkirjasihteerinä ja keikkailee muun ajan Egotrippi-yhtyeen kitaristina. Varisto on erinomainen esimerkki hybriditaiteilijasta, jollaisten olemassaoloa media voisi nostaa enemmänkin esiin.

⁹ Abbing, Hans (2002): *Why Are Artists Poor?* Amsterdam University Press, Amsterdam, Alankomaat.

Valtaosa taiteilijoista *onnistuu* taloudellisesti usean tulonlähteen varassa tasapainoilussa, mutta ei nauti siitä. Osa taas ei saa sellaisia taiteilija-ammatin sivuun sopivia lisätöitä, joiden avulla heidän tulotasonsa nousisi kohtuulliseksi. Heidän koulutusprofilinsa ja verkostonsa ovat erilaisia kuin sivutyömarkkinoilla hyvin menestyvillä ja he asuvat useammin korkean työttömyyden paikkakunnilla. Oikeastaan kyse on samoista syistä, jotka liittyvät työn saannin vaikeuksiin suomalaisessa yhteiskunnassa yleisesti.

Vaikuttaa siis siltä, että taiteilijoiden köyhyyttä koskeva julkisuuspuhe liittyy pitkälti siihen, kuinka taidemaailman polarisoituminen tuottaa suurelle joukolle taiteilijoita vääryyden kokemuksia. Tämä joukko tuottaa puhetta taiteen rahoitusmuotojen epäoikeudenmukaisuudesta, johon median on puolestaan helppo tarttua esimerkiksi erilaisten henkilökuvajuttujen muodossa. Koska taiteilijakunnan edunvalvonta on samaan aikaan pirstoutunut ja vailla jaettuja tavoitteita, ei epäoikeudenmukaisuuden kokemuksesta muodostu julkisuudessa sellaisia vaatimuksia, joista voitaisiin käydä uudistuksiin tähtäväää poliittista keskustelua. Jäljelle jää abstrakteja purkauksia yleistä leikkauspolitiikkaa tai vallitsevaa poliittista ilmapiiriä kohtaan.

Vaikuttaa myös siltä, ettei kulttuurijournalismi ole saanut tarpeeksi analyttistä otetta taiteilijakunnan syvenevästä polarisaatiosta ja taiteilija-ammattien muutoksesta. Se on myös omaksunut roolikseen seistä taiteilijoiden rinnalla eikä ole uskaltanut omaksumaan kriittistä suhdetta heidän ammatillisiin työtapoihinsa. Siten se on päättynyt ylläpitämään nälkätaiteilijakuvastoa, pureutumatta taiteellista työtä kehystäviin rakenteisiin ja niistä kerto-vaan tutkimustietoon. Toki myös hyviä esimerkkejä löytyy, etenkin Teemu Luukan vuosien 2010-2011 taitteessa ilmestynyt *Päin seiniä* -juttusarja *Helsingin Sanomissa*. Sarjassa tarkasteltiin muun muassa sitä, ahmivatko laitokset taidetuet, suosivatko taiteilija-apurahat konkareita ja onko Suomessa todella museoita, joissa ei käy oikeastaan kukaan. Juttusarja edustaa huolellista tutkivaa journalismia, joka ottaa itselleen taidepuheen agendan määrittelijän roolin.

Millä nälkätaiteilijan voisi mediassa korvata?

Mediassa taiteen erityisluonnetta korostava puhe saa hyvin tilaa. Siksi voimme säännöllisesti lukea taiteen olevan ”julkinen hyödyke”, jonka tekeminen ja jakelu on ”erilaista kuin perunanmyynti tai parturibisnes”, kuten taiteilija Teemu Mäki *Savon Sanomissa* syksyllä 2015 kuvasi. On aivan totta, että perunanmyynti, parturibisnes ja taidepalvelut ovat kaikki luonteeltaan erilaisia liiketoiminnan muotoja. Torilla, parturissa ja taidegalleriassa vallitsee kaikissa oma erityinen sosiaalinen todellisuutensa. Tämän tekstin tarkoitus ei ole sanoa, etteikö taide voisi olla erityistä ja etteikö journalismin yhtenä tehtävänä hyvinkin ole sen erityisyyden tarkastelu. On kuitenkin eri asia kirjoittaa asiantuntevasti taiteen sisällöistä kuin sen rahoittamisesta.

Puhetta taiteilijoiden köyhyydestä ei tarvitse toki viskata kokonaan romukoppaan. Se olisi mediassa kuitenkin irrotettava erityisyyttä korostavasta romanttisesta taiteilijamyytistä. Tällöin journalismin olisi sidottava taidealojen ylikoulutusta koskeva keskustelu yleiseen koulutuspoliittiseen keskusteluun, ja taiteilijoiden prekarisaatiota koskeva keskustelu yleiseen prekarisaatiokeskusteluun.

Ennen kaikkea aihe olisi sidottava selvemmin osaksi yleistä sosiaalipoliittista keskustelua.

Taiderahoituksen muutoksia olennaisempaa onkin suomalaisen sosiaalivakuutusjärjestelmän yleisen kehityksen tarkastelu. *Taiteilijan asema* -tutkimuksen perusteella *lähes puolet* taiteilijoista oli vuoden 2010 aikana jonkin ajanjakson myös työllisen työvoiman ulkopuolella eli jossakin muussa asemassa kuin palkansaajana, apurahansaajana, itsensä työllistäjänä tai yrittäjänä. Tekijänoikeustuloja koskevan tutkimukseni alustavat tulokset taas kertovat, kuinka vasta erityyppiset sosiaaliturvajärjestelmän tulonsiirrot nostivat vuonna 2016 lähes joka toisen kuvataiteilijan ja kirjailijan tulotason yli pienituloisuusrajan, jos heidän tulotonsa ylipäänsä kohosi sen yläpuolelle. Toisen selvityksen perusteella vaikuttaa myös siltä, että etenkin 35-45 -vuotiaat naiskirjailijat käyttävät otaksuttavasti pitkiä vanhempainvapaita ja niihin liittyviä etuuksia eräänlaisina taiteellisen toiminnan rahoitusvälineinä, jotka tarjoavat vakaan mutta niukan kuukausittaisen tulonlähteen.¹⁰ Ilmiö on tasa-arvopoliittisesti mitä kiinnostavin. Huomionarvoista on myös se, että moni pienituloinen taiteilija jää sitkeästi taiteilijan ammattiin eli käyttämään aikaansa taiteelliseen työhön, josta hän ei saa elantoaan.

¹⁰ Roiha, Taija, Rautiainen, Pauli & Rensu Jeff, Kaija (2015): *Taiteilijan asema ja sukupuoli*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cuporen verkkojulkaisuja 31. Helsinki.

Kertooko tämä siitä, kuinka hänellä ei ole suomalaisessa yhteiskunnassa muuhun välttämättä tarvettakaan?

Sosiaaliturvan kehitys on useilla taiteenaloilla kaikkein merkittävin tekijä, kun puhutaan tuloerojen kaventamisesta ja toimeentulosta ylipäätään. Journalismissa aihepiirin tarkasteluun ei ole kuitenkaan kunnolla syvennetty. Siinä missä paperimiesten työttömyys on mediassa rakenteellinen ilmiö, taiteilijan työttömyys kehystetään yksilön tragediaksi. Taiteilijoiden köyhydessä ei ole kuitenkaan mitään sellaista mystistä, jota ei voisi käsitellä osana yleistä eriarvoisuuskeskustelua. Näin päästäisiin vaikkapa perustulon lisäksi puhumaan esimerkiksi sukupuolten epätasa-arvosta taidealalla – aiheesta, josta olisi mediassa keskusteltava nykyistä enemmän.

Ossi Nymanin romaani *Röyhkeys* (2017) kertoo uransa alussa olevasta, työttömyysetuuksilla taiteellista työtään rahoittavasta kirjailijasta yhteiskunnassa, jossa palkkatyö määrittää kaiken. Oikeastaan median pitäisi mieltää puhuvansa *Röyhkeyden* minäkertojasta, kun se puhuu köyhästä taiteilijasta. Taiteilijuus ei tee hänestä mitenkään erityistä. Hänen ongelmiansa selkiytymistä ei myöskään millään tavalla auta niiden kehystäminen romanttisen taiteilijamyytin erityisyydellä.

Ylioppilaslehti

Pauli Rautiainen työskentelee oikeustieteen professorina Itä-Suomen yliopistossa. Parhaillaan hän tutkii yhdenvertaisuutta ja eriarvoisuutta taidemaailmassa Suomen Akatemian strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamassa ArtsEqual-hankkeessa sekä Emil Aaltosen säätiön rahoittamassa Taide, tekijyyden muutos ja tekijänoikeus-hankkeessa. Hän on tutkinut suomalaista taiderahoitusta työskennellessään tutkijana Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporessa ja Taiteen keskustoimikunnassa.

Anna Tuori

**WHAT MAKES ART
AND WHAT ART MAKES**

Taideteokset pakenevat usein kieltä, mutta mediassa kaivataan iskeviä lauseita. Rahoitustakin suunnataan helposti mukavalle taiteelle, joka toimii välineenä jollekin hyvälle. Taide kuitenkin toteuttaa itseään parhaiten ilman tehtävää.

Kuvataiteen suurnäyttely Documentan kuraattori Adam Szymczyk valisti Suomen vierailullaan tammikuussa 2018 Taideyliopiston Ex-Labissa, että talouskriisin ja nousevan äärioikeiston lisäksi maailmassa on sotia, eriarvoisuutta sekä rasismia. Tuota syvällisemmäksi taiteessa ei uskota päästävän. Välineellistäminen on vakiintunut taiteen kentälle maailmanlaajuisesti: taiteen tehtäväksi on tullut parantaa maailma.

1990-luvulla useiden maiden hallitukset alkoivat panostaa luovaan talouteen ja luokkaan. Taiteen praktiikka haluttiin koulutukselliseen käyttöön. Alettiin puhua tietoteollisuudesta ja uusinstitutionalismista: taidemuseot haluttiin viihdyttäväksi, osallistaviksi, vuorovaikutteisiksi ja huvipuistomaisiksi. Samaan aikaan kuvataidekentällä voimistui kuraattorivalta, ja taiteesta tuli väline sivistää ja opettaa: se ei saanut enää vain ilmaista vaikeasti määriteltäviä asioita, vaan sen oli hyvä kertoa, kenen puolella ollaan. Myös kulttuurijournalismi alkoi muuttaa muotoaan ja uutismaistua. Kulttuurisivuja lakkautettiin tai supistettiin.

Postkolonialistinen konteksti, demokratia, territoriot, hybridismi ja monimuotoisuus ovat nousseet etenkin kuvataidemuodin keskiöön. Ei liene sattumaa, että vuosina 2008-11 Afrikka-teemainen näyttely järjestettiin ainakin Tampereen taidemuseossa, EMMA:ssa, Taidehallissa,

Helsingin taidemuseossa Tennispalatsissa sekä kaksi kertaa nykytaiteen museo Kiasmassa.

Venetsian Biennaalin avajaisiin oli viime vuonna kävijöiden iloksi tuotu Ernesto Neto'n tilaamia jonossa pomppivia Amazonin intiaaneja. Alkuperäiskansat ovat taidemaailmassa olleet muotia jo pitkään, mutta siitä huolimatta kaikki ei tunnu olevan aina kohdallaan. Neto'n Kiasman näyttelyn yhteydessä 2016 intiaaniksi oli puettu suomalainen.

Samaisessa biennaalissa Hermèsin arvoon luottavat rouvat tunkivat takakenossa kulkevien setiensä kanssa Australian paviljonkiin, jossa esitettiin Australian alkupe-
räisväestöä edustavan taiteilija Tracey Moffattin näyttely *My Horizon*. Moffattin filmissä *Vigil* kuvataan vauraan näköisiä elokuvatähtiä katselemissa haaksirikkoutuneita pakolaisia merellä. Upeasti toteutetun filmin esittämiskonteksti oli hämmentävä: raakaa pakolaispolitiikkaa harjoittava Australia esitti omassa paviljongissaan kuvauksen ihmisistä, jotka torjuivat pakolaisten hätää lasittuneella katseellaan.

Siinä missä ennen taidemuseon intendentti tai kuvataiteilija kokosi näyttelyn, 1990-luvulla kuraattorit alkoivat tehdä sitä. Yhtäkkiä kuvataidekentällä oli joukko toimijoita, jotka jalostivat taiteen joksikin paremmaksi. Teema-
näyttelyt kuuluvat kuraattorien linjoihin: yksi rinnastaa

nerokkaasti teoksia toisiinsa, toinen keskittyy taiteen sisällön alleviivaamiseen tai tyypistämiseen. Parhaimmillaan kuraattorit ovat tärkeitä taiteen puolesta toimijoita. Kuraattorien tulo kuvataidekentälle on ollut silti olennainen osa kehitystä, jossa taiteilijalle on alettu luoda uudenlaista moraalisesti kantaaottavaa yhteiskunnallisen ajattelijan roolia. Taiteen tarkastelu teemojen ja aiheen kautta on vakiinnuttanut paikkansa.

Myös taiteen rahoituksessa näkyy toive yhteiskunnallisuudesta. Tällä hetkellä se tarkoittaa ennen kaikkea mitattavaa vaikuttavuutta. Taiteen hyvinvointivaikutuksia toteavia raportteja tulee jatkuvasti lisää, eikä taiteen myönteisiä vaikutuksia ole kukaan kieltämässä. Unescon Universal Declaration on Cultural Diversity -julistuksessa vuodelta 2001 kulttuurin demokratisoinnilla nähtiin ratkaiseva merkitys yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa kehityksessä, koska luovat alat tuottavat työpaikkoja ja tuloja sekä houkuttelevat sijoituksia. Ison-Britannian työväenpuolue otti hyvinvointipuheen vaaliohjelmansa jo 1990-luvulla. Sairaiden, syrjäytyneiden, köyhien ja kulttuurin tuki perusteltiin samoilla lauseilla. Kulttuurista on tullut sekä valtioille että yrityksille resurssi ja vapahtaja, jota pyritään hyödyntämään köyhyyden, väkivallan ja rikollisuuden ehkäisemisessä, sairaiden parantamisessa ja ihmisten aktivoimisessa.

Sitä, että yhteiskunnissa tunnustetaan taiteen merkitys, voitaisiin ajatella etuna. Suomessa tehdyissä hyvinvointitutkimuksissa tai mediassa ei kuitenkaan pohdita taiteen tekemisen edellytyksiä tai onnistumisen taustoja. Hyvinvointiraporteissa haetaan nopeita ratkaisuja, joissa taiteen pitäisi maksaa itsensä takaisin.

Kun apurahahakemuksissa toivotaan teemahakuihin sopivia sisältöjä tai tiedustellaan, kenelle hanke on suunnattu, kuvaavat hakijat vastaamista usein väkisin keksimiseksi ja nöyryyttäväksi. Teemahaut kun perustuvat ajatukseen, että voisimme tunnistaa sisällön ennen teoksen olemassaoloa. Ne eivät yksinään tuota huonoa tai hyvää, mutta toimivat kuin tehtävänanto: tekijän kiinnostus siirtyy vuohen sielunliikkeistä yllättävän nopeasti ilmaston lämpenemiseen. Hankkeiden kohdentamista tietyille yleisölle tehdään perinteisesti kaupallisilla ja media-aloilla. Taiteilijalle taas vaade ottaa ulkopuolinen positio omaan työhönsä sen merkityksen arvioijana aiheuttaa ristiriitaisia tunteita. Taiteilijalla voi olla intentioita, mutta taiteilijan tehtävä ei ole ennakoida teostensa vaikutusta.

Katoava kieli

Sisällöltään vaikeasti sanallistettava ja uutisaiheet sivuuttava taide pärjää heikosti paitsi teemahakuisuudessa myös mediassa. Sanaan palautumaton taide ei tarkoita itseensä viittaavaa taidetta, joka ei ole suhteessa ympäröivään maailmaan, vaan yksinkertaisesti taiteen alueita, joita on vaikea sanallistaa. Kiinnostavassa taiteessa on usein sisältö, jonka sanoiksi pukeminen on vaativaa, mutta tarpeellista. Puhetta taiteesta on kuitenkin huomattavasti vähemmän kuin sen ympärillä olevista ilmiöistä.

Kielitieteilijöiden Brent Berlinin ja Paul Kayn tutkimuksissa tehtiin jo 1960-luvulla havainto, ettei Papua-Uuden-Guinean eikä Bolivian Amazonin ei-teollisissa kulttuureissa ollut sanaa siniselle eikä niissä myöskään nähty sinistä. Kielen merkitystä ei pitäisi aliarvioida. Mediassa eivät loista vain löysät ilmaisut, vaan taiteen ja teoksen sivuuttaminen. Sitä, mistä ei kirjoiteta, ei myöskään havaita. Sellainen eräällä tavalla katoaa meiltä.

Kulttuurijournalismia tutkinut Maarit Jaakkola avaa väitöskirjassaan *The Contested Autonomy of Arts and Journalism* (2015) sitä, kuinka kulttuuriosastot ovat muuttaneet uutisokeskeisimmiksi ja menettäneet erityisasemansa.

Jaakkola muistuttaa, että kulttuuritoimituksilla on ollut tärkeä sosiaalipoliittinen rooli yhteiskunnassamme tarjotessaan yleisölle pääsyn taiteen järjestelmään. Hyvän laadun kriteeriä painottavasta arvioinnista eli esteettisestä paradigmasta on siirrytty kohti tiedonvälitysorientoitunutta kysymyksenasettelua eli journalistista paradigmaa.

Ajankohtaiselta vaikuttava ja maailman tapahtumia kommentoiva taide on näin ollen nykymediassa vahvoilla. Kesällä 2017 Ylellä, *Helsingin Sanomissa* ja *Aamulehdessä* kerrottiin suomalaisen kuvataiteilijan teoksesta, Habitare-messuille tuoduista syyrialaiskodin raunioista. Teoksen kerrottiin herättävän ”vauraan eurooppalaiskaupungin asukkaita pohtimaan kodittomuutta, pakolaisuutta ja Syyrian sotaa”. Taiteilijan mukaan ”syyrialaiskodin raunioiden saaminen Eurooppaan oli kymmenen kuukautta kestänyt, byrokraattisesti piinallinen ja kymmeniätuhansia euroja niellyt hanke, joka ei olisi onnistunut ilman Suomi-Syyria-Ystävyysseuran apua”.

Yhdessäkään suomenkielisen valtamedian jutussa ei näkynyt kriittisiä tai edes sisältöä pohtivia kommentteja. Miksi rauniot piti tuoda Syyriasta? Mikä on fiktion ja toden merkitys taiteessa? Missä menee eksploitaation raja? Taiteilijan aiempia komeita teoksia ei ole koskaan vastaavasti huomioitu: ne eivät ole viitanneet uutisaiheisiin.

Artists at Risk -järjestön kautta Suomessa työskentelee taiteilijoita maista, joissa sanan- ja ilmaisunvapaus ovat uhattuina. Vaikka maailman tapahtumat kiinnostavat mediaa taidetta enemmän, on Perpetuum Mobilen -turva-residenssitaiteilijoiden vaikeampaa saada näkyvyyttä kuin suomalaistaiteilijoiden.

Alkuvuodesta 2017 *Aamulehdessä* kirjoitettiin, kuinka Serlachiuksen Gösta-museossa avataan pian ”tämän vuoden kiinnostavin ja rohkein näyttely *Rajat kiinni*”. Espanjassa asuvan kuvataiteilijan kerrottiin perehtyneen pakolaiskriisiin kahdella matkallaan Euroopan rajoille. Taiteilija ”keräsi tutkimusmatkoillaan pakolaisten jättämää aineistoa yhdessä Serlachius-museoiden johtajan kanssa. Niitä on esillä näyttelyssä”, uutisointi jatkui. Koska henkilöjournalismi on korvannut kritiikin, teoksensa selittävää taiteilijaa kohdellaan mediassa hellästi ja teoksista kirjoitetaan referoiden ja kritiikittä. Vaikka taiteen ei tule olla poliittisesti korrektia, olisi intersektionaalinen näkökulma turvapaikanhakijoilla ratsastamiseen tuonut vähintäänkin tasoja uutisointiin.

Maailmanparantamistrendi on herättänyt kysymyksiä myös tieteen puolella. Kulttuurin tutkija Johanna Tiainen on tarkastellut pro gradu -tutkielmassaan 2013 Afrikka-näyttelyitä. Tekstissään Tiainen kuvailee, kuinka post-

koloniaaliselle diskurssille on ominaista ”koloniaaliselta ajalta periytyvien vastakkainasettelujen läsnäolo ja yhtäaikainen halu päästä niistä eroon”. Kiasman Ars II näyttelyluettelon esseestä *Kulissien takana, itsestään selvyyksien tuolla puolen* Tiainen poimii kuraattori ja kulttuurisuunnittelun konsultti N’Goné Fallin piikikkäitä huomioita, jotka hän sijoittaa postkoloniaaliseen metadiskurssiin. Fallin edustamassa metadiskurssissa afrikkalaisen nykytaiteen aseman nousuun liittyviä ilmiöitä tarkastellaan kriittiseen sävyyn: ”Modernien, uusia maita tutkivien löytöretkeilijöiden tavoin he [taiteen ammattilaiset] lähtivät länsimaiden perinteisten rajojen ulkopuolelle ja toivat esiin uusia taide- muotoja kaikkialta maailmasta.”¹

Kuinka olla oikeassa

Näkyvyys ja itsensä markkinointi kuuluvat taidemaailmaan. Ilmiö ei ole vain suomalainen, vaan jokaiseen kansainväliseen suurnäyttelyyn kuuluu skandaali, vastamarkkinoinnin olennainen muoto. Vuonna 2017 Whitney biennaalissa valkoinen nainen laittoi esille valokuvan

¹ Fall (2011), 24; ref: Tiainen, Johanna (2013): Afrikkalaista nykytaidetta jäsentävät eurosentriset diskurssit. Pro gradu -tutkielma. Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos. Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Jyväskylän yliopisto.

pohjalta maalaamansa tulkinnan. Valokuva oli 1950-luvulla rasisista syistä murhatun pojan Emmet Tillin äidin ottama. Syytöksissä katsottiin, ettei tapahtunut ole valkoisen Dana Schutzin historiaa, ja että maalaus edustaisi tragedian estetisointia: retoriikkaa, jossa maalaus on itsessään asioiden estetisoimista, koska todellisuushan on todellisuutta. Teosta vastustavat taiteilijat osoittivat mieltään museossa, ja taiteilija Hannah Black kirjoitti avoimen kirjeen teosta vastaan. Heikoimmillaan keskustelu oli kulttuuriappropriation ääripäätulkintaa, jossa kirjailijan tulisi olla koira kirjoittaakseen koirasta. Kirjailija Zadie Smithin yritettyä katsoa asiaa eri suunnista *Harper's Magazinessa* julkaistussa kirjoituksessaan häntä syytettiin kevytmielisydestä ja valkoisen taiteilijan kanssa flirttailusta.

Äärimmäistenkin reaktioiden taustalla ovat sorto ja rakenteet, joista frustraatio nousee, kun taidemaailmassa valkoinen eliitti on esineellistänyt muita kulttuureja vuosisadat. Rasismiin liittyviä protesteja oli jo 1960- ja 1970-luvulla Whitney'n biennaalin ympärillä. Silloin harlemilaisen Faith Ringgoldin johdolla todettiin, että museossa oli esillä alle prosentti ei-valkoisia taiteilijoita.

Taiteen on tanssittava välissä, jossa yhtäältä taiteen ei pidä olla moraalisesti oikeamielistä ja toisaalta yritetään toimia oikein, loukkaamatta. Itsekritiikki on tarpeellista,

mutta taiteen tekemisen jäädyttäminen loukkaamisen pelossa on niin ikään pahasta. Toinen ei voi kieltää toisen kokemusta. Toisaalta kilpailu on kova siitä, kuka saa loukkaantua. Schultzin teos haluttiin polttaa ja tuhota. Sensuuri on yleensä vaarallisempaa kuin loukkaavat teokset, ja se myös muistuttaa ikävästi totalitaristisesta järjestelmästä.

Vaihtoehtoisuutta ja aktivismia

Samalla kun postfordistisen ajan työläinen on menettänyt neuvotteluasemansa työnantajapuolen kanssa, ovat ammattiyhdistysvaikuttamisen korvanneet näennäiset vapaudet ja vaikutusmahdollisuudet, kuten mahdollisuus äänestää työpaikan limonadikoneen valikoimasta. Samaan tapaan rahallisesti tuettujen, etuoikeutettujen kuvataiteilijoiden poliittinen aktivismi demokratioissa saattaa saada aikaan tunteen vaikuttamisesta, mutta vaikutukset ovat näennäisiä tai kohdistuvat heihin itseensä.

Kun ihmisten kiinnostus tehdä politiikkaa on demokratioissa vähäistä, on mielenkiintoista, että sitä tehdään kuvataiteen alueella. On ero olla kriittinen taiteilija maassa, jossa ei ole sananvapautta kuin demokratiassa, jossa ilmaisunvapaus on perusoikeus.

Turkkilainen taiteilija Zehra Dogan vangittiin keväällä 2017 maalauksensa vuoksi.

”Minut tuomittiin kahdeksi vuodeksi ja kymmeneksi kuukaudeksi vankeuteen vain koska maalaisin Turkin lipuja tuhottuihin rakennuksiin. Turkin hallitus kuitenkin aiheutti kaiken. Minä vain maalasin”, kertoi taiteilija tweettissään Picasson tunnettua Guernica-sitaattia mukaillen.

Kun suomalaistaiteilija varastaa nuken juristinsa turvaamana McDonald’sista, on kyse pikemminkin eleistä ja itsensä markkinoinnista kuin aktivismista.

Voidaankin pohtia, johtaako juuri toive moraalisen kanta-aottavuudesta epäluonteisiin aiheisiin ja ohi ammuttuihin tulkintoihin. Tai ovatko antikapitalistiset ja anti-rasistiset eleet pikemminkin vapauttamassa eliittiä oman tunnon lastista oikeuttaen sorron ja kulutuksen kuten ennenkin? Maailmaa syleilevät teemat kääntyvät helposti itseään vastaan tai vähintäänkin rajaavat ja ohjaavat katsomiskokemusta ennalta päätettyyn suuntaan. Tällöin sisällöksi ymmärretään vain realismi, mutta siihen suhtaudutaan kuin fiktion.

Halu tiedostavuuteen ilmenee myös taidekielessä, jossa pidetään vaihtoehtoisuudesta. ”Marginaali” ja ”vaihtoehtoinen” – kuten kansanliikkeetkin – kuulostavat pienen ja hyvän puolella olemista isoa ja pahaa vastaan.

Kuraattori Nicolas Bourriaud esitteli 1990-luvulla samannimisessä kirjassaan relaatioestetiikan käsitteen (”esthétique relationnel”), josta siitäkkin tuli osa taidekentän muotia. Käsite liitetään poliittiseen aktivismiin ja kansanliikkeisiin sekä sosiaalisesti sitoutuneeseen, dialogiseen ja kriittiseen taiteeseen. Näiden alueiden praktiikka perustuu ihmisten välisiin suhteisiin ja sosiaalisiin konteksteihin ja julkisen tilan käytön käsitteeseen. Vaihtoehtoisesti ja eettisesti toimivan taiteilijan toivotaankin tekevän näkyväksi rakenteita, häiritsevän tai ilmaisevan toiminnallaan, että taide on yhteisöllisyyttä, kirjallisia työpajoja, yhteisiä leipomishetkiä tai yhteisöpuutarhoja.

Mark Fisher muistuttaa², kuinka ”vaihtoehtoinen” ja ”riippumaton” eivät merkitse jotain valtakulttuurin ulkopuolista, vaan ovat pikemminkin tyylejä, itse asiassa vallitsevia tyylejä valtakulttuurissa. Jälkikapitalistisen ajan kriittisessä kulttuuritutkimusteoriassa todetaan, kuinka taiteellisesta aktiivisuudesta, sen kriittisestä voimasta on tullut olennainen osa kapitalistista tuottavuutta. Kapitalismille ominainen tapa on valjastaa taide omaan käyttöönsä ja mitätöidä sen erityislaatuisuus. Taiteilija Barbara Krugerin slogan-teokset *I shop therefore I am* ja *Buy Me I'll change your life* olivat 1980-luvulla tarkoitettu kapitalismin kritiikiksi,

2 Fisher, Mark (2009): *Capitalist Realism: Is there no alternative?* Zero Books, 9.

mutta vuonna 2006 ne päättyivät sulavasti ironisina Selfridges-tavaratalon mainoskampanjaan.

Polarisaation kahdessa ääripäässä voidaan nähdä ei-demokratiassa toimiva taiteilija, jonka ainoa tapa tuoda välttämättömiä kysymyksiä esiin on poliittinen aktivismi ja vaikkapa Islannista kotoisin olevan kuvataiteilija Olafur Eliassonin projekti, jossa hän oli järjestänyt turvapaikanhakijoille askartelukerhon Venetsian biennaalissa. Tässä diskurssissa estetiikkaa on ennen kaikkea eettisyys.

Claire Bishop on kritisoinut esteettistä antagonismia artikkelissaan *Antagonism and Relational Aesthetics* peräänkuuluttaen taiteen tulkinnanvaraisuutta, epäselvyyttä. Bishop käyttää Jacques Rancièren termiä emansipoitunut katsoja³, joka ei ole passiivinen taiteella aktivoitava katsoja, vaan kriittisesti teoksen osia vertaileva ja oman tulkintansa muodostava kokija. Teoreettisia näkökulmia taiteesta ja sen roolista tarvitaan, mutta kuraattorien ja taiteilijoiden suhtautuessa teorioihin tai aatesuuntauksiin kuin taiteen oppikirjoihin siirrytään eettisesteettiseen formalismiin ja teorioista tulee helposti dogmeja.

Mediassa taideteoksen yhteiskuntakriittisiä asemoiteja voisi yhtä lailla pohtia kriittisellä tarkkuudella. Angloamerikkalaisen poliittisen korrektiuden Suomeen

3 Rancièren, Jacques (2008): *Le spectateur émancipé*. La fabrique éditions, Pariisi, Ranska.

rantautumisen myötä uhkana on, että mediassa, jossa mannereurooppalaisen perinteen kriittinen kulttuuri-keskustelu on olematonta, muuttuu sävy yhä varovaisemmaksi ja pelokkaammaksi myötäilyksi. Bishop muistuttaa, etteivät ”hyvät aiheet eivät saisi tehdä taiteesta immuunia kriittiselle analyysille.”⁴

Eettisen paineen alla on myös riski, ettei taiteesta syntyvä poliittinen pääse näkyviin: taiteen sisällöt kun eivät aina asetu oikein ja nätisti. Ja taiteen sisällölliset mahdollisuudet ovat pitkälti sen ennakoimattomuudessa. Oscar Wilden teosten poliittisuus ei ole vähäpätöistä, vaikka hän kuului 1800-luvun esteettiseen liikkeeseen, joka vastareaktionä yhteiskunnan epäkohtia kuvaavalle realismille julisti, ettei taiteella ollut tehtävää vaan sen tuli olla vapaa moraalista ja poliittisista velvoitteista.

4 Bishop, Claire (2006): The social turn: Collaboration and its discontents. *Artforum International* 44 (6), 178–183.

Kun taide ei riitä

Mediassa olennaista olisi pohtia, mitä ja miten teos ilmaisee. Median murroksessa lehdet kilpailevat ilmaisen sisällön kanssa, emmekä saa takaisin mennyttä aikaa, joka saattaa näyttäytyä jälkikäteen nätipänä kuin olikaan. Ongelmana on, ettei taidetta itsessään pidetä sisältönä valtamediassa.

Kun mediassa on vahvistunut usko siihen, että subjektiivisen kokemuksen kuvailu riittää korvaamaan asiantuntijuuden, saamme usein lukea, miltä toimittajasta tuntuu ja mistä toimittaja tykkää sekä närkästyneiden kansalaisten kommentteja.

Tammikuussa 2018 *Helsingin Sanomissa*, *Svenska Ylellä* ja *Loviisan Sanomissa* kerrottiin paheksunnasta, joka kohdistui Loviisan kirkkoon sijoitettuihin taideteoksiin. Teoksissa on kankaasta ommeltuja alastomia ihmishahmoja, joista yksi imettää karitsaa. Juttujen keskiössä ovat ihmiset, jotka eivät pidä teoksia kirkkoon sopivina. ”Valtaosa keskusteluun osallistuneista pitää teoksia mauttomina ja irvokkaina ja on sitä mieltä, että sellaiset teokset eivät sovellu kirkkoon”, kirjoitettiin *Helsingin Sanomissa*.

Mitä sitten, että usealla taiteen diletantilla on näkemyksiä: joskus ne osuvat oikeaan, joskus eivät.

Eihän hiihtoa seuraamattoman hiihtoa koskevilla näkemyksillä täytetä urheilusivuja; räkä valuu, turha kiire, rumat housut, en käsitä.

Kirjoituksessa avataan tilannetta lähtökohdasta, jossa teoksen nähnyt ihminen on asiakas, jolle teos ei kelpaa, jota teos ei viihdytä tai jolle teos ei vastaa sitä, millainen hän haluaisi taideteoksen olevan. Vaikka taiteilija saa kirjoituksessa sanoa kommenttinsa ja teoksen valinnut kanttori näkemyksensä, tapaus ylittää huomiokynnyksen vain, koska se on saanut aikaan kohun. Tästä median logiikasta moni taiteilija on tietoinen ja jotkut sitä tahtovat myös hyödyntää. Kapitalistisessa huomiotaloudessa erottautuminen ja havaituksi tuleminen on tärkeää. Teoksen näkyvyys ja taiteilijan elanto ovat usein siitä riippuvaisia.

Viihteellistyminen ja pinnallistuminen aiheuttavat toimituksissa niin ikään valintoja, joissa sisällöt, joita voitaisiin syventää rakenteiden, syiden ja seurausten analyysillä jäävät viihde- ja juorujournalistisen otteen alle. Kulttuuritoimitusten lempiaihe on ollut vuosina 2017-18 *#metoo*, eli kuka kähmi ketä. Tärkeästä aiheesta on saatu mahtava alusta myös sensaatiojuttujen saattamiseksi kulttuurisivuille. Kohua on yritetty saada muiden muassa Aino-taru-triptyykillä. Vuonna 2018 huomattiin, että Ainon rinnat näkyvät, ja ettei Väinämöinen olekaan Ainon ikätoveri.

Helsingin Sanomien toimittaja, joka uskoo beatnikkien olevan vastaus kaikkiin aikamme kysymyksiin, sai #metoon, Allen Ginsbergin, Kalevalan ja Aino-triptyykin suvereenisti mah-tumaan samaan kolumniin

Ajankohtaisia, kulttuuriin vaikuttavia muutoksia, kuten yksityisen rahan ja yritysyhteistyön yliopistokoulu-tukseen tuomia paineita, käsitellään mediassa yllättävän vähän. Taideyliopiston hallituksen entinen jäsen, liikemies Karri Kaitue kertoo *Kauppalehden* blogissaan, kuinka kaikki yhteistyö ”lähtee liikkeelle tuotteesta ja sen kumppaneil-leen tarjoamasta jaetusta hyödystä”, kuinka yliopistot ja yri-tykset ”tulee nähdä toisilleen mielenkiintoisina ja lisäarvoa tuottavina yhteistyökumppaneina” ja kuinka ”tuotteen” pitää olla ”haluttu ja kummankin omistaja-arvoa tukeva”. Vapaat taiteet eivät ole turvattuina edes Taideyliopistossa. Kaitueelle, kuten monelle media-alan ihmiselle, taideteos sekä -kokemus ovat vieraita asioita. Raha ja valta ovat vahvasti kytköksissä toisiinsa. Taiteilijat eivät voi mennä liike-elämän puolelle neuvomaan, ettei yritysten tule mak-simoida voittojaan, mutta liikemaailman edustajat voivat näemmä luoda ohjesääntöjä taidealoille.

Tämän hetken julkiselle keskustelulle on tyypillistä sekä historiattomuus että kyvyttömyys hahmottaa raken-teita. Jos uutisointi perustuu yksinkertaisen ja ajankohtai-

sen tunnistamiseen eikä taustoilla tai ajattomuudella ole arvoa, osallistuu media vahvasti taiteen välineellistämiseen. Tarina taiteesta hyvinvoinnin tuottajana voidaan keksiä huomattavasti helpommin aina uudelleen, kun taustoittavia näkökulmia ei käsitellä – tai silloin, kun toimittajalta ei löydy asiantuntemusta aiheeseen. Mediassa ei tunnisteta, että sivistysvaltioon on aina kuulunut taiteen ja kulttuurin tukeminen ja sen saavutettavuuden ihanne. Sairaaloissa taidetta taas on ollut jossain muodossa keskiajalta lähtien. Ilmiö ei näin ollen ole uusi, vaikka 1900-luvun alkupuolella medikalisaation noustessa taide jäi sairaaloissa aiempaa pienempään rooliin. Taidekasvatus ja museotoiminta, jonka tavoitteena on ylläpitää ja vahvistaa väestön ymmärrystä kulttuuristaan, historiastaan ja ympäristöstään ovat olleet osa hyvinvointivaltion ideaalia ja perustaa taaten, että meillä on pieneksi maaksi huomattava määrä korkeatasoista taidetta.

Yhtä lailla kriittisesti voitaisiin myös tarkastella, kuinka hoivapalveluihin 1990-luvulla tehtyjen leikkausten aiheuttamiin ongelmiin alettiin tarjota avuksi taidetta. Taidehistorioitsija Claire Bishop katsoo, että etenkin osallistavaa taidetta suositaan ”homeopaattisina ratkaisuinä ongelmiin, jotka johtuvat järjestelmästä”⁵. Taiteen vapautta ei uhkaa

5 Barok, Dušan (2009): On participatory art. Interview with Claire Bishop. Haettu 26.3.2018 osoitteesta https://www.academia.edu/771895/On_participatory_art_Interview_with_Claire_Bishop.

sen tuominen sairaan ulottuville, vaan rahoitusperusteet, joissa taidetta tuetaan tuottamaan terveyttä sairaalle.

Luopuminen itseisarvosta tukiperusteena tarkoittaa, ettei taidetta pidetä enää osana sivistisyhteiskuntaa tai että olemme luopumassa sivistisyhteiskunnasta.

Sanomalehtien rooli oli aiemmin kytköksissä valistusajatteluun. Valistus tuottaa joillekin kielteisiä konnotaatioita: kaikkitietävää, alentavaa sekä poissulkevaa opettavaisuutta ja kuviteltuun järkeen perustuvaa edistystä. Lehdistöissä valistusajattelu perustui kuitenkin yleissivistyksen ihanteeseen. Yhtenäiskulttuurin aikana oli helpompi ylläpitää käsityksiä siitä, mitä meidän olisi hyvä tietää. Ja vaikka nuo asenteet eivät toimisi sellaisenaan nykyisin, on jotain tärkeää menetetty asiakaslähtöisyydessä. Suomessa on aina pelätty elitismia. Kulttuurielitismin positiiviset puolet liittyvät ammattiyhpeyteen, ihanteiden ylläpitämiseen ja arvojen vaalimiseen. Välttämätön vastavoima populismille on uskaltaa jakaa tietoa ja väittää mikä on hyvää.

Klikkausajattelu ontuu oletuksessaan hölmöstä yleisöstä tuottaen juttuja, jotka ikään kuin käsittelevät kulttuuria. Kulttuurista kiinnostuneille ne eivät anna mitään. Talous- tai ulkomaansivuilla Euroopan talouskriisiä tuskin olisi, jos niilläkin lähdetäisiin yhtä voimallisiin linjauksiin kuviteltujen lukijoiden toiveisiin vastaamiseksi. Sekä sanomalehdissä että

Yleisradiossa aliarvioidaan ihmisten kiinnostus kulttuuritarjontaan. Hyviä toimittajia löytyy, jos heitä vain kannustetaan kirjoittamaan.

Voimme tietenkin olla vähään tyytyväisiä ja ajatella, että useat ulkomaiset lehdet ovat luopuneet kulttuurijournalismista tyystin, koska sen ylläpitäminen ei taloudellisesti kannata. Lukijoita kulttuurijournalismi kuitenkin kiinnostaa. *Helsingin Sanomien* sisäisen tutkimuksen mukaan lukijat kaipaavat kuvataide- ja kirjallisuuskritiikkejä. *Framen* teettämässä tutkimuksessa selvisi, että taidemuseoissa ja -gallerioissa käy vuodessa 3,8 miljoonaa ihmistä. Suomalaiset myös tunnetusti lukevat sekä käyvät teattereissa ja musiikki- ja tanssiesityksissä, mitä voisi vahvistaa ja luottaa siihen, että kulttuurivihamielinen lukija osaa hypätä taidejuttujen yli.

Taiteesta kirjoittaessa pitäisi tavoitella myös tuntematonta ja taiteen tukemisen tulisi olla pitkäjänteistä. Taide on osa jatkumoa. Jos lapselle luetaan iltasatuja, ei voi odottaa seuraavaksi vuodeksi väitöskirjaa. Irmelistä voi tulla tyhmä kusipää, vaikka hänelle luettaisiin Astrid Lindgreniä ja Jaakosta sovinnainen porvari, vaikka hänelle luettaisiin Muumeja. Siitä huolimatta kannattaa lukea iltasatuja, ihan muista syistä kuin millaiseksi lapsensa toivoo kehittyvän.

Ylioppilaslehti

Anna Tuori on helsinkiläinen kuvataiteilija, joka on palkittu muun muassa Vuoden nuorena taiteilijana (2011) sekä William Thuring -nimikkopalkinnolla (2015). Hänen maalauksiaan on ollut esillä lukuisissa kotimaisissa ja kansainvälisissä museo- ja gallerianäyttelyissä. Työnsä ohella Tuori on toiminut useissa taidealan luottamus- ja asiantuntijatehtävissä, muun muassa Taiteen edistämiskeskuksen (Taike) visuaalisten taiteiden toimikunnassa sekä kuvataidejaostossa, Suomen Kulttuurirahastossa sekä Taideyliopistossa opetustehtävissä ja akateemisen neuvoston jäsenenä.

— esipuhe

Anni Pasanen

Totuuden torikauppiaana

Ihmiset ovat häikäisevän hyviä huijaamaan itseään tahtomattaan. Erityisen selväksi se on käynyt viime vuosina. Voisiko journalismi oppia jotakin tieteen selityksistä totuudenjälkeisyydelle?

Idea oli kaunis kuin toukokuinen lupaus kesästä.

Yhdysvaltalaiset tuomarit alkoivat 1900-luvulla käyttää kirjoituksissaan kielikuvaa, joka perustui 1600- ja 1800-luvun liberalistien John Miltonin ja John Stuart Millin pohdintoihin. Sen keskiössä oli kauppapaikka, jossa ideat, ajatukset ja väitteet voisivat kilpailla keskenään kuin rukkaskauppiaat torilla. Kyse on sananvapauden metaforasta: kun ajatukset kilpailevat vapaasti, lopulta totuus nitistää valheet ja humpuukin. Typerätkin väitteet kannattaa sallia, koska ne pakottavat ainoastaan perustelemaan järkipuheet entistä fiksummin.

Nykyisin tunnettu kielikuva on paperilla toki ylevä, muttei kovin käytännöllinen. Oikealla torilla kaupaksi eivät välttämättä mene rukkasista parhaat vaan ne, joiden kauppiaalla on iskevimmät myyntipuheet ja kovin ääni. Samoin käy ideoiden kanssa: tiedon markkinoilla totuudenmukaisin väite voittaa vain toisinaan.

Ihmiskunnalla ei ole koskaan ollut näin paljon tutkittua tietoa, eikä siihen käsiksi pääseminen ole ikinä ollut näin helppoa. Silti totuuden on viime vuosina hoettu olevan hirmuisen *passé*. Faktoja vääntelevät valeuutiset vaikuttavat vaalituloksiin monissa maissa, salaliittoteoriat voivat paksusti ja Yhdysvaltoja johtaa mies, joka on kutsunut ilmastonmuutosta kukkupuheeksi ja väittänyt rokotteiden

aiheuttavan autismia. Ei kovin kaunis torikarnevaali.

Jos nykyiselle totuudenjälkeisyydelle tahtoo etsiä yhtäläisyyksiä, niitä voi nähdä missä tahansa historian kohdassa – vaikkapa huhuissa, joita kieppui villisti toisen maailmansodan tietovajeessa. Ammustehtaan naistryöntekijän pää räjähti, kun hän oli ottanut permanentin kauneushoitolassa, ja Bostonin sairaalat olivat muka täynnä hulluksi tulleita amerikkalaisotilaita, jotka oli lähetetty kotiin Australian-komennukselta. Yhdysvalloissa perustettiin puppua vastustamaan toimittajien, tutkijoiden ja kansalaisten yhteisiä ”huhuklinikoita”, jotka oikaisivat kuulopuheita lehdissä.

Yhtä hyvin totuudenjälkeisyyden juuret voisivat olla 1960-luvun kulttuurisessa murroksessa, jossa Woodstock-sukupolvi alkoi etsiä totuutta mystiikasta ja psykedeelitripeiltä. Tai 1900-luvulla länsimaihin syntyneessä terapia-kulttuurissa: psykoanalyytikon penkillä henkilökohtaiset filikset painavat enemmän kuin faktat. Tai tietysti mediankäytön murroksissa. Nykyinen keskustelu internetistä muistuttaa hämmentävän paljon radion varhaisvaiheita 1900-luvun alkupuoliskolla. Radio mahdollisti ensimmäistä kertaa, että massat saattoivat kokea uutistapahtumat tuoreeltaan olohuoneissaan ja vieläpä yhtä aikaa. Uudesta mediasta toivottiin demokratian työkalua, joka yhdistäisi

Yhtä hyvin totuuden-
jälkeisyyden juuret
voisivat olla 1960-luvun
kulttuurisessa murrok-
sessa, jossa Woodstock-
sukupolvi alkoi etsiä
totuutta mystiikasta ja
psykedeelitripeiltä.

kansaa maajussista tehtaanomistajaan ja kirkkokuorolaisesta katujengiläiseen. Mutta pian utopiat rusentuivat: Yhdysvalloissa eetteri täyttyi saippua- ja kahvimainoksista, osassa Eurooppaa fasistien propagandasta.^{1 2}

Myös internetistä piti kasvaa koko maailmaa yhdistävä, yltiödemokraattinen kansankokous. Piti tulla sarja Twitter-vallankumouksia diktaattoreita vastaan ja täydellinen versio Aleksandrian kirjastosta, jonne kaikki maailman tieto on koottu käden ulottuville. Tulikin Isisin propagandaa ja rasistien vihapuhetta, Magneettimedian vale uutisia ja Venäjän trollitehtaita. Donald Trumpia ja Brexitiä.

Miksi parhaiden väitteiden myyminen on aina ollut näin vaikeaa?

1 Lacey, Kate (2002): *Radio In the Great Depression: Promotional Culture, Public Service, and Propaganda*. Teoksessa Hilmes, Michele & Loviglio, Jason (toim.): *Radio Reader. Essays In the Cultural History of Radio*. Routledge, Abingdon-on-Thames, Yhdistynyt kuningaskunta, 21–40.

2 Goodman, David (2011): *Radio's Civic Ambition: American Broadcasting and Democracy In the 1930s*. Oxford University Press, Oxford, Yhdistynyt kuningaskunta.

Ihmismieli on täynnä vääristymiä

Kaikki ihmiset ovat häikäisevän hyviä huiputtamaan itseään tahattomasti. Aivomme kehittyivät tekemään yhteistyötä pienissä metsästäjä-keräilijäyhteisöissä, eivät seulomaan faktoja Twitterissä leviävästä vale uutisten puurosta.³

Tutkimuksissa on listattu iso nippu mielen vinoumia, jotka tekevät väitteiden torilla suunnistamisesta hankalaa. *Ankkurointiharha* saa meidät ripustautumaan vertailukohtiin, joita saamme aiheesta ensimmäiseksi. Tuntuu palkitsevammalta ostaa rukkaset viidellä eurolla alennuskorista kuin samalla summalla täyshintaisena. Ja feminismi on käynyt Suomessa turhasta valittamiseksi, koska naisten asiat ovat paljon paremmin kuin ennen.

Voittajan vankkurit -ilmiössä ajattelempa, että jos jokin on suosittua, sen on pakko toimia. Jono uuteen ketjukahvilaan kutsuu liittymään joukon jatkeeksi ja karppauksen suosio vakuuttamaan voin terveyshyödyistä. *Vahvistusharha* taas saa luottamaan lähinnä väitteisiin, jotka tukevat omaa aiempaa näkemystä, pitivät ne paikkansa tai eivät. Ennakkoletuksia horjuttavat faktat tuntuvat epämukavilta, ja äkkiä

³ Sloman, Steven & Fernbach, Philip (2017): *The Knowledge Illusion: Why We Never Think Alone*. Riverhead, New York, Yhdysvallat.

mieli alkaa kehittää temppuja hätistääkseen ne tieltään. Hurjimmillaan syntyy vaikkapa salaliittoteorioita siitä, miten lääketeollisuus maksaa tutkijat hiljaiseksi rokotteiden haittavaikutuksista. Tai siitä, että lentokoneiden kaasuvanat ovat kemikaaleja, joita hallitukset ruiskuttavat kansan päälle pitääkseen sen lauhkeana. Edellä esitettyjen kaltaisia mielen vinoumia on paljon.

Tutkijoiden viesti virheellisten väittämien oikaisijoille on usein ollut lannistava. Huhujen kumoaja voi olla kuin verkkoon takertunut hylje: mitä pontevammin pyristelee humpuukia vastaan, sitä pahempaan sotkuun faktat menevät. Tutkimusnäyttöä tästä on paljon. Kun kuolemantuomion kannattajille ja vastustajille jaetaan tietoa rangaistuksen puolesta ja sitä vastaan, alkuperäinen mielipide vain vahvistuu.⁴ Kun konservatiiveille, jotka uskoivat Irakin diktaattorin Saddam Husseinin olleen WTC-iskujen takana, annetaan todisteita uskomusta vastaan, monen harhaluulo syvenee ja vain kaksi prosenttia muuttaa näkemystään.⁵ Ja niin edelleen.

4 Lord, Charles G., Ross, Lee & Lepper, Mark R. (1979): Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence. *Journal of Personality and Social Psychology* 37 (11), 2098–2109.

5 Nyhan, Brendan & Riefler, Jason (2010): When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior* 32 (2), 303–330.

Onneksi ihmisielen vääristymien varalle on muutamia vakuutuksia. Kuten demokratia: yhden, viiden tai kymmenen mielen vääristymät eivät yleensä saa päätöksenteossa paljon vahinkoa aikaan vaan tasapainottavat toisiaan. Tosin järjestelmällä on omat heikkoutensa. Oletuksena on, että valistuneet kansalaiset tekevät valintojaan järjen ja tiedon pohjalta. Ei tarvitse mennä 1930-luvun Eurooppaan nähdäkseen, mitä järjestelmälle tapahtuu, jos suurella massalla on samansuuntaista vinoumaa. Sitä todistaakseen voi mennä vaikka nyky-Unkariin, Puolaan tai Turkkiin.

Demokratiaa järeämpi vakuutus yksilön järjen heikkouksia vastaan on tie. Sen faktat karttuvat systemaattisin menetelmin ja monen tutkimusryhmän vahvistamana. Väitteen esittäjän asema, kuten sukupuoli, uskonto ja kansallisuus, eivät paina argumentteja punnitessa, ja kuka tahansa voi todistaa väittämät vääriksi. Ylevistä periaatteista huolimatta myös tieteellä on omia, isojakin valuvikojaan, kuten toistettavuuskriisi tai tulosten liioittelu. Niistä kertoo tiedetoimittaja Niko Kettunen tämän teoksen sivuilla 142–165. Tosin tiedeyhteisön etuna ovat avoimuus keskustella ongelmista ja mekanismit niiden korjaamiseen.

Tieteen ja poliitikkojen torikojujen välillä sukkuoi journalismi, jonka pitäisi välittää kansalaisille faktaa molemmista. Tieteen kanssa sillä on paljon yhteistä:

pyrkimys totuuteen, riippumattomuuden ihanne ja vankka itsesääntelyjärjestelmä. Mutta hankauspintojakin on. Joskus journalismin kiivastempoisuus ja iskevä ilmaisu törmäävät tieteen hitauteen ja täsmällisyyteen, ja toisinaan pyrkimys herättää keskustelua vastakkainasetteluilla sopii kehnosti yhteen tieteen konsensushakuisuuden kanssa. Tieteen ja journalismin jännitteitä avaa tämän kirjan sivuilla 168–189 tiedetoimittaja Ulla Järvi, joka keskittyy artikkelissaan terveysjournalismin vastuullisuuteen.

Ristiriidoista huolimatta journalismin ja tieteen yhteistyöllä voitaisiin ehkä selättää ihmismielen heikkouksia entistä tehokkaammin. Tiedeyhteisössä on alettu viime aikoina keskustella, voisiko virheellisten väitteiden oikaisu sittenkin oikeasti upota ihmisiin eikä vain entisestään syventää harhaluuloja.⁶ Journalistit taas ovat alkaneet viime vuosina tarkistaa poliittisten väittämien paikkansapitävyyttä yhä innokkaammin, hiukan samassa hengessä kuin toisen maailmansodan huhuklinikat. Suomessa hyvä esimerkki ovat vuoden 2018 presidentinvaalit, joissa ainakin faktantarkistuspalvelu Faktabaari ja suuret suomalaiset mediatilat Alma,

6 Wood, Thomas & Porter, Ethan (2018): The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence. *Political Behavior*. Haettu 21.5.2018 osoitteesta <https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-018-9443-y>.

Sanoma ja Yle kampasivat ehdokkaiden väitteitä.⁷

Tieteellä on kykyä tarjota mielen vinoumia vastaan lääkkeitä, journalismilla taas tavoittaa ihmisiä ja esittää aidot faktat helposti sulavassa muodossa. Tosin tieteellisten faktojen puolustaminen ei tietenkään tarkoita toimittajille, että pitäisi ryhtyä tieteen faniklubilaiseksi – ei yhtään sen enempiä kuin politiikkojen tai yritystenkään kanssa. Rahan liikkeitä ja politiikka vaikuttavat tieteen tekoon siinä missä muihinkin yhteiskunnan alueisiin. Tämän teoksen sivuilla 192–207 tietokirjailija Tommi Uschanov kertoo, mitkä tiedepolitiikan juonteet ovat jääneet julkisuuden katveeseen.

Kukkupuheet kumoon!

Luvun loppuksi sopii esittää muutama tutkittuun tietoon perustuva vinkki, jolla mätkiä virheellisiä väittämiä. Yksi nykyajan ongelmista, joka ruokkii ihmismielen vääristymiä, on tietöähky. Jos virheelliset myytit kaatuisivat vain lappamalla lisää tietoa ihmisten kalloon, tehtävä olisi helppo. Pulma ei olekaan tiedon puute vaan se, että sitä on tarjolla enemmän kuin kukaan pystyy käsittelemään.

7 Hyvönen, Ari-Elmeri & Hämäri, K. Severi (2018): Faktantarkistus Suomessa: Oppeja vuoden 2018 presidentinvaaleista. Faktabaari, Helsinki.

Kellään ei ole mahdollisuutta ryhtyä tutkimaan jokaista väittämää, joten ymmärrettävästi ihmiset tarttuvat niihin, jotka ovat helpoimmin sulateltavissa.

Ratkaisu: kukkupuheita ei kumota tykittämällä mahdollisimman paljon komeita vasta-argumentteja, vaan valikoimalla niistä parhaat ja esittämällä ne ytimekkäästi.⁸

Toinen tälle ajalle tyypillinen ongelma ovat ylittämättömiltä tuntuvat maailmankatsomusten kuilut. Vaikka tieteen lukutaito olisikin kohtalaisen hyvä, poliittiset ja uskonnolliset näkemykset voivat estää hyväksymästä faktoja, jotka menevät syvälle ihmisen identiteettiin. Poliittisesti värittyneitä aiheita ovat vaikkapa geenimuuntelu, ilmastonmuutos ja maahanmuutto.

Ratkaisu: pitäisi välttää viestintää, joka pakottaa valitsemaan, pitääkö kiinni identiteetistään vai luottamuksesta tutkittuun tietoon. Olisi siis erotettava tutkitut faktat tieteen ulkopuolisista poliittisista, eettisistä ja taloudellisista väännöistä. Tiedeviestinnän asiantuntija António Gomes da Costa antaa esimerkin *Spokes*-verkkolehdessä, jota julkaisee tiedekeskusverkosto Ecsite.⁹ Hän mainitsee

⁸ Cook, John & Lewandowsky, Stephan (2011): *The Debunking Handbook*. University of Queensland, Brisbane, Australia.

⁹ Gomes da Costa, António (2017): *From Ear Candling to Trump: Science Communication in the Post-Truth World*. *Spokes* 27.

kaksi faktaa. Ensiksi: tupakointi tappaa ihmisiä. Toiseksi: myös autoliikenne tappaa ihmisiä. Ensimmäisestä faktasta seuraa poliittinen ratkaisu: kielletään tupakointi työpaikoilla ja ravintoloissa. Toisesta faktasta seuraava ratkaisu ei kuitenkaan ole autoilun kieltäminen, vaan esimerkiksi turvavöiden määrääminen pakollisiksi. Tupakoinnin ja liikennekuolemien rinnastus ei ehkä ole toimivin mahdollinen analogia, mutta tarkoitus on osoittaa, että samankaltaiset faktat voivat johtaa erilaisiin päätöksiin. Jos tätä muistettaisiin korostaa, ei ehkä jumiuduttaisi tappelemaan faktoista vaan voitaisiin siirtyä miettimään, mitä niiden pohjalta tehdään.

Joskus maailmankuvakuiluja voi yrittää loiventaa pelkillä sanavalinnoilla. Oikeistolaisen voi olla helpompi ostaa ajatus päästö*kompensaatiosta* kuin *verosta*, vaikka kyse olisi käytännössä samasta asiasta.

Kolmas faktojen vääntelyyn vaikuttava seikka on niin sanottu asiantuntijuuden inflaatio.¹⁰ Nykyihanteena on yksilö, joka valitsee itse ruokavalionsa, kulutustottumuksensa, eettiset arvonsa ja tiedon torilla pyörivät asiantuntijat, joihin luottaa. Tiede ja journalismi seisovat kojuillaan muiden infokauppiaiden joukossa. Ja ideoiden tarjoajia toden totta riittää, elämäntapavalmentajasta terveystallogariin ja

¹⁰ Ks. esim. Väliverronen, Esa (2016): Julkinen tiede. Vastapaino, Tampere.

ahkerasti twiittaavaan viihdetähteen. Seassa puikkelehtivat vielä sellaiset perinteisemmät neuvojat kuin vanhemmat, opettajat ja papit.

Opettajaa, äitiä ja terveysbloggaria yhdistää se, mihin väitteiden uskottavuus perustuu: auktoriteettiin. Tässä tiede poikkeaa kaikista edellä mainituista. Tieteellinen fakta ei ole oikein siksi, että jokin auktoriteetti sanoo niin, vaan koska se on järjestelmällisesti ja moneen kertaan todistettu.

Ratkaisu: tämä ero pitäisi paukuttaa kaikille selväksi. Tieteen asiantuntijaa ei pidä esittää mediassa auktoriteettina, joka julistaa meille, mitä mieltä pitää olla, vaan mihin faktoihin mielipiteet voisi perustaa ja miksi.

Loistavatkin tiedenerot ovat sortuneet humpuukiin. Fyysikko Isaac Newton tuhrasi valtavasti aikaa alkemiaan ja Raamatun Ilmestyskirjan tulkitsemiseen, ja kvanttikemian pioneeri Linus Pauling uskoi C-vitamiinin toimivan tehokkaana syöpälääkkeenä. Mutta tässä tieteellisten faktojen hienous onkin. Samoin koko tiedon torin idean.

Yksittäinen kauppias voi väittää mitä tahansa, mutta väitteestä faktaksi on piinallisen – tai ihanan – pitkä matka. Kuin kauniista toukokuusta hellekesään.

Niko Kettunen

Pierusta syöpälääkettä
eli miten tieteen
valeutiset syntyvät

Joskus tiedeuutiset ovat liiankin ällistyttäviä.
Syynä on usein toimittajan väärinkäsitys, mutta
toisinaan tutkijat ryhtyvät itse paisuttelemaan
tuloksiaan. Tiedemaailmassa vallitsee raaka
kilpailu, ja vähäpätöisiäkin tuloksia on houkutus
kuorruttaa kauniiksi.

Törmäsin hiljattain kahteen mielenkiintoiseen tutkimukseen. Ensimmäisen mukaan pierujen haistelu voi parantaa syövän. Exeterin yliopistossa nimittäin havaittiin, että rikkivety-yhdisteet suojaavat solujen mitokondrioita. Tieteilijät ylistivät näitä pierujenkin sisältämiä molekyylejä ”terveydenhuollon sankareiksi”, jotka voivat tulevaisuudessa ehkäistä useita sairauksia. Toisessa tutkimuksessa puolestaan väitettiin, että leipä aiheuttaa autismia. Italialaisen Padovan yliopiston tutkijoiden mukaan viljatuotteet tekevät reikiä suolistoon ja vapauttavat elimistöön opiaattien kaltaisia molekyylejä, jotka voivat aivoihin päästessään laukaista mielisairauksia.

Ehkä arvasittekin, että kumpikin väite on soopaa. Silti molemmat on painettu julki. Ensimmäinen on mediassa omiin sfääreihinsä lähtenyt virhetulkinta, mutta toinen on sanasta sanaan peräisin nimekkästä, vertaisarvioidusta tiedejulkaisusta.

Joskus tutkimusuutiset todella kiepauttavat lukijan pään pyörimään pystyakselinsa ympäri. Yhtenä päivänä viinin kerrotaan aiheuttavan ihosyöpää ja seuraavana sitä väitetään yhtä terveelliseksi kuin salitreeniä. *Kauppalehden* lukijat ovat saaneet oppia, että maito tappaa, hammas-tahna tekee lapsista autisteja ja juomavesikin on hengen-vaarallista, jos käyttää Viagraa.

Juuri tällaiset otsikot ovat omiaan murentamaan tieteen arvostusta, vaikka tutkittua tietoa tarvittaisiin nyt enemmän kuin koskaan. Nettihän tulvii valeuutisia. Mihin olemme menossa, jos myös tiedejournalismista tulee yhtä *Magneettimediaa*?

Tässä luvussa kerron tiedetoimittajan näkökulmasta, miksi ja miten tieteen roskauutiset syntyvät. Yritän myös valottaa tieteen puolta, joka jää kohuotsikoiden taakse.

Aloitetaan pierusta.

Rikkinäinen puhelin toimii huonosti

Arvostettu yhdysvaltalainen *Time*-aikakauslehti todellakin uutisoi vuonna 2014, että pierujen haistelu voi parantaa syövän. Suomessa asiasta kertoivat ainakin *Iltalehti* ja viihdesivusto *Stara*. Englantilainen *Daily Mirror* lisäsi, että pierut ovat eturintaman sutureita myös taistelussa aivohalvauksia ja dementiaa vastaan.

Riemukasta, mutta kaivetaanpa esiin alkuperäinen Exeterin yliopiston tutkimus.¹ Sisällöltään se on erittäin teknistä biokemiaa. Tutkijat olivat kehittäneet laboratoriossa

¹ Le Trionnaire, Sophie et al. (2014): The synthesis and functional evaluation of a mitochondria-targeted hydrogen sulfide donor, (10-oxo-10-(4-(3-thioxo-3H-1,2-dithiol-5-yl)phenoxy)decyl)triphenylphosphonium bromide (AP39). *Medicinal Chemistry Communications* 5 (6), 728–736.

AP39-nimisen yhdisteen, joka pystyy kuljettamaan rikkivetymolekyylejä solujen mitokondrioon. He kirjoittavat, että yhdiste näyttäisi suojaavan soluja ja että sitä voitaisiin käyttää työkaluna tulevissa tutkimuksissa, joissa selvitetään mitokondrioiden roolia sairauksissa. Ei siis sanaakaan pieruista, syövästä tai minkään taudin parantamisesta.

Tutkimuksen otsikko on käytännössä pitkä kemiallinen kaava, joten ymmärrettävästi yliopiston tiedotusväki on joutunut miettimään, millä kulmalla median saisi kiinnostumaan. Julkisuus on oppilaitoksille ja tutkijoillekin tärkeää. Niinpä vähäpätöisistäkin alkuvaiheen tutkimuksista yritetään muotoilla mahdollisimman kiinnostava mediatäky.

Tässä tapauksessa tiedotteen otsikko kuuluu: ”Mädän kananmunan kaasu on avain tulevaisuuden hoitoihin”. Sen alla tutkijat kuvaavat kansantajuisesti, kuinka heidän kehittämänsä yhdiste voi kuljettaa rikkivetymolekyylejä soluihin. Tutkimusta perustellaan sillä, että mitokondriovaurioiden estäminen on tärkeää muun muassa aivohalvausten, diabeteksen ja dementian hoidossa. Tiedotekaan ei lupailu ihmehoitoja, vaan tutkittavana on molekyylien vaikutus solujen energiantuotantoon laboratorio-oloissa.

Sitten tulee pihvi kiireiselle uutistoimittajalle: ”Vaikka rikkivety tunnetaan tympeän hajuisena kaasuna, jota esiintyy

Oikaisu tuli kolme
päivää myöhemmin,
mutta haiseva väite ehti
jo levitä maailmalle.

mädän kananmunan hajussa ja suolikaasuissa, keho tuottaa sitä luontaisesti. Se voikin olla terveydenhuollon sankari, jolla voi olla merkittäviä vaikutuksia sairauksien hoitoon tulevaisuudessa”, kommentoi yksi tutkijoista.

Time-lehti otsikoi 11. heinäkuuta 2014: ”Tutkijat sanovat, että pierujen haistelu voi parantaa syövän”. Ketään ei ole haastateltu, vaan juttu on kopioitu suoraan tiedotteesta. Otsikon toimittaja on pieraissut päästään. Oikaisu tuli kolme päivää myöhemmin, mutta haiseva väite ehti jo levitä maailmalle.

Tätä lukua kirjoittaessani, alkuvuodesta 2018, törmäsin myös tuoreeseen esimerkkiin vastaavasta. Toimittajien ahkerasti kampaamaan tutkimustiedotepalveluun *phys.org*iin ilmestyi tiedote japanilaisesta tutkimuksesta,² jossa onnistuttiin lisäämään karvankasvua hiirillä. Toiveena oli löytää parannuskeino kaljuuteen. Tiedotteet otsikoidaan usein niin, että jutunjuurta etsivä toimittaja huomaisi ne valtavasta massasta. Tässäkin oli hauska, *Star Trek* -sanaleikkiä hyödyntävä otsikko: “To baldly grow – scientists regrow hair at record rate”. Parin päivän päästä muun muassa *People*-lehdessä, *Business Insider*issa ja *USA Today* -lehdessä julkaistiin hämmentävä uutinen: ”McDonald’sin ranska-

² Kageyama, Tatsuto et al. (2017): Spontaneous hair follicle germ (HFG) formation in vitro, enabling the large-scale production of HFGs for regenerative medicine. *Biomaterials* 154, 291–300.

laisten sisältämä kemikaali voi parantaa kaljuuden”. Suomessa viihdesivusto *Stara* kysyi: ”Mäkkärin ranskalaisissa hoitokeino kaljuuteen?”

Mitä välissä oli tapahtunut? Mäkin ranskalaisilla ei ollut mitään tekemistä tutkimuksen kanssa, mutta väärinymmärryksen avain oli dimetyylipolysiloksaani-niminen silikoniyhdiste. Kokeessa yhdisteen havaittiin stimuloivan karvatuppia niin, että karvojen kasvu lisääntyi. Joku tiedotteen lukeneista toimittajista oli googlannut, mitä ihmettä dimetyylipolysiloksaani on, ja havainnut, että sitä ilmeisesti käytetään pikaruokaloiden paistorasvassa vaahdonestoaineena. Klikkiotsikko oli valmis. Se ei lopulta hämmästyttänyt ainoastaan tavallisia lukijoita vaan myös tutkimuksen tekijän, Jokohaman yliopiston professorin Junji Fukudan. Pian tiedotetta päivitettiin hänen kommentillaan siitä, miten ranskalaisten syöminen ei todellakaan paranna kaljuutta: ”Olen pahoillani, jos joku nyt luulee niin.”

Syöpäpierut ja hiustenkasvuranskalaiset ovat äärimmäisiä esimerkkejä roskautisista, joita lukijatkaan tuskin ottavat tosissaan. Samalla ne ovat mallisuorituksia siitä, miten suuri osa huonosta tiedeuutisoinnista syntyy: jos-sain kohtaa ketjua tulee väärinkäsitys, joka monistuu kuin rikkinäistä puhelinta leikkiessä. Sinänsä yksittäisistä tutkimuksista uutisointi ei ole väärin, mutta vain murto-osa

kirjoittajista on varsinaisia tiedetoimittajia, joilla riittää kykyä seuloa jyvää akanoista, suhteuttaa ja taustoittaa. Joskus tässäkin tosin auttaisi yksinkertainen keino: alan osajille soittaminen. Pelkästään Suomessa on arviolta 24 000 tutkijaa. He lainaavat mielellään asiantuntemustaan toimittajille, vastaavat tyhmiin kysymyksiin ja sitovat uuden tutkimustuloksen kontekstiinsa. Siispä toimiva puhelin käteen!

Silloin tietysti jäisi moni mehukas klikkiotsikko tekemättä, mutta ehkä se olisi ihmiskunnan sivistyksen kannalta vain hyvä.

Hiiriä, perunalastuja ja tuntemattomia elimiä

Aina vika ei ole laiskassa ja ymmärtämättömässä toimittajassa. Joskus tutkijat ryhtyvät itse myyntimiehiksi ja markkinoivat uutta tutkimustulostaan sensationaalisilla ja kestämättömillä väitteillä. Näin myös kävi hiljattain, keväällä 2018. Maailmalla levisi laajasti uutinen tutkimuksesta, jonka mukaan ihmiskehosta oli löydetty kokonaan uusi elin. Kuulostaa hurjalta, mutta näin tutkijat itse väittävät muun muassa CNN:n ja lukuisten isojen lehtien haastat-

telussa. Itse tutkimus³ ilmestyi tasokkaassa *Scientific Reports* -julkaisussa, ja siinä on tarkasteltu ihmisen elimistön niin sanottua interstitiumia eli kudosten välistä tilaa uudella mikroskooppitekniikalla. Tämän välikudoksen olemassaolossa ei ole mitään uutta. Tuore havainto sen sijaan on, että kudokset näyttävät muodostavan paljon laajempaa, nesteen täyttämän verkoston kuin aiemmin on luultu. Tällä perusteella tutkijat myyvät ajatusta, että kyseessä olisi kokonaan uusi elin. Tosin väite on tutkimuksen tuloksiin nähden todella ennenaikainen, ja eräs suomalaisprofessori epäili jopa tulosten toistettavuutta, kun kyselin häneltä löydöksen merkityksestä. Myös tieteessä täytyy siis muistaa, että jos väite kuulostaa uskomattomalta, se voi hyvinkin olla sitä – kunnes kasautuva tutkimustieto hiljalleen vahvistaa tai kumoaa sen.

Yksi tiedejournalismin pulma on hiirikokeiden jatkuva raportointi. Toimitukset voisivat halutessaan uutisoida vaikka päivittäin, kuinka minkäkin taudin eteneminen on onnistuttu pysäyttämään hiirillä ja parannuskeino lymyää aivan nurkan takana. Hiiret ovat mittaamattoman tärkeitä eläimiä, joiden avulla voidaan mallintaa sairauksia kontrolloiduissa olosuhteissa ja tutkia hoitokeinoja. Silti niillä

3 Benias, Petros C. et al. (2018): Structure and distribution of an unrecognized interstitium in human tissues. *Scientific Reports* 8.

saadut tulokset ovat vasta ensimmäisiä askelia pitkässä ketjussa, joka ei välttämättä johda mihinkään. Esimerkiksi Alzheimerin taudin hiirikokeissa on jo pitkään juostu päin seinää. Hiiret eivät sairasta Alzheimeria luonnostaan, joten niillä on erittäin vaikeaa ellei mahdotonta mallintaa muistisairauksien etenemistä ihmisaivoissa. Jyrsijöillä saatuja tuloksia ei olekaan juuri pystytty muuntamaan toimiviksi hoidoiksi muistisairauksiin.

Hiirikokeissa on myös se ongelma, että niissä tutkitaan lähes pelkästään uroksia. Syy on käytännöllinen: poikahiirillä ei ole kuukautiskiertoa, eikä hormonitoiminnan vaihtelu sekoita dataa. Hiljalleen on kuitenkin ymmärretty, että myös hiirten sukupuoli vaikuttaa havaintojen yleistettävyyteen. Jos hiiri ei ole ihminen, ei uroshiiri varsinkaan ole ihmisenainen.

Hiirten lisäksi median suosikkeja ovat niin sanotut haravatutkimukset, joissa kootaan yhteen useita tutkimuksia ja haetaan tilastollisia yhteyksiä esimerkiksi sairauksien ja elämäntapojen välillä. Niistä saadaan kiinnostavia otsikoita: aamiaisen väliin jättäminen voi tukkia valtimot, ja alkoholia juovat elävät muita todennäköisemmin yli 90-vuotiaiksi. Tosin siinä vaiheessa kun tutkimus julkaitaan ja siitä tiedotetaan medialle, ei raflaaville otsikoille yleensä ole katetta. Haravatutkimukset ovat eräänlaisia koepalloja, joilla etsitään pohjaa tulevalle tutkimukselle.

On löydetty tilastollinen yhteys kahden asian välillä, ja jatkossa kannattaisi kenties selvittää, voisiko kyseessä olla syy-seuraussuhde. Seuraa jatkotutkimuksia ja hypoteeseja, joista ehkä kymmenesosa osoittautuu vedenpitäviksi. Yksi asia ei välttämättä aiheuta toista. Jäätelön syönti ei johda hukkumiskuolemaan, vaikka molemmat yleistyvät samaan aikaan vuodesta – kesällä.

Tilastollisissa yhteyksissä on kuitenkin se houkutus, että niitä on mahdollista löytää lähes mistä tahansa, jos oikein yrittää. Tiedemaailmassa vallitseva paine julkaista mahdollisimman merkittäviä tutkimuksia mahdollisimman nimekkäissä julkaisuissa johtaa joskus tällaiseen tilastokikkailuun. Lievimmillään kyse on juuri ja juuri havaittavien tilastollisten yhteyksien paisuttelusta lehdistötiedotteessa, joskus suoranaisesta tutkimusvilpistä. Jos tutkimuksessa ei löydy merkittävää tulosta, sellainen voidaan järjestää, ja joskus se saattaa läpäistä vertaisarvioinnin seulan.

Vaaliennustuksiin ja datajournalismiin erikoistuneen *FiveThirtyEight*-sivuston tilastonikkarit osoittivat vuonna 2016 hausvasti, miten niin sanottu *p-hacking* toimii. Kyse on sopivien muuttujien valitsemisesta ja tilastomyllyn pyörittämisestä niin, että saadaan aikaan tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä. Tämä tarkoittaa sitä, että kaksi asiaa näyttää olevan vahvasti yhteydessä toisiinsa. Sivuston työryhmä

pyysi muutamaa kymmentä ihmistä täyttämään standardoidun kaavakkeen, jolla kerättiin tietoa ruokavaliosta. Sitten ryhmä alkoi kaivaa datasta mitä älyttömimpiä yhteyksiä. Kuten sen, että kaalin syönti liittyy ihmisen navan muotoon ja että perunalastujen syönti ennustaa menestystä matematiikan kokeissa.

Tilastokikkailun juuri on siinä, että nollatuloksia ei pidetä kovin tärkeinä, vaikka nekin ovat myöhemmälle tutkimukselle hyödyllisiä: tätä hypoteesia ei enää kannata tutkia. Tämä liittyy kiinteästi niin sanottuun julkaisuvinoumaan – tutkimuksista julkaistaan vain ne, jotka tuottavat positiivisia tuloksia. Esimerkiksi tyttöjen ja poikien aivojen eroja kartoittavista tutkimuksista on havaittu, että tuloksista pääsevät julki lähinnä ne, joissa eroavaisuuksia löydetään. Julkaisuvinoumaa esiintyy esimerkiksi lääke-teollisuuden rahoittamissa projekteissa, ja ongelmaan on herätty myös sosiaalitieteissä.

Psykologian tutkimuksia ja niistä uutisointia taas vääristää se, että koehenkilöiksi valikoituu lähinnä valkoisia, koulutettuja ihmisiä. Siksi tuloksia on vaikea yleistää. Esimerkiksi *Helsingin Sanomat* uutisoi helmikuussa 2018 yhdysvaltalaisesta tutkimuksesta, jonka mukaan ihmiset pitävät lämpimänä jopa viittä varasuhdetta siltä varalta, että heidän parisuhteensa kariutuu.

Oikeampi otsikko olisi ollut: ”Amerikkalaiset yliopisto-opiskelijat pitävät varasuhteita”.

Magneettikuva sen kertoo: jopa kuollut kala ajattelee

Oma tieteen menetelmäongelmien alalajinsa ovat toiminnallisella magneettikuvauksella saadut tulokset esimerkiksi siitä, kuinka poliittinen vakaumus voidaan ennustaa aivo-kuvasta. Magneettikuvaus on paljastanut valtavasti ihmisen aivojen toiminnasta, mutta tutkimuksiin liittyy joskus ylenpalttinen hype. Ihmisen kehittämä teknologia ei sentään vielä ole niin ylimaallista, että aivojen verenkierrosta voitaisiin lukea ajatuksia.

Toiminnallisessa magneettikuvauksessa seurataan aivoalueiden hapenkulutusta eli verenkierron muutoksia samalla kun koehenkilö esimerkiksi katselee kuvia. Näin nähdään, mitkä alueet ovat aktiivisia kulloistakin tehtävää suorittaessa. On kuitenkin epäselvää, miten tarkasti aivoalueiden aktivoitumisesta voidaan päätellä henkilön tunteuksia. Jos aiemmissa tutkimuksissa on havaittu, että tietty aivojen osa aktivoituu henkilön tuntiessa inhoa, ja sama alue aktivoituu myöhemmin, kun henkilölle

näytetään kuvaa Hillary Clintonista, ei reaktio välttämättä osoita henkilön pitävän Clintonia vastenmielisenä.

Jotta kuvantamistutkimusten datakohinasta saadaan erotetuksi signaali, tarvitaan tarkkuutta ja vankkoja tilastollisia menetelmiä. Magneettikuvaus silppuaa aivot tietokoneelle yli sadaksituhanneksi vokseliksi eli kolmiulotteiseksi pikseliksi. Valtavasta datamassasta syntyy helposti vääriä positiivisia ja negatiivisia havaintoja, eli havaitaan aktiivisuutta alueella, jossa sitä ei ole, tai ei havaita aktiivisuutta, vaikka sitä olisi.

Ongelmaa on havainnollistanut vinkeällä tavalla neurotieteilijä Craig Bennett kollegoineen: viime vuosikymmenen lopulla ryhmä sai ajattelemaan.⁴ Bennett laittoi lohien raadon kuvantamislaitteeseen ja suoritti sillä psykologisia kokeita tinkimättä tieteellisestä perusteellisuudesta. Lohelle näytettiin kuvia ihmisistä sosiaalisissa tilanteissa, ja sitä pyydettiin kertomaan, mitä tunteita he mahtavat kokea. Kas kummaa: kun vokselidataa analysoitiin, lohien aivoissa näkyi selvää aktiivisuutta. Aivan kuin se olisi todella ajatellut näkemäänsä. Kuolleen lohien päässä ei tietenkään tapahtunut mitään, mutta käytetyllä analyysi-

⁴ Bennett, Craig M. et al. (2010): Neural Correlates of Interspecies Perspective Taking in the Post-Mortem Atlantic Salmon: An Argument For Proper Multiple Comparisons Correction. *Journal of Serendipitous and Unexpected Results* 1 (1), 1–5.

menetelmällä sieltäkin saatiin poimittua signaali, sattumalta juuri aivojen kohdalta.

Bennettin tutkimus herätti vilkasta keskustelua, ja hän sai siitä huumori-Nobelin eli IgNobel-palkinnon vuonna 2012. Kyse ei kuitenkaan ollut vitsistä. Kuollut lohi sai tutkijat tarkastelemaan käyttämiään tilastollisia menetelmiä uudestaan ja parantamaan analyyseja, jotta vääriä signaaleilta vältyttäisiin. Myöhemmin on arvioitu, että jopa tuhannet toiminnalliseen magneettikuvaukseen perustuvat tutkimukset ovat kärsineet vääristä positiivisista havainnoista. Esimerkiksi vuonna 2016 ruotsalaistutkijat havaitsivat, että eräessä datan seulontaan käytetyssä tietokoneohjelmassa oli koodausvirhe, jonka johdosta vääriä havaintoja oli esiintynyt jopa 40 000 tutkimuksessa 15 edeltävän vuoden aikana. Tämä ei tarkoita, että toiminnallinen magneettikuvaus olisi humpuukia tai tutkijat osaamattomia törppöjä. Se osoittaa, miten tiede korjaa itseään ja virheistä opitaan.

Vasta toinen kerta toden sanoo

Yksi ajankohtainen ja monia tieteenaloja koskettava ongelma on, että läheskään kaikkia tutkimuksia ei pystytä toistamaan. Yksittäisillä tuloksilla ei ole arvoa, ellei toinen ryhmä pysty vahvistamaan niitä. Puhutaan jopa toistettavuuskriisistä.

Psykologian puolella kriisiin havahdutti viimeistään Cornellin yliopiston professorin Daryl Bemin tutkimus,⁵ josta kohuttiin 2010-luvun alussa. Se näytti osoittavan, että aistien ulkopuolinen ennalta näkeminen on mahdollista. Kokeessa opiskelijat näyttivät esimerkiksi tietävän etukäteen, mitä sanoja heiltä myöhemmin kysyttäisiin. Toisessa osiossa tietokoneen ruudulla oli kaksi verhoa. Opiskelijoiden piti arvata, kumman verhon takana on kuva. Eikä mikä tahansa sommitelma, vaan pornokuva – Bem ajatteli, että jos ihmisellä olisi kuudes aisti, se olisi kehittynyt evoluutiossa käsi kädessä tärkeiden viettien kanssa.

Opiskelijat suoriutuivat kokeessa säännönmukaisesti paremmin kuin pelkkä sattuma olisi edellyttänyt. Aivan kuin he olisivat aavistaneet, kumman verhon takaa pornoa

⁵ Bem, Daryl J. (2011): Feeling the Future: Experimental Evidence for Anomalous Retroactive Influences on Cognition and Affect. *Journal of Personality and Social Psychology* 100 (3), 407–425.

löytyy, vaikka tietokone sekoitti kuvien sijainnin sattumanvaraisesti. Tulokset olivat *tilastollisesti merkitseviä*, ja lisäksi koe oli yksinkertainen ja nerokkaasti suunniteltu. Löydökset näyttivät vakuuttavilta siitäkin huolimatta, että havainnot olivat ristiriidassa fysiikan lakien kanssa. Tuloksia ei kuitenkaan pystytty vahvistamaan. Yliluonnollinen ilmiö johtui siitä, että Bemini käyttämät tilastolliset menetelmät olivat pielessä ja koeasetelmassa oli muitakin vakavia puutteita.

Samoihin aikoihin myös lääketeollisuus havaitsi tahollaan vastaavan ongelman: vain 15 prosenttia syöpätautien läpimurtotutkimuksista kyettiin toistamaan, kun yritykset ryhtyivät niiden pohjalta suunnittelemaan jatkokehitystä. Toisin sanoen 85 prosenttia tutkimuksista oli mitättömiä. Toistettavuuskriisin syyt ovat paljolti samoja, joita tässä luvussa on jo esitelty: tutkijoilla on valtava paine saada tuloksia mahdollisimman nimekkäisiin julkaisuihin, ja joskus sorrutaan oikopolkuihin.

Myöskään vertaisarviointijärjestelmä ei ole aukoton. Vertaisarvioinnissa vähintään kaksi kollegaa perkaa uutta tutkimusta seuloakseen virheet ja vilpin. Tarvittaessa he ehdottavat korjauksia ja uusia kokeita, jotta tutkimus voidaan hyväksyä julkaistavaksi. Vertaisarvioijat eivät kuitenkaan saa työstään palkkaa, vaan tekevät sitä omien tutkimus- ja

opetuskiireidensä ohella. Tutkimusten julkaisu voi kestää jopa vuosia. Hitauteen on kehitetty osaratkaisuksi niin sanottuja esijulkaisupalveluita, joihin tutkijat voivat ladata artikkeleitaan tiedeyhteisön kommentoitavaksi samalla kun varsinainen vertaisarviointiprosessi raksuttaa taustalla. Näin tutkimuksia voidaan hioa ja niistä päästään keskustelemaan avoimesti jo kauan ennen kuin ne muuten ilmestyisivät. Esijulkaisu- eli *preprint*-järjestelmä on monella tavalla parannus perinteiseen jähmeään tiedejulkaisemiseen: varsinkin tiukasti kilpailluilla aloilla tutkijalle on tärkeää tuoda oma, uusi ideansa julki ennen kuin joku muu ehtii tehdä sen. Tunnetuin esijulkaisupalveluista on erityisesti fysiikkaan keskittyvä arXiv.org.

Joskus vertaisarvioimattomista preprinteistä kuitenkin revitään turhan isoja otsikoita mediassa. Helmikuussa 2018 laajasti huomiota sai tutkimus, jonka mukaan mui-
naiset Brittein saarten asukkaat olivatkin tummaihoisia. Havainto perustui niin sanotun Cheddarin miehen geeni-
perimän analyysiin. Mies oli 10 000 vuotta sitten elänyt
metsästäjä-keräilijä, jonka jäänteet löydettiin Somersetista
Cheddarin kylän lähistöltä. Tutkijat seuloivat hänen dna:s-
taan ihonväriin vaikuttavia geenejä, joiden perusteella he
arvioivat, että hän oli hyvin todennäköisesti tumma tai
erittäin tumma. Tuloksista tiedotettiin lehdistölle samaan

aikaan kun aiheesta kertova tv-dokumentti ilmestyi. Ongelma vain oli, että ihonväriä ennustavat mallit eivät toimi hyvin edes nykypäivän ihmisillä. Kaikkia väriä sääteleviä geenejä ei vielä tunneta, ja vanhemmat ennustusmallit ovat päättelleet kaikkein tummimmat afrikkalaiset dna:n perusteella erittäin vaaleaihoisiksi. Kun Cheddarin miestä koskevat löydökset oli ehditty esitellä näyttävästi mediassa, eräs mukana ollut geneetikko huomautti, että niihin pitäisi vielä suhtautua varauksella.

Joskus vertaisarviointiprosessi pettää katastrofaalisesti. Syystä tai toisesta niin tuntuu käyvän häkellyttävän usein *Frontiers*-tiedesarjan jurnaaleissa, joissa on julkaistu suoranaista parapsykologiaa Daryl Bem in hengessä.⁶ Myös esimerkiksi suomalaisen Valkee-yrityksen surullisenkuluista korvavalotutkimus ilmestyi juuri *Frontiers in Physiology* -lehdessä.⁷ *Frontiers* on suuri eurooppalainen tiedejulkaisija, jonka sateenvarjon alla on 62 niin sanottua *open access* -jurnaalia. *Open access* -julkaisuissa tutkimukset tulevat vapaasti saataville toisin kuin perinteisissä tilauspohjaisissa jurnaaleissa, joiden artikkelit ovat maksumuurin takana.

6 Rabeyron, Thomas (2014): Retro-priming, priming, and double testing: psi and replication in a test-retest design. *Front. Hum. Neurosci.* 8 (154).

7 Tulppo, Mikko P. et al (2014): Effects of bright light treatment on psychomotor speed in athletes. *Front. Physiol.* 5 (184).

Palataanpa vielä alussa mainittuun tutkimukseen, jonka mukaan leipä aiheuttaa autismia. Se julkaistiin *Frontiers in Human Neuroscience* -sarjassa.⁸ Artikkelissa kaksi psykologia – ei siis ravitsemustieteilijää, mikrobiologia tai sisätautilääkärää, vaan psykologia – esittää, että leipä tekee reikiä suolistoon, mikä heidän mukaansa laukaisee mielisairauksia ja autismia. Kirjoitustyyli on tieteelliselle artikkelille epätyypillinen, jopa skandaalihuokainen. Taustalla vaikuttaa ilmeisesti halu todistaa gluteenittoman ruokavalioiden hyötyjä autismin hoidossa: yksi vertaisarvioijista on kirjoittanut kirjan gluteenittomasta ruokavaliosta autismin hoitokeinona ja työskentelee gluteenin ja autismin yhteyttä tutkivassa yksityisessä instituutissa. Kyse on käytännössä vaihtoehtohoidosta, sillä muut tutkimukset eivät tue ajatusta, että viljojen proteiinin välttäminen lievittäisi autismioireita. Puhumattakaan, että leipä tekisi hulluksi, kuten tutkijat artikkelissaan varsin suoraan väittävät.

Tämä ei tarkoita, että mihinkään *Frontiersissa* julkaistuun ei voisi luottaa. Tutkimusta ilmestyy valtavasti, ja joskus seula vain pettää.

Oma lukunsa ovat niin sanotut saalistajajournaalit eli käytännössä valetiedejulkaisut, jotka hyväksyvät mitä vain

⁸ Bressan, Paola & Kramer, Peter (2016): Bread and Other Edible Agents of Mental Disease. *Front. Hum. Neurosci.* 10 (130).

ilman tarkistuskäytäntöä, kunhan tutkija maksaa saadakseen artikkelinsa julki. Niillä on uskottavan kuuloiset nimet, mikä voi hämätä etenkin uransa alussa olevaa teiteilijää lähettämään tutkimuksensa julkaisuun. Se voi olla paha kolaus tutkijan maineelle.

Tiedettä ei tehdä tyhjiössä

Mitä opimme kaikesta edellä esitetystä?

Ainakin sen, että jos toimittaja haluaa lähteä takki auki hakemaan sensaatio-otsikoita tieteestä, se onnistuu kyllä. Toisaalta kokeneenkin journalistin on helppo haksahuttaa liioittelemaan uuden tutkimuksen merkitystä, sillä välillä myös tutkijat sortuvat tulosten paisutteluun.

Uusia tutkimuksia tulee tiedotepalveluihin liukuhihnalta ja etenkin terveys- ja ravitsemusaiheissa ne kääntyvät turhan usein sensationaalisiksi roskajutuiksi. Toimituksissa tiedetään, että kaikki omaa napaa koskettava kiinnostaa ihmisiä. Mitä minun kannattaisi syödä, voinko laihtua juomalla kaljaa, onko pomoni narsisti? Napakoita vastauksia lupailevia juttuja klikataan, ja niinpä niitä myös tuotetaan. Juttuja urakoidaan yhä enemmän myös pelkkien tiedotteiden pohjalta, mikä johtaa ristiriitaisten tiedeuutisten

vyöryyn, kun jokainen tutkimus uutisoidaan läpimurtona suhteuttamatta sitä aiempaan tietoon tai edes viime viikolla uutisoituun.

Toivottavasti opimme tästä luvusta myös sen, että tiedettä ei tehdä tyhjiössä. Tiede ei ole monoliittinen koneisto, joka tiputtelee kansalle lopullisia faktoja kuin mannaa taivaalta. Tutkimustyö on hidasta, raskasta ja usein huonosti palkattua puurtamista, johon liittyy omia ongelmiaan ja ristiriitojaan ja jossa helppoja vastauksia ei ole tarjolla. Tiedemaailmassa, kuten yritysmaailmassa tai missä tahansa ihmisistä muodostuvassa organisaatiossa, kaikki ei aina suju kuten pitäisi. On isoja egoja, työpaikka-kiusaamista ja seksuaalista häirintää. Tutkimusrahoituksesta kilpaillaan kovasti, ja joskus on houkutus mennä sieltä mistä aita on matalin. Toisaalta tieteen ikiaikaiset julkaisumallit jopa vuosiin venyvine vertaisarviointiprosesseineen ovat tutkijoille hyvin turhauttavia ja kaipaisivat päivitystä.

Pohjimmiltaan tiede ei ole muuta kuin ihmisen älyn ja uteliaisuuden analyttistä soveltamista ongelmien ratkaisuun. Sen avulla olemme päässeet Kuuhan, pelastaneet miljoonien lasten hengen kehittämällä parannuskeinoja sairauksiin ja alle 150 vuodessa selvittäneet atomiakkin pienemmällä tasolla, miten maailmankaikkeus toimii. Pienistä

murusista syntyy hiljalleen tutkimustiedon vuori. Välillä suurella vaivalla mietitty, uraaurtava hypoteesi lässähtää pannukakuksi tai jokin mittaus on tehty laboratoriossa väärin, ja työ on aloitettava alusta. Joskus on työnnettävä kuollut lohi magneettikuvauslaitteeseen tajutakseen, että ei homma sittenkään ihan näin mene.

Aika inhimillistä.

Ylioppilaslehti

Niko Kettunen on vapaa tiedetoimittaja, jonka kirjoituksia on julkaistu muun muassa *Aamulehdessä*, *Tiede-lehdessä* sekä *Helsingin Sanomien* tiedesivuilla, *Kuukausiliitteessä* ja *HS Teema*-aikakauslehdessä. Kettunen on toiminut tiedetoimittajana seitsemän vuotta. Koulutukseltaan hän on yhteiskuntatieteiden maisteri.

Ulla Järvi

Hermomyrkkyä hammastahnassa

- hukkaako terveysjournalismi faktansa?

Vaihtoehtoisten faktojen aikana väitellään kiivaasti esimerkiksi rokotteiden ja lääkekannabiksen hyödyistä. Se luo terveystoimittajille haasteen: miten olla samaan aikaan sekä totuudenmukainen että tasapuolinen?

Suomalaiset ovat järkevää väkeä, ainakin mikäli on luottamista Tieteen tiedotuksen Tiedebarometrien tuloksiin. Koulutustasomme on korkea, joten ehkä siksi luotamme tieteeseen vankemmin kuin kansalaiset esimerkiksi muualla Euroopassa. Uskomme etenkin lääketieteen kykyyn ratkaista ihmiskunnan isoja ongelmia. Erityisen hienoa on, että luottamuksemme homeopatiaa ja muita vaihtoehto- tai uskomushoitoja kohtaan on heikentynyt 2000-luvulla.

Mutta annas olla, kun nousee terveyskohu: äkkiä me koulutetut suomalaiset toimimme kumman epäluuloisesti, jopa pelokkaasti. Kun nettilehden otsikko epäilee hammastahnan sisältävän hermomyrkyä, kipaisemme apteekkiin ostamaan fluoritonta hammastahnaa. Jos televisio-ohjelma nostataa epäilyn kovien rasvojen suotuisuudesta pehmeisiin verrattuna, myydään marketeissa voipaketit loppuun.

Aivan kuin emme lopulta luottaisi siihen, että terveysterviranomaiset vahtivat hammastahnan fluoridia tai että viralliset ravitsemussuositukset perustuvat suuriin ja pitkäkestoiisiin tutkimuksiin. Vaikka salaliittoteoriat eivät Suomessa ole saaneet suurta valtaa, katsomme parhaaksi pitää takaportin auki. Tiedebarometrin vuoden 2016 asennekartoituksessa 40 prosenttia suomalaisista arvioi, että ”ns. kansanparantajat omaavat tietoja ja taitoja, joita lääke-

tieteellä ei ole”. Lisäksi joka neljäs suomalainen katsoo, että ”vaikka homeopatialla ei ole lääketieteen tunnustusta, on se tehokas tapa hoitaa sairauksia”.

Miksi terve luottamus tieteeseen toisinaan horjahtelee? Ilmeinen rooli on ainakin sosiaalisella medially, joka jakamispalveluineen vahvistaa samanmielisten käyttäytymistä ja yhteisöjen sisällä leviäviä mielipiteitä. Viime vuosina on alettu keskustella totuuden jälkeisestä ajasta ja vaihtoehtoisista faktoista. Samalla puheet valta-, vasta- ja vihamedioista yleistyvät. Vaikka keskustelu on osin tarkoitushakuista ja sen tavoitteena on horjuttaa kansalaisten luottamusta tiedotusvälineisiin, vastuullisen journalismin merkitys korostuu entisestään. Tässä luvussa pohdin, mitä se tarkoittaa nykypäivän terveysjournalismissa.

Totuudet taistossa kannabiskeskustelussa

Puheeseen totuuden jälkeisestä ajasta liittyy terveysjournalismin näkökulmasta kiinnostava ilmiö: vaikka kansalaisten usko vaihtoehto- ja uskomushoitoihin hiipuu, ovat lääkärit alkaneet viime vuosina kysyä, horjuuko luottamus lääketieteen asiantuntijoihin tiedotusvälineissä. Taustalla on jo

vuosikymmeniä vallinnut lääketieteen ja journalismin välinen jännite julkisuuden hallitsemisesta. Lääkärikunnasta älähdetään nopeasti, jos mediahuomiota saa julkkis, joka kieltäytyy tieteellisesti tutkitusta hoidosta ja turvautuu uskomushoitoihin tai jos esimerkiksi Käypä hoito -suositukseen kohdistetaan kritiikkiä.

Joskus valtataistelun totuudesta laukaisee yksi ohjelma. Yle käsitteli uudistuneessa terveysohjelmassaan *Akuutissa* 23. lokakuuta 2017 lääkekannabiksen vaikeaa saatavuutta Suomessa. *Hyvä, paha lääkekannabis* -jaksossa haastateltiin kahta potilasta, joista toinen sai lääkekannabista reseptillä ja toinen hankki ainetta laittomasti. Lääketieteen asiantuntijoina haastateltiin Helsingin yliopiston kipulääketieteen professoria Eija Kalsoa sekä lääkekannabiksen valmistajien ja kannabishoitoa tarjoavien klinikoiden edustajia. Lisäksi asiantuntijaksi asemoitiin Suomen kannabisyhdistyksen edustaja. *Lääkärilehden* kolumnissa 3. marraskuuta Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin kipuklinikan ylilääkärinä toimiva Kalso kysyi, miksi Yle sensuroi ohjelmassa asiantuntijaa eli häntä eikä lupauksesta huolimatta antanut hänen tarkistaa sitaattejaan etukäteen. Kalso kirjoitti: ”Minut oli kutsuttu edustamaan kriittistä näkökulmaa. Aiemmasta kokemuksesta viisastuneena sanoin suostuvani vain, jos saan nähdä, mitkä osat

Lääkäreitä asetelma puolestaan on paitsi huolettanut, myös suututtanut. Totuus kun ei löydy faktan ja mielipiteen puolivälistä.

haastattelustani käytetään ohjelmassa. Näin sovittiin. Lupausta ei pidetty, näin ohjelman ja omat osuuteni vasta tv:stä.” Kalso koki tulleen sensuroiduksi, koska oli painottanut haastattelussaan kannabiksen pitkäaikaiseen käyttöön liittyviä ongelmia mutta näitä kommentteja ei otettu ohjelmaan. Hänen mielestään ohjelma ajoi muiden haastateltavien suulla kannabiksen käyttöä lääkkeenä. Tapauksen puiminen jatkui marras- ja joulukuussa *Lääkärilehden* uutis- ja mielipidepalstoilla. Lisäksi lääkekannabista ja kannabiksen laillistamista käsiteltiin loppuvuonna useissa muissa tiedotusvälineissä.

Akuutin kannabisjakso on malliesimerkki niin sanotusta *false balance* -asetelmasta eli tasapuolisuusharhasta, jossa jokaisen haastateltavan lausumat esitetään samanarvoisina. Esimerkiksi lääketieteen asiantuntija sijoitetaan jutuissa ja ohjelmissa samalle viivalle potilaiden, yritysmaailman edustajien tai erilaisia aatesuuntia ja hoitomuotoja edustavien maallikkojen kanssa. Toimittajat perustelevat käytäntöä sillä, että se tuo journalismiin kaivattua jännitettä, ja muistuttavat kansalaisten oikeudesta eriävien näkemysten esittämiseen ja kuulemiseen. Lääkäreitä asetelma puolestaan on paitsi huolettanut, myös suuttanut. Totuus kun ei löydy faktan ja mielipiteen puolivälissä. Esimerkiksi osa suomalaisista rokotusasiantuntijoista ei enää lähde tv-kes-

kusteluihin, jos pöydän toisella puolen on vastassa argumenttinsa omista kokemuksistaan tai kenties salaliitto-teorioista ammentava keskustelija, jonka tarkoitusperät eivät välttämättä ole vilpittömät.

Mikä *Hyvä, paha lääkekannabis* -ohjelmassa oikeastaan meni pieleen – vai menikö mikään? Tarkastellaanpa ensin Kalson sensuurisyytöstä. Sitä käsiteltiin loppuvuodesta myös Journalistiliiton *Journalisti*-lehdessä (15/2017), jossa haastateltiin Julkisen sanan neuvoston (JSN) puheenjohtaja Elina Grundströmiä. JSN on suomalaisen median itse-sääntelyelin, joka vaalii sanan- ja julkaisemisen vapautta ja tulkitsee toimittajien ammattietiikkaa Journalistin ohjeisiin tukeutuen. *Journalisti*-lehden haastattelussa puheenjohtaja Grundström totesi, että Journalistin ohjeiden mukaan haastateltavalla on oikeus tarkastaa sitaattiensa asianmukaisuus, jos hän pyytää sitä etukäteen. Tarkistusoikeus koskee myös televisiota ja radiota ja on tärkeää etenkin silloin, jos sitaatteja yhdistetään muuhun materiaaliin tai asetetaan vastaukseksi eri kysymykseen kuin haastattelussa. Professori Kalsolle *Lääkärilehdessä* vastannut Yle vetosi kireisiin tuotantoaikatauluihin, joiden vuoksi tarkistus ei ollut mahdollista. JSN:n vastaavissa ratkaisuisa aikataulun kireys on hyväksytty perusteluna uutis- ja ajankohtaisohjelmissa. Jokainen *Akuutin* katsoja saattoi

kuitenkin havaita, että iso osa haastatteluista oli tehty jo kesäaikaan, vaikka ohjelma lähetettiin lokakuun lopulla. Ei siis ihme, että Ylen selitys herätti kummastusta.

Toteutuu tarkistusoikeus tai ei, haastateltava ei kuitenkaan voi valita, mitkä sitaatit juttuun tai ohjelmaan otetaan, sillä journalistisen päätösvallan pitää pysyä toimituksessa. Ongelmallista *Akuutin* jaksossa oli nähdäkseni tapa, jolla siinä asettuivat vastakkain journalistiset tasapuolisuuden ja totuudenmukaisuuden ihanteet. Sananvapauteen kuuluu oikeus esittää eri näkökulmia, joten sen nimissä pitää voida kertoa esimerkiksi lääkekannabiksen hyödyistä. Myöskään *false balance* -asetelmasta ei tarvitse pyrkiä kategorisesti eroon, kunhan journalisti erottaa faktat ja mielipiteet – ja selvittää niiden erot myös yleisölle. Juuri tässä *Akuutin* voi katsoa epäonnistuneen, kun se esitti yliopistosairaalan ylilääkärin ja kannabishoitoa tarjoavan yksityisklinikan lääkärin näkemykset yhtä merkityksellisinä.

Tasapuolisuus on kiistaton, yleisen tason journalistinen normi, mutta kuten viestintäetiikan tutkija Aki Petteri Lehtinen huomauttaa, ei ihanne ota huomioon tietojen ja arvojen jännitteisyyttä, yhteenkietoutuneisuutta ja monimutkaisuutta. Yleisenä tavoitteena se vain vapauttaa journalistin vaivalloisesta pyrkimyksestä etsiä ja punnita parhaita argumentteja ja vakuuttavinta todistusaineistoa

erilaisille totuusväittämille ja uskomuksille.¹ Myös Grundström painotti *Journalistin* haastattelussa, että toimittajien pitää tehdä työnsä niin hyvin, että he oikeasti ymmärtävät, mistä haastateltaviensa kanssa puhuvat. Jos asiasta on olemassa tieteellinen konsensus, on se Grundströmin mielestä hyvä tuoda esiin. Esiteltäessä kokeellisia tai uusia hoitomuotoja konsensusta ei välttämättä ole saavutettu, jolloin toimittajan pitäisi erityisen tarkasti muistaa totuudenmukaisuuden vaatimus.

Ongelmana vain on, ettei haastateltavien näkemysten arvottaminen kuulu objektiivisuuteen pyrkivän journalismin luonteeseen. Jyväskylän yliopiston journalistiikan tutkimuskoordinaattori Heikki Kuutti huomauttaa, että vaikka faktat sinänsä menisivät oikein, voi niiden pohjalta silti syntyä uutisesta virheellinen mielikuva.² Juttuun on voitu haastatella saatavilla olevia – muttei välttämättä parhaita – asiantuntijoita. Totuudenmukaisuutta saattavat heikentää myös asian merkitystä ylikorostavat tai kärjistävät tiedot. Joskus oleellisia tietoja voi puuttua jutusta kokonaan. Kuutti varoittaa toimittajia myös rinnastamasta

1 Lehtinen, Aki Petteri (2016): *Pragmaattinen objektiivisuus : pragmaattinen tietokäsitys ja relativismin haaste moniarvoisessa maailmassa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta. Sosiaalitieteiden laitos.

2 Kuutti, Heikki (2017): *Journalistisen työprosessin jäljillä*. *Media & Viestintä* 40 (3-4), 77-82.

toisiinsa vertailukelvottomia tietoja tai synnyttämästä asioiden välille epätodellista kausaliteettia. Lisäksi journalistit saattavat toistaa haastateltaviensa sitaatteja niin, että vastuu sanotusta jätetään lähteille itselleen. Pelkästään haastateltaviaan siteeraavat toimittajat tulevat vahvistaneeksi mielikuvaa sanomisten faktapohjaisuudesta, kun he jättävät varmistamatta ja arvioimatta erikseen väitteiden paikkansapitävyyttä, huomauttaa Kuutti. Vaikka menettely olisi tahatonta, jutussa esitetyistä mielipiteistä tulee joka tapauksessa vastaansanomattomia totuuksia.

Lääkkeeksi ongelmaan on esitetty muun muassa toimitusprosessien läpinäkyvyyden lisäämistä ja avointa faktantarkistusta. Vuonna 2017 Yhdysvalloissa toteutettu tutkimus osoitti, että mitä paremmin ihminen on perillä tiedotusvälineiden toimintatavoista ja ymmärtää niiden vaikutusvaltaa, sitä vähemmän altis hän on uskomaan salaliittoteorioihin.³ Stephanie Craftin ryhmän koeasetelmassa havaittiin medialukutaidon ohittavan poliittisen maailmankatsomuksen. Esimerkiksi liberaalien vaalima salaliittoteoria väittää rokotusten lisäävän autismia, mutta uskomus ei uponnut median toimintaa tuntevaan liberaaliin yhtä voimallisesti kuin vähemmän medialukutaitoiseen aatetoveriin.

³ Craft, Stephanie et al. (2017): News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public* 2 (4), 388–401.

Kaikesta huolimatta toimituksissa tunnutaan luotettavan yleisön medialukutaitoon niin vankasti, että journalistisia prosesseja vaivaudutaan avaamaan harvoin. Ehkä myös Yle laskee yleisön valistuneisuuden varaan liikaa: se viittasi *Hyvä, paha lääkekannabis* -ohjelmaa puolustaneessa *Lääkärilehden* (45/2017) vastineessaan muihin lääkekannabista käsitelleisiin ohjelmiinsa sekä siihen, että Kalso itse on saanut puheenvuoron Ylellä vuosien saatossa monta kertaa. Journalismin totuuskäsitys olisikin siten lähellä Hegelin ajatusta totuudesta kehittyvänä kokonaisuutena, jonka osat vasta muodostavat lopullisen totuuden.⁴ Tiedotusvälineen näkökulmasta tämä on relevantti lähestymistapa pyrkimyksessä totuudenmukaisuuteen, mutta voiko yleisöä vaatia olemaan tietoinen kaikista mahdollisista muista jutuista ja ohjelmista?

4 Malmberg, Tarmo (2017): Totuus totuuden jälkeisenä aikana – mediatutkimuksen tieteenfilosofiaa. *Media & Viestintä* 40 (3-4), 54-75.

Rokotekohuja ja lobotomiaa – tiedekin erehtyy

Aina syntipukki ihmisten hämmennykselle ei ole tasapuolisuusharhaan syyllistynvä journalismi. Toisinaan asialla on itse tiede, joka tuottaa alituisen uusia ja osin ristiriitaisia tuloksia. Helsingin yliopiston sisätautiopin professori Kimmo Kontula sanoi jäähyväisluennossaan joukuussa 2017, että puheet totuuden jälkeisestä ajasta, asiantuntijoiden vähättelystä ja tasapuolisuusharhasta ovat toki huolestuttavia ilmiöitä mutta eivät yksin pysty horjuttamaan tieteen luotettavuutta. Todellisia uhkia Kontula näki enemmän tieteen sisällä kuin journalismissa. Aktiivisena tutkijana hän on huolissaan muun muassa lääketieteellisten tutkimusten toistettavuusongelmasta ja väärinkäytöistä, joita on paljastunut tutkimusartikkelien vertaisarvioinnissa (näistä ongelmista lisää Niko Kettusen artikkelissa tämän kirjan sivuilla 142–165).

Tiedeyhteisön väärinkäytökset saavat tiedotusvälineissä huomiota, ja tutkijoiden epäluotettavuudella saatetaan hetkellisesti suorastaan herkutella. Paljastukset voisi nähdä osoituksena siitä, että tiede kykenee korjaamaan itseään, mutta suuren yleisön silmissä ne eivät välttämättä vahvista

luottamusta tutkimukseen. Usein ne vain nakertavat sitä.

Hyvä esimerkki ovat 2010-luvun rokotekohut. Kesällä 2010 alkoi valjeta, että sikainfluenssarokotteella oli yhteys lisääntyneisiin narkolepsiatapauksiin, ja tutkimusten jälkeen tämä vahvistettiin. Vuonna 2015 puolestaan Tanskassa virisi epäily, että tyttöjen HPV-rokotukset aiheuttavat harvinaisia sairauksia, kuten autonomisen hermoston säätelyhäiriötä (POTS) ja paikallista kipuoirehtymää (CRPS). Euroopan lääkevirasto EMA selvitti mahdollista yhteyksiä mutta ei niitä löytänyt. Yhteistä molemmille rokotekohuille oli suuri mediajulkisuus, jossa terveystieteiden väitettiin salailevan rokotushaittoja ja olevan liikaa sidoksissa lääkefirmoihin. Jo pelkät mediakohut vaikuttivat suoraan ihmisten käyttäytymiseen: esimerkiksi HPV-rokotteen on ottanut vain noin 70 prosenttia suomalaistyöistä, vaikka se kuuluu nykyisin kansalliseen rokotusohjelmaan. Alueelliset vaihtelut ovat huomattavat. Vaikka rokotuskattavuuden on havaittu hetkellisesti putoavan suuren negatiivisen julkisuuden jälkeen,⁵ pitää Terveyden ja hyvinvoinnin laitos sitä yhä keskimäärin hyvänä. Lapsilla kattavuuden keskeinen takaaja on laaja neuvolaverkosto.

5 Heino, Mari & Peltoniemi, Anna (2013): Terveydenhoitajien käsityksiä vanhempien suhtautumisesta lastensa rokottamiseen ja kokemuksia omasta rokotusosaamisestaan. Opinnäytetyö. Hoitotyön koulutusohjelma. Metropolia Ammattikorkeakoulu.

Lisähaasteen terveysjournalismin uskottavuudelle ja tasapuolisuudelle tuo tutkimuksen valtava määrä. Esimerkiksi saman ruoka-aineen terveysvaikutuksista voi vuoden aikana tulla useita vastakkaisia tutkimustuloksia. Journalistin ohjeessa numero 13 todetaan, että uutisen voi julkaista rajallistenkin tietojen perusteella. Lisäksi raportointia asioista ja tapahtumista on syytä täydentää, kun uutta tietoa on saatavissa. Uutistapahtumia on siis pyrittävä seuraamaan loppuun saakka, mutta miten seurata tieteellistä prosessia, jossa muutokset ja kehityskulut voivat olla vuosikymmenten mittaisia? Kun maito on tämän päivän tutkimuksessa haitallista mutta ylihuomenna julkaistavassa artikkelissa terveellistä, pitäisikö kaikki aiempi tutkimus selostaa jokaisessa jutussa? Koska tiede on itseään korjaava prosessi, joudutaan myös journalismissa hyväksymään tieteellisen konsensuksen muuttumisen mahdollisuus. Totuudenmukaisuuden vaatimus voi olla terveysjutuissa jopa kohtuuton. Kriittinen terveysjournalisti muistuttaa itseään, että viime vuosisadalla mullistavana pidetyn hoidon, lobotomian, kehittäjä António Egas Moniz sai lääketieteen Nobelin palkinnon vuonna 1949. Tieteen muuttuvuus ei silti saa olla tekosyy, jonka luvun toimittaja voi oikeuttaa juttujensa tasapuolisuusharhan ja liioittelun tai sivuuttaa tieteellisen konsensuksen.

Julkisen sanan neuvosto totuuden puntarina

Katsotaanpa vielä, miten vastuulliselta suomalainen terveystjournalismi näyttää Julkisen sanan neuvoston käsittelemien kanteluiden valossa. Terveystjuttujen valta-vaan määrään ja suureen suosioon suhteutettuna niistä kannellaan varsin vähän, vuosittain vain muutamasta.⁶ Siitä voisi päätellä, että kotimainen terveystjournalismi on faktapohjaista ja valtaosin luotettavaa. Mutta kuten äskenen lääkekannabisesimerkki osoitti, Journalistin ohjeita tulkitsemalla ei välttämättä pysty tarttumaan terveystjournalismin kipukohtiin. Ohjeet eivät tunnista ongelmaksi tasapuolisuusharhaa tai juttutyyppejä, jossa lietsotaan epäluuloja ja pelkoja ja jätetään vastuu totuuden löytämisestä median yleisölle.

Journalistin ohjeessa numero 11 todetaan, että yleisön on voitava erottaa tosiasiat mielipiteistä ja sepitteellisestä aineistosta. Seuraava ohje lisää, että tietolähteisiin on suhtauduttava kriittisesti. Tämä on erityisen tärkeää

6 Järvi, Ulla (2017): Tiedekiistat ja tekstimainonta johtavat Julkisen sanan neuvostoon. Teoksessa Ulla Järvi & Tuukka Tammi (toim.) Maito tappaa ja muita outoja tiedeuutisia, SIVUNUMEROT. Vastapaino, Tampere.

kiistanalaisissa asioissa, koska tietolähteellä voi olla hyötymis- tai vahingoittamistarkoitus. Piilomainnon kieltävä Journalistin ohje numero 16 puolestaan edellyttää ilmoitusten ja toimituksellisen aineiston rajan pitämistä selvänä. Edellä mainittua kolmea kohtaa on pääsääntöisesti tulkittu terveysjournalismiin liittyvissä ratkaisuissa. Niissä on jouduttu pohtimaan esimerkiksi sitä, toteutuuko hyvä journalistinen tapa jutuissa, jotka käsittelevät homeopatiaa tai muita vaihtoehto- ja uskomushoitoja.

Yksittäisten juttujen, niistä tehtyjen kanteluiden ja annettujen ratkaisujen suora vertaaminen toisiinsa on vaikeaa, mutta JSN:n päätöslauselmilla on journalismia yleisesti ohjaava luonne ja tarkoitus. Varovaisesti arvioiden näyttää siltä, että JSN on viimeaikaisissa ratkaisuisaan ottanut aiempaa tiukemman kannan tasapuolisuusharhaan ja terveysjuttujen tieteellisen perustan hataruuteen. Neuvoston päätöksissä on totuudenmukaisuuden vaatimuksen rinnalla puhuttu juuri journalismin uskottavuudesta ja julkisen keskustelun faktapohjaisuudesta.

Yksi uuden linjan mukaisista tapauksista oli *Kaks-plus*-lehden vuonna 2017 saama langettava ratkaisu (6623/AL/17). Siihen johti lehden omilla Facebook-sivuilla julkaistu blogikirjoitus, jonka otsikko kuului: ”Vieraskynä: Näitä asioita sinulle ei ehkä kerrota neuvolassa rokotteista!”

Kirjoittaja muun muassa väitti, että ”rokotteiden tarjoama immunitetti on parhaimmillaankin vain muutamia vuosia, jos sitäkään” ja että ”valta-osalla [sic] rokotteen parissa työskentelevillä lääkäreillä ja terveydenhoitajilla ei ole aavistustakaan, mitä rokotteet pitävät sisällään”. Lehden päätoimittaja vastasi kanteluun poikkeuksellisen suorasanaisesti, että toimitusprosessi oli pettänyt eikä kirjoitusta olisi pitänyt julkaista lehden somepalveluissa. JSN muistutti, että tiedotusvälineiden on noudatettava Journalistin ohjeita myös julkaistessaan toimituksen ulkopuolisten tuottamia sisältöjä omilla sosiaalisen median tileillään. Neuvosto totesi tämän olevan tärkeää siksi, että sosiaalisessa mediassa journalismin ja muun viestinnän raja hämärtyy helpommin kuin perinteisillä julkaisualustoilla. Lisäksi JSN piti erityisen vahingollisena sitä, että kirjoitus oli julkaistu pienten lasten vanhemmille suunnatussa tiedotusvälineessä ja että se saattoi ohjata vanhempia tekemään lastensa terveyden kannalta haitallisia valintoja.

Ensimmäisen kerran JSN oli arvioinut jutun väittämien välitöntä vaikutusta ihmisten terveyskäyttämiseen ratkaisussaan vuonna 2016.⁷ Silloin se antoi langettavan päätöksen (6220/SL/16) verkossa ilmestyneelle *Kauppalehden* uutiselle.

7 Tämän artikkelin kirjoittaja on toiminut Julkisen sanan neuvoston jäsenenä vuosina 2014–2016.

Kyseessä oli tämän artikkelin alussa siteerattu ”Hermomyrkkyyä hammastahnassa?” -juttu. Yleisöpalautteen jälkeen otsikko oli muutettu muotoon: ”Tutkijat väittävät: hammastahnan fluori voi heikentää lasten älykkyyttä”. Sitten se vaihtui vielä muotoon: ”Tutkijat huolestuivat fluorin vaaroista”. Kantelija huomautti, ettei kummassakaan jutun kahdesta lähteestä sanota hammastahnan fluorilla olevaan mitään yhteyttä syöpään, autismiin tai tarkkaavaisuushäiriöihin. Toinen siteerattu tutkimus käsitteli ympäristömyrkkujen vaikutuksia yleensä ja toinen juomaveden korkeita fluoridipitoisuuksia Kiinassa. *Kauppalehden* päätoimittaja puolusti neuvostolle antamassaan vastauksessa toimittajan perusteellisuutta ja useiden tietolähteiden käyttöä. Neuvosto puolestaan huomautti yhden lähteen olevan salaliittoteorioita viljelevä ei-journalistinen sivusto, josta jutun virheelliset väitteet olivat todennäköisesti saaneet alkunsa. Neuvoston mielestä toisen käden lähteisiin perustuvat, skandaalihakuiset ja virheelliset tiedejutut ovat omiaan heikentämään journalismin uskottavuutta ja koko yhteiskunnallisen keskustelun faktapohjaisuutta. Lopuksi neuvosto vielä lausui: ”Erityisen vahingollista on julkaista tiedeuutisina materiaalia, joka ohjaa yleisöä tekemään oman tai lastensa terveyden kannalta vääriä valintoja.”

Terveysjournalismi identiteetin rakennuspuuna

Kaiken todetun jälkeen on muistettava, ettei vastuullinen terveystjournalismi rajaudu vain ihmisten terveyskäyttäytymistä ohjaavaan tiedon ja yksittäisten faktojen jakamiseen. Tiedotusvälineet ovat suuressa vastuussa yleisölleen myös siinä, että ne tarjoavat identiteetin keskeisiä rakennuspuuta. Peilaamme itseämme median kertomuksiin: millainen on hyvinvoiva ihminen, olenko minä sellainen, miten pysyisin terveenä tai voinko sairaana elää tällä tavoin?

Tiedotusvälineet tuottavat yhteisiä puheenaiheita mutta rajaavat samalla terveydestä ja sairaudesta käytettäviä ilmaisuja sekä julkisuuteen pääseviä keskustelijoita. Kelpaavatko vain lääketieteen asiantuntijat tuottamaan käsitystä sairauksien olemuksesta ja samalla määrittelemään sairauden ja terveyden rajat? Yhteistyössä lääkärin ja muiden terveydenhuollon ammattilaisten kanssa journalistit ovat perinteisesti luoneet yleistajuista termistöä biolääketieteelliselle sairaudelle. Toisaalta sairastaminen on muutakin kuin vain biologinen tauti, joten on välttämätöntä puhua vaikkapa sairauden kokemuksellisuudesta. Esimerkiksi lääkekannabista käsittelevässä tv-ohjelmassa

on enemmän kuin paikallaan haastatella lääkärin lisäksi potilaita – onhan potilas oman sairautensa paras asiantuntija. Sitä hän ei kuitenkaan voi olla kaikkien muiden samasta taudista kärsivien hoidosta keskusteltaessa.

Identiteetin rakennuspuuksi ei myöskään riitä pelkkä *sairauspuhe*, vaan tarvitaan yhä enemmän keskustelua *terveydestä*: yleisö tarvitsee sanoja ja käsitteitä henkilökohtaisten hyvinvointikäsitteiden ymmärtämiseen ja jakamiseen.⁸ Ihminen ei voi ulkoistaa hyvinvointiaan asiantuntijoille, sillä haluamme ymmärtää valintojemme seurauksia ja tahdomme ohjeille yksilöllisiä perusteluja. Mediassa esiintyviltä asiantuntijoilta odotetaan usein vastauksia hyvin henkilökohtaisiin kysymyksiin ja huoliin, vaikka he puhuvat keskiarvoista ja yleistyksistä. On selvää, että lääkärit, ravitsemustieteilijät, psykologit ja muut terveyden ammattilaiset joutuvat opettelemaan julkisiin esiintymisiin uuden, entistä keskusteleavamman puhetavan. Mediajulkisuus edellyttää vuoropuhelua, ei sanelua.

Myös journalistit ovat uudessa tilanteessa, joka edellyttää heiltä syvempiä tietoja ja taitoja kuin vain yksinkertaisten vastakkainasettelujen rakentamista. Terveyskäsitteitä

⁸ Huovila, Janne (2016): Tapauskohtaisuuden taju – Julkisen ravitsemusymmärryksen yksilöllistyminen ja ravitsemusasiantuntijuus 2000-luvun mediateksteissä. Väitöskirja. Helsingin yliopisto. Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta. Elintarvike- ja ympäristötieteiden laitos.

sekä terveydenhuollon professioita ja tieteen konventioita on voitava julkisessa keskustelussa haastaa, samoin biolääketieteen ylivaltaa terveystieteessä. Kriittisyys ei kuitenkaan voi tarkoittaa epämääräistä, epäluottamuksen ja pelottelun virittämää terveysjournalismia.

Ylioppilaslehti

Ulla Järvi on tiedetoimittaja, tietokirjailija ja Suomen tiedetoimittajain liiton pääsihteeri. Hän on työskennellyt pitkään lääketieteen toimittajana ja tutkinut terveystietoa sekä sairauden esittämistä mediassa. Koulutukseltaan hän on filosofian tohtori.

Tommi Uschanov

Tiedepolitiikka ja julkisuus

Suomalainen tiedepolitiikka on juuri nyt retuperällä,
kuuluu vallitseva näkemys. Se on kuitenkin vain
osa totuudesta.

Kaikki tietävät, että kotimainen tiedepolitiikka on kehnoa, ellei suorastaan kriisissä. Suurin osa siitä, mitä aiheesta julkisessa keskustelussa sanotaan, myös pitää paikkansa. Kyseessä ei kuitenkaan ole koko totuus, vaan tarinassa on paikoin aukkoja: keskustelu tiedepolitiikasta on rakentunut niin, että se suosii tiettyjä kysymyksenasetteluja, hylkii toisia ja tekee kolmannet kokonaan tai enimmäkseen mahdottomiksi.

Se, missä julkisuuskuvan aukot tarkalleen sijaitsevat, voi kertoa paljonkin.

Kaikkialle kurottava kaupallisuus

Yksi tiedepoliittisen keskustelun rei'istä paikantuu siihen, miten kapeasti tieteen ”yhteiskunnallinen vaikuttavuus” ymmärretään. Kun sen perään kysellään, kiinnittyy huomio kaupallistettavuuteen, kuten tutkimustulosten pohjalta perustettujen yritysten tai patenttihakemusten määrään. Kapeutta tukee jo kielikin: sana *tiede* samaistetaan yksipuolisesti luonnontieteeseen. Rinnastuskohteena on englannin kielen suppea käsite *science* eikä merkitykseltään valtavan paljon laajempi saksan *Wissenschaft* tai ruotsin *vetenskap*, joiden käännösvastineeksi *tiede*-sana ensisijaisesti sepitettiin suomen kieleen 1800-luvulla.

Humanistinen tai yhteiskuntatieteellinen tutkimus ei useinkaan ole kaupallistettavissa, mutta se ei tarkoita, etteikö tutkimus olisi yhteiskunnallisesti vaikuttavaa. Tieteenfilosofi Inkeri Koskinen on huomauttanut, että esimerkiksi folkloristiikan alaan kuuluva tutkimus lasten lumileikeistä vaikuttaa yhteiskunnassa hyvin suoravii- vaisesti ja konkreettisesti: siitä ”seuraa todennäköisesti lisää lumileikkejä, kun vanhemmat lukevat tutkimuksen pohjalta kirjoitetun lehtijutun ja innostuvat ulos hankeen leikkimään lastensa kanssa”.¹ Jos Suomen Akatemialle tai säätiöille apurahahakemuksen liitteeksi kirjoitetussa tutki- mussuunnitelmassa pyydetään tieteilijän omaa arviota tutkimuksensa yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta, tällai- sia mainintoja ei kuitenkaan odoteta – ja jos joku niitä esiin nostaisikin, sitä pidettäisiin todennäköisesti viisasteluna, joka vähentää tutkijan meriittejä entisestään.

Kuten Koskinen korostaa, suuri osa tutkimuksen yhteiskunnallisista vaikutuksista kuitenkin on lumileikki- esimerkin kaltaisia, minkä kaikki humanististen ja yhteis- kuntatieteellisten alojen tutkijat itse hyvin tietävät. Tiede- poliittisessa keskustelussa tämä ei silti näy, mikä johtuu juuri vaikuttavuuden kriteerien kapeudesta. Mieleeni tulee

¹ Koskinen, Inkeri (2016): Miten humanistinen tutkimus vaikuttaa yhteiskunnassa? Tiedepoli- tiikka 41 (4), 33–40.

rinnastuskohteena anekdootti 1980-luvun Unkarista, missä kommunistinen hallinto veteli viimeisiään. Esimerkiksi filosofit saivat siellä suhteellisen vapaasti julkaista sensuroimattomia tekstejä mistä tahansa aiheesta, kunhan niiden lopussa oli kappale, niin kutsuttu ”punainen häntä”, jossa käsitelty aihe – vaikka sitten kuinka väkinäisesti – yhdistettiin marxismi-leninismiin. Joskus filosofit ylpeilivät toisilleen sillä, että olivat onnistuneet kehittämään jonkin poikkeuksellisen mielikuvituksellisen aasinsillan. Usein tarkoitukseen käytettiin Marx-, Engels- tai Lenin-sitaatteja, ja huhut kertovat, että jos sopivaa tekstikohtaa ei löytynyt, sellainen saatettiin keksiä itse.² Nykyisessä suomalaisessa tiedepolitiikassa ei ole kyse aivan samasta – ei julkaista sellaisia artikkeleita kuin ”Wittgenstein ja kilpailukyky” tai ”Modaalilogiikka ja kestävyysvaje” – mutta kuvio on samankaltainen. Tutkijat saavat tehdä mitä haluavat (toisin kuin synkimmissä julkisissa maalailuissa on väitetty), mutta heidän on rahoitusta hakiessaan teeskenneltävä tahtovansa tehdä jotain muuta ja rahoituksen saatuaan sitten esitettävä tekevänsä kyseistä muuta. Tämä tiedetään yleisesti, mutta kukaan ei sano sitä ääneen.

² Laki, János & Neumer, Katalin (1999): ”Past Continuous”: Philosophy in Hungary Before and After the Political Turn. *Studies in East European Thought* 51 (4), 243–249.

Toisaalta osa yliopiston aidoista kytköksistä kaupallisuuteen jää huomiotta, koska ne kulkevat monipolvisten syy-seurausketjujen kautta. Esimerkiksi itse olen ollut jo toistakymmentä vuotta päätoiminen yrittäjä, eikä minusta koskaan olisi tullut sellaista, ellen olisi opiskellut Helsingin yliopistossa. Ongelmana vain on, että yrittäjäntyöni sisältö ei liity juuri lainkaan niihin aineisiin, joita opiskelin: teoreettiseen filosofiaan ja estetiikkaan. Yliopiston ratkaisevan tärkeänä roolina oli sen sijaan, että useat opiskelukaverini alkoivat itse työelämään siirryttyään teettää minulla töitä, joihin he tiesivät opiskeluaikaisen tuttavuutemme perusteella minun olevan epämuodollisesti pätevä. Ilman yliopistossa luotuja henkilösuhteita en olisi koskaan päätenyt tekemään niitä enkä siten perustanut yritystäni. Se ei tästä huolimatta kelpaa esimerkiksi tiedepoliittisessa keskustelussa vähän väliä peräänkuulutetusta ”yliopiston toiminnan synnyttämästä yrityksestä” – eihän se saanut alkuaan suoraan yliopiston tutkimustulosten kaupallistamisesta.

Kotimaahan rajautunut katse

Jotkut tiedepolitiikan julkisuuskuvan aukoista syntyvät niin, että tietyt sinänsä täysin paikkansapitävät näkökohdat toistuvat keskustelussa yhä uudestaan ja toiset yhtä paikkansapitävät vastaavasti sivuutetaan. Esimerkiksi debatti yliopistojen lukukausimaksuista on voittopuolisesti liittynyt siihen, voidaanko taloustieteessä kehittää sellainen lukukausimaksujen perimisen teoreettinen malli, joka toteutuneena todella parantaisi koulutuksellista tasa-arvoa ja yliopistojen rahoitustilannetta.

Ketään ei sen sijaan kiinnosta esimerkiksi se, että vuonna 2014 lukukausimaksut poistettiin Saksasta ja julistettiin epäonnistuneeksi kokeiluksi alle kymmenen vuotta sen jälkeen kun ne oli suurella tohinalla otettu käyttöön. Tai että Britannian entinen opetusministeri Andrew Adonis, joka ajoi läpi maansa nykyisen lukukausimaksumallin vuonna 2004 ja tuki sitä julkisuudessa hyvin voimakkaasti, on sittemmin todennut sen suureksi virheeksi ja kertonut pitävänsä ”selvänä, että maksut täytyisi poistaa”³ Tai että Suomen poliittisessa kulttuurissa koulutuslupauksia ei ole velvollisuutta pitää, jolloin ei ole takeita siitä, ettei jokin

3 The Guardian 7.7.2017

tuleva hallitus leikkaisi yliopistojen rahoitusta täsmälleen yhtä paljon kuin lukukausimaksut tuottavat. Joskus tiedepoliittisen ratkaisun teoreettinen toteuttamiskelpoisuus herättää siis niin suurta innostusta, että jää täysin miettimättä, onko päätös myös poliittisesti elinkelpoinen.

Toisinaan käy niinkin, että jokin tiedemaailmassa tavallinen ilmiö nähdään yhteiskunnallisena epäkohtana vain silloin, kun se esiintyy tieteen ulkopuolella. Suomessa on esimerkiksi jo pari vuotta käyty laajaa julkista debattia apteekkien ylisuurista voitoista ja siitä, kuinka markkinatalous ei apteekki-alalla toimi kunnolla. Samaan aikaan tiedeyhteisössä on keskusteltu yhtä vilkkaasti tieteellisten aikakauslehtien kustantajien ruhtinaallisista voitoista: sellaista alan jättien kuin Elsevierin, Taylor & Francisin, Springerin ja Wileyn voittomarginaalit ovat kymmeniä prosentteja eli samaa luokkaa kuin suomalaisilla apteekeilla ja moninkertaisia normaaliin yritystoimintaan verrattuna. Vaikka ilmiö on tiedekustantamisessa täsmälleen sama kuin apteekki-alalla, se ei ole murtautunut tutkijayhteisön ulkopuoliseen keskusteluun käytännössä lainkaan.

Moni suomalainen voisi hämmästyä, jos tietäisi, että kotimaisista tiedepolitiikan juonteista ulkomailla on parin viime vuoden aikana seurattu erityisen tarkasti sopimusneuvottelua, jota yliopistoille sähköisiä tietoaineistoja

keskitetysti hankkiva FinELib-konsortio käy Elsevier-kustantamon kanssa hinnasta, joka maksetaan lukuoikeuksista sen julkaisemiin tieteellisiin lehtiin. Tätä on pidetty ennakkotapauksena muissa maissa odottaville neuvotteleuille, joissa on yhteensä kyse sadoista miljoonista, ehkä jopa miljardeista euroista. Suomalainen tiedejournalismi ei ole kertonut asiasta mitään.

Ei kurjuutta kummempaa?

Kuten alussa totesin, vallitseva julkinen totuus tiedepoliitikasta on kurjistumistarina. Mutta miten ja milloin se on syntynyt? Onko suomalainen tiedepoliitiikka joskus ollut huomattavasti parempaa kuin nyt? Tätä selvittääkseni olen käynyt läpi *Tiedepoliitiikka*-lehden vuosikerrat alkaen vuodesta 1976, jolloin se alkoi ilmestyä, ja etsinyt tiedepoliitikkaa koskevia uutisia *Helsingin Sanomien* sähköisestä arkistosta vastaavasti noin 40 viime vuoden ajalta.

Lähteisiin paneutuminen kertoo, ettei suomalaisessa tiedepoliitikassa ole juuri koskaan koettu elettävän varsinaista kulta-aikaa, jolloin kaikki olisi ollut erinomaisesti. Jo *Tiedepoliitiikan* ensimmäisen numeron (1/76) ensimmäisen jutun otsikkona on ”Korkeakoulujen säästövuosi”, ja rahoi-

tuksen ja resursoinnin puute on sen jälkeen teemana vähän väliä vuosikymmenestä toiseen. Vaikka ”määräraahapyyntöjen perustelu ja tutkimustulosten puolustelu niiden ulkoi-sella näennäishyödyllisyydellä” on viime vuosina mielletty uudeksi ilmiöksi, sai se jo vuonna 1979 tuomion valtio-opin professori Ilkka Heiskaselta (4/79). Myös totuuden jälkeistä aikaa on koettu elettävän ainakin yhtä pitkään. Oikeusministeri Christoffer Taxell totesi *Tiedepolitiikassa* vuonna 1980 olevansa ”sangen huolestunut vallitsevasta keskusteluilmapiiiristä. Yhä useammin tapaa mielipiteitä, jotka, usein poliittisista syistä, ruokkivat ennakkoluuloja, sisältävät puolitotuuksia, jopa suoria virheitäkin yksityistä kansalaista koskevista tärkeistä asioista” (4/80).

Myöskään ajatus, että yliopisto on muuttunut tai muuttumassa liian kovaksi ja kuluttavaksi työpaikaksi, ei ole uusi. Esimerkiksi sosiologi Tapio Aittola kirjoitti jo 1980-luvun puolivälissä, kuinka tiedeyhteisö oli ”vaarassa muuttua niin kovaksi työympäristöksi, että tieteellisen toiminnan kehittymisen kannalta potentiaaliset henkilöt eivät enää hakeudu yliopistoon, vaan siirtyvät sen ulkopuolelle – inhimillisempien työyhteisöjen pariin” (2/85). Ja jopa sellainen kovan tieteen edustaja kuin yritystalouden professori Pertti Kettunen totesi samassa numerossa: ”Se mitä ensi sijassa itse kaipaam yliopistossa on pehmeys.

– – [P]ehmeäsydäminen yliopisto voisi hyvin olla tavoite, huomisen yliopisto” (2/85).

Suomessa on kaikesta huolimatta ollut yksi lyhyt aika, jolloin sekä tiedeyhteisön sisäisessä että sen ulkopuolissa journalistisessa julkisuudessa vallitsi käsitys, että yliopistoilla menee hyvin ja harjoitettava tiedepolitiikka on pääosin oikeanlaista. Ajanjakso voidaan hämmentävänkin tarkasti rajata viisivuotiskaudeksi 1987–91. Taustalla oli vuonna 1986 säädetty korkeakoulujen kehittämislaki, joka tuli voimaan seuraavan vuoden alusta. Samalla valtioneuvosto lupasi korkeakoulujen tutkimusmäärärahoille 15 prosentin vuosittaisen reaalikasvun viideksi vuodeksi.

Seurauksena julkista keskustelua alkoi hallita tyytyväisyys. Tiedepolitiikan pakinoitsijanimimerkki P. A. Hochschulerat, joka yleensä oli kovin kyyninen, kommentoi jo ennen uuden lain voimaantuloa alkaneensa ”harkita etunimieni muuttamista, sillä lyhenne P. A. alkaa tuntua niin vanhoilliselta” (4/86). Lehdessä alkoi näkyä sellaisia väliotsikoita kuin ”Rahaa Suomessa on paljon” (2/87), ja entinen kestovalitus rahattomuudesta muuttui keskusteluksi siitä, miten varat voitaisiin kaikkien tarkoituksenmukaisimmin jakaa.

Maaliskuun 24. päivänä 1990 *Helsingin Sanomat* julkaisi aiheesta lähes koko sivun jutun, jossa tyytyväisyyttään

vakuuttivat Suomen Akatemian tieteen keskustoimikunnan puheenjohtaja Erik Allardt, Professoriliiton puheenjohtaja Mikko Viitasalo sekä teoreettisen filosofian professori Ilkka Niiniluoto: ”on aika paljon rahaa liikkeellä”, vuoden 1986 päätökset ”ovat olleet hyvin suotuisia”, tutkimus on ”ollut etuoikeutettu alue valtion budjetissa”.

Hyvä jakso päättyi 1990-luvun alun lamaan. Vielä vuoden 1992 alussa *Tiedepolitiikan* pääkirjoituksessa iloittiin, että ”[t]utkimusta on läpi suhdanteiden tuettu laajalla rintamalla ja tiedepolitiikan keinovalikoima on koko ajan rikastunut” (1/92). Tuolloin Suomen talous oli kuitenkin jo syvällä kuopassa, ja seuraukset näkyivät tiedepolitiikassa pian yhtä dramaattisina kuin muillakin yhteiskunnan alueilla. Kasvu-ura päättyi, ja korkeakoulujen perusrahoitus väheni 12 prosenttia vuodesta 1991 vuoteen 1994.

Useimmat yli noin 50-vuotiaat tieteentekijät muistavat vielä omakohtaisesti 1980–90-luvun taitteen tiedepolitiikan. Olisi kiinnostava jatkotutkimuksen aihe kysyä heiltä, onko Suomen tiedepolitiikassa heidän nykyisissä mielikuvissaan eletty joskus menneisyydessä hyvää aikaa – tai kysyä käänteisesti, millaisena he jälkikäteen muistavat 1980–90-luvun taitteen tilanteen verrattuna nykyiseen.

On myös mielenkiintoista havaita, että lamavuosina 1991–94 tehdyt rajut leikkaukset eivät heti näkyneet

esimerkiksi *Tiedepolitiikan* sivuilla juuri lainkaan. Ero on suuri verrattuna vaikkapa yhteiskuntatieteellisiin aikakauslehtiin (*Kansantaloudellinen aikakauskirja*, *Sosiologia*, *Politiikka*, *Janus* ja niin edelleen), joissa leikkauspolitiikan käsittely ja sen vaikutusten arviointi sai heti suurta huomiota ja saattoi hetkellisesti nousta jopa pääasialliseksi sisällöksi. Vasta 1990-luvun jälkipuoliskolla, jolloin lama oli ohi ja tehtyjä leikkauksia alettiin hyvittää (muun muassa tutkimuksen lisärahoitusohjelmalla, joka kasvatti tiedeyliopistojen tutkimusmenoja viidenneksellä 1997–99), alkoivat *Tiedepolitiikassa* paradoksaalisesti esiintyä ensimmäiset puheenvuorot, joiden mukaan valtiolta ei välitä tieteestä tai suhtautuu siihen ylimielisesti tai jopa pilkallisesti.

Suunnilleen tästä alkoi kehityskulku, jonka seurauksena tiedepoliittinen keskustelu on tällä vuosituhannella saanut synkän pessimistisen sävyn. *Tiedepolitiikka* on julkaissut kokonaisia teemanumeroita sellaisilla otsikoilla kuin ”Yksilö korkeakoulupolitiikan riepotelavana” (3/07) sekä haastattelututkimuksia, joissa nimettömät professorit ja tutkijat kertovat olonsa olevan ”kuin juutalaisella professorilla Saksassa 1933” ja kokevansa, että ”kansallisen tiedemaailman ryöstö ja raiskaus on meneillään” (4/16). Tiedepolitiikan epäonnistumisesta on tullut tutkijayhteisön sielun suuri haava, joka tahraa kaiken senkin, mitä ei olisi

koskaan voinut kuvitella häpäistävän, ja joka pilkkaa koko yliopistoinstituution monisatavuotista historiaa.

Miksi siirtymä tapahtui juuri 1990-luvun loppupuolella? Yhtenä vahvana ehdokkaana selitykseksi on valtionhallinnossa toteutettu uudistus, jonka seurauksena tulosjohtaminen tuli yliopistoihin alkuperäisessä muodossaan vuonna 1994. Kuten tunnettua, tulosohjauksen rooli yliopistojen johtamisjärjestelmissä on tämän jälkeen lisääntynyt entisestään ja ollut samalla henkilökunnan tärkeimpiä tyytymättömyyden lähteitä, ellei peräti tärkein.

Kuten entinen valtiovarainministeriön alivaltiosihteeri Juhani Kivelä osoitti laajaan haastattelututkimukseen pohjautuvassa väitöskirjassaan,⁴ tulosohtaus ei Suomen valtionhallinnossa saamassaan muodossa toimi eikä edes teoriassa voi toimia, koska budjettikehykset on valtiovarainministeriössä vedetty niin tiukoiksi, että hyvän tuloksen saavuttamisesta ei voi realistisesti odottaa saavansa minkäänlaista palkintoa. Sen sijaan melkoista taistelemista on jo siinä, että rahoitus kattaa pelkät organisaation perustoiminnot. Tätä ei vain sanota ääneen missään, minkä seurauksena tyytymättömyys tulosohjauksen kelvotonta toteuttamistapaa kohtaan tulkitaan jatkuvasti virheellisesti

4 Kivelä, Juhani (2010): Valtiokonsernin talusohjauksen tila – tuki vai taakka? Tampere University Press, Tampere.

jonkinlaiseksi maailmankuvalliseksi vastarinnaksi koko tulosohjauksen ideaa vastaan.

On kiinnostavaa miettiä, olisiko 1980–90-luvun taitetakaan mielletty tiedepoliittisesti niin hyväksi ajaksi kuin se miellettiin, jos tulosjohtaminen olisi tuotu yliopistoihin jo tuolloin. Tai tässäkin käänteisesti: parantaisiko esimerkiksi viimeaikaisten koulutusleikkausten peruminen tiedepolitiikan julkisuuskuvaa paljoakaan, jos samalla ei puututtaisi tulosjohtamisen piirteisiin, jotka yliopistoyhteisössä koetaan epärationaaliksi ja moraalisesti epälegitiimeiksi?

Sosiaalipsykologi Oili-Helena Ylijoki raportoi vuonna 2002 haastattelututkimuksesta, jossa 23 tieteilijää kolmesta tutkimusyksiköstä kertoi asemastaan ja roolistaan. Hänen mukaansa jokaisessa haastattelussa tuli muodossa tai toisessa esiin ”kurjistumistarina”, jonka mukaan ”yliopistotutkimus on viime vuosien aikana alistettu markkina-voimille, mikä synnyttää jatkuvasti kärjistyviä ongelmia ja jännitteitä tutkijan työhön”. Ylijoki huomauttaa, että kurjistumistarinan aineksia sisällyttivät vastauksiinsa myös ne tutkijat, jotka suhtautuivat periaatteessa myönteisesti tutkimuksen markkinataloudellisiin elementteihin tai jopa ylpeilivät sillä, että olivat itse tehneet kaupallisella mittapuulla onnistunutta tutkimusta.⁵ Kuten Ylijoki ja epä-

⁵ Ylijoki, Oili-Helena (2002): Humboldt kohtaa markkinavoimat – tutkijan työ muutoksessa. Tiedepolitiikka 27 (1), 41–54.

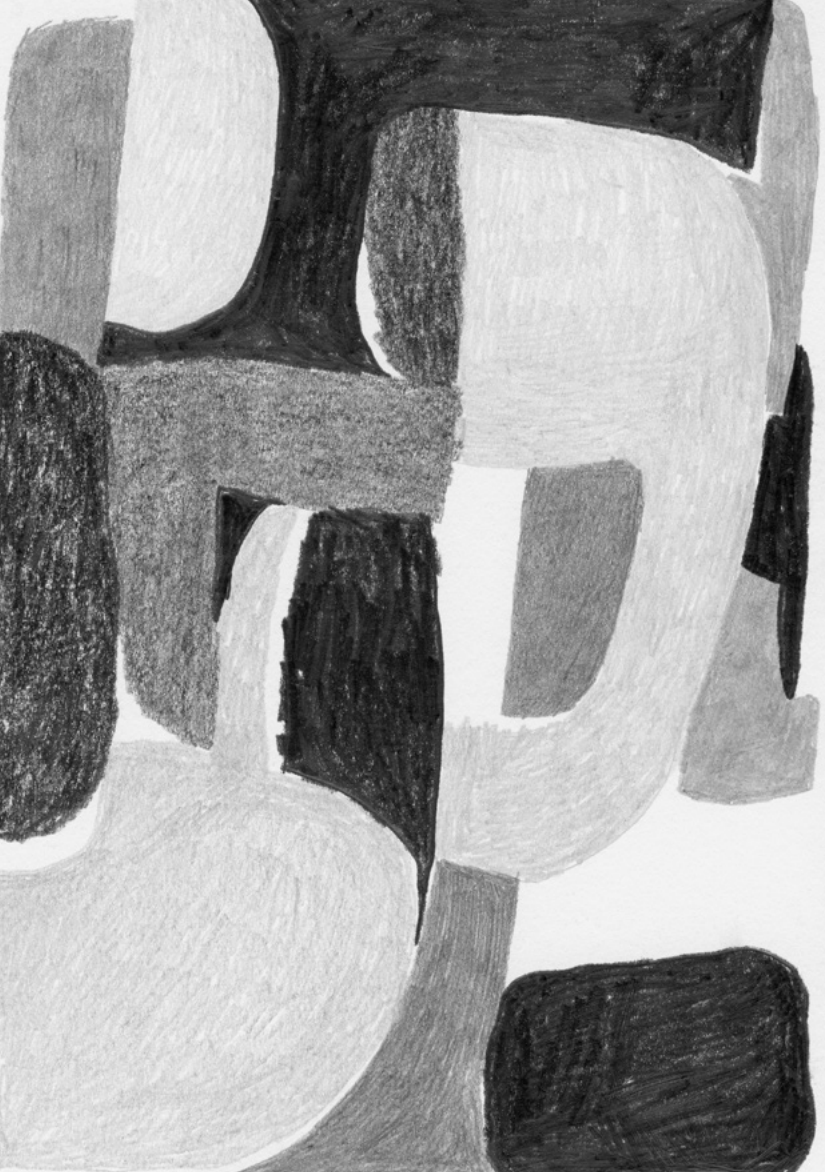
suoremmin myös Kivelä osoittivat jo jonkin aikaa sitten, yliopistojen nykyisen kaltaista tuloshakuisuutta pitävät siis ongelmallisena nekin, jotka näkevät siinä myös hyvää. Tämä on jälleen yksi seikka, joka ei ole tiedepolitiikkaa koskevassa keskustelussa päässyt kunnolla esiin.

Ylioppilaslehti

Tommi Uschanov on helsinkiläinen kääntäjä ja tietokirjailija. Hän on opiskellut Helsingin yliopistossa teoreettista filosofiaa ja estetiikkaa ja julkaissut kuusi kirjaa, joiden aiheet vaihtelevat politiikan ja talouden kysymyksistä historiaan, taiteeseen ja populaarikulttuuriin.

— esipuhe

Robert Sundman

Talousjournalismin tilintarkastus

Kun taloudelliset tavoitteet seuloutuvat politiikkaan ja muuttuvat totuuksiksi, toimittajilta vaaditaan taitoa erottaa oleellinen tieto ja relevantti konteksti. Samalla mediakenttä tarvitsee vahvistukseen journalismia journalismista.

Kun suunnittelimme *Ylioppilaslehd*en toimituksen kesken tämän kirjan tekstien aiheita, jokainen meistä otti päävastuun yhdestä teemakokonaisuudesta. Jako sujui varsin kivuttomasti: lehtemme kulttuurijutuista kahden vuoden ajan vastannut toimitussihteeri Veera Jussila otti vastuulleen taiteen, Anni Pasasta taas kiinnosti tiede. Talous jäi minun käsiini, ja se tuntui aluksi hyvältä – jopa kutkuttavalta.

Sitten tuli morkkis. Eihän talouden ja journalismin suhteesta voisi kirjoittaa mitään järkevää.

Voisin ehkä laittaa asialle ekonomistit. Poimisin yhden vaikka pankkimaailmasta, yhden yliopistolta ja päälle jonkun tunnetun vastarannan kiiskin. Panisin heidät tappelemaan keskenään ja jättäisin lopulta jonkun toisen arvioitavaksi, kuka oli oikeassa ja kuka väärässä. Syntyisikö mitään uutta? Tuskin. Joku sanoisi, että uusklassinen piiloagenda, joku, että höpö höpö mikään piiloagenda.

Toisaalta voisin tuoda joukkoon yhden sosiologin tai kenties politiikan, ehkä jopa median tutkijan. Hän varmaan sanoisi, että ”taloustieteilijöillä on nykyään kauheasti valtaa” ja että ”kaikki uskovat taloustieteilijöitä”. Esimerkkinä hän mainitsisi, että valtiovarainministeriön kyseenalainen keskustelunavaus¹, jossa virkamiehet paalutivat kestävyysvajeesta keväällä 2015, vaikutti merkittävästi

¹ Talouspolitiikan lähtökohdat 2015–2019. Valtiovarainministeriön virkamiespuheenvuoro. Valtiovarainministeriön julkaisuja 13/2015. Valtiovarainministeriö, Helsinki.

vaalien suuntaan ja Sipilän hallituksen talouspolitiikkaan. Journalistitkin nielivät sen sellaisenaan! Ootteko kuulleet?

Ilmeinen ulospääsy ongelmasta löytyi lopulta lähempää kuin luulin. Tässä kirjan osassa antaisin puheenvuoron talouden ja journalismin suhteesta heille, joita nämä tekstit myös piiskaavat. Siis toimittajille.

Missä totuus luuraa?

Kilpailevat totuudet -antologian kantava ajatus on, että toimittajat tekevät työssään journalistisia valintoja, jotka ovat usein läpinäkymättömiä. Toiset näkökulmat saavat enemmän tilaa kuin toiset, vaikkei valinta välttämättä pohjaa mihinkään ennalta sovittuun tai periaatteelliseen linjaan. Parhaan argumentin esittäjä ei aina voita. Sekin voi voittaa, jolla on kovin ääni, parhaiten muotoiltu viesti tai raflaavin sanoma. Tai se, joka ylläpitää tutulta tuntuvaa, kiinnostavaa myyttiä. Tai kenties se, joka tulee paikalle oikeaan aikaan ja kehtaa sanoa jotain muuta kuin edelliset puhujat.

Jo kirjan johdannossa tutkija Lauri Haapanen nostaa esiin sen, miten suuri ristiriita toimitusten jokapäiväisessä arjessa ilmenee yleisön odotusten ja käytännön toimintatapojen välillä. Yleisö kun odottaa toimittajien nimenomaan

välittävän totuutta ”sellaisenaan”, ja ”objektiivista uutisointia” penäävät nykyään jopa kansanedustajat Arkadianmäellä saakka. Samaan aikaan juttuprosesseissa faktat ovat vain toimittajien materiaalia, josta lopputulos eli juttu syntyy rajauksien ja kehystyksien kautta. Ja vaikka toimittaja vain välittäisi totuutta, jo se, minne hän menee ja mistä totuutta välittää, on journalistinen valinta.

Totuudellisuuden nostavat tärkeäksi arvoksi myös monet toimittajat, mutta he eivät välttämättä itse ole olleet kovin kiinnostuneita pohtimaan, mitä tuo totuus on. Arkipäiväinen työ on luonteeltaan käytännönläheistä, kaukana filosofisten ongelmien pyörittelystä.²

Journalismin tutkimuksessa myös *objektiivisuutta* pidetään ”tiedollisesti epäuskottavana ja eettisesti arveluttavana käsitteenä”³. Journalismin objektiivisuudesta väitellyt Aki Petteri Lehtinen kirjoittaa asennemuutoksen taustalla olevan ”yhteiskuntatieteissä vahvistunut *konstruktionistinen* ajattelu, jonka mukaan kaikki tieto on ihmisten tekemää, rakennelmaa”⁴.

2 Partanen, Anu (2007): Totuuden tulkitsijat. Feature-kirjoittajat journalistisen totuuden jäljillä. Pro gradu -tutkielma. Tiedotusopin laitos. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Tampereen yliopisto, 11–12.

3 Lehtinen, Aki Petteri (2013): Objektiivisuus 2.0: muslimien raivo ja journalistinen tieto. Media & viestintä 36 (1), 96.

4 Lehtinen (emt.), 96.

”Miten biologisesti rajoittunut ja tietokyvvyiltään ehdollistunut yksilö, saati sitten kielelliskulttuurillisesti ja ideologisesti asemoitunut journalistinen yhteisö voisi saavuttaa näistä yksilöllisistä ja sosiaalisista ehdoista riippumatonta, objektiivista tietoa?” Lehtinen kysyy, ja jatkaa: ”Tämä tarkoittaisi mahdotonta näkökulmaa ’ei mistään.’”⁵

Omaa näkökulmaansa voi toki väittää objektiiviseksi, mutta arvovapaana esiintyvä journalismi on ”ristiriidassa kuvaamansa moniarvoisen sosiaalisen todellisuuden kanssa”.⁶

Toki sekään ei ole kovin hedelmällinen vaihtoehto, että journalismi ”hylkäisi” totuuden ja lähtisi siihen postmodernistiseen kelkkaan, jossa kaikki on suhteellista. Sellaistakin näkee: tutkittu näkemys saa vastapuolelleen hölynpölyä, ja ”ratkaisukeskeisessä”, ehkä jopa ”sovittelevassa” hengessä tiedotusvälineet yrittävät kaivella totuutta kuvitteellisesta puolivälistä tai jostain ihan muualta.

Jos luet tätä teosta alusta loppua kohden, olet jo törmännyt Ulla Järven ja Niko Kettusen teksteihin. Ne purkavat ansiokkaasti tieteestä keskustelemisen ja siitä uutisoinnisen ongelmia, ja osoittavat myös selkeästi, miten jotkin asiat voidaan tieteen avulla todistaa oikeammaksi kuin toiset. Tarvitaan vain ymmärrystä ja kriittistä lukutaitoa

5 Lehtinen (emt.), 96 & Nagel 1986; ref. Lehtinen (emt.)

6 Lehtinen (emt.), 97.

tutkimustuloksia kohtaan. Mutta taloudessa totuuden tarkistaminen saattaa olla vieläkin monimutkaisempaa. Talouskeskustelu ja -journalismi ovat täynnä keskenään kilpailevia intressejä, joista toimittajan on vaikea arvioida, kuka on oikeassa ja kuka väärässä – siis ketä pitäisi kuunnella ja ketä ei. Talouden kiistakysymyksissä esiin nousee aina myös politiikka: vaikka joku sanoisi hylkäävänsä ideologian ja kannattavansa ”rationaalista” taloudenpitoa, journalistin kannattaa houkutuksesta huolimatta hetken pohtia, mitä on ”rationaalinen” taloudenpito ja kuka sen saa määritellä.

Helsingin yliopiston Tiedekulmassa järjestettiin touku-kuun 2018 lopulla keskustelutilaisuus, jonka otsikko oli *Taloustiedosta ja sen etiikasta ja politiikasta*⁷. Tilaisuuden moderaattorina toiminut mediatutkija, elokuvatutkimuksen professori Anu Koivunen eritteli avaussanoissaan poikkitieteellisyyden kipupisteisiin liittyviä kysymyksiä:

”Tieteidenvälinen dialogi – yhteistyöstä puhumatta-kaan – edellyttää rankkaa käsitetyötä ja kysymysten ymmärtämistä: Mitä milloinkin kysytään, miksi ja millaisella kielellä? Se edellyttää myös keskusteluja vallasta ja määrittelyvallasta: Kuka saa keskustella? Ja millainen taloutta koskeva tieto hyväksytään keskustelukumppaniksi?”

⁷ Keskustelutilaisuuden taltio löytyy osoitteesta <https://www.helsinki.fi/en/unitube/video/88b4f055-fa29-4289-b749-7bd9079bfff>. Haettu 23.5.2018.

Tilaisuudessa näillä tieteillä tarkoitettiin taloustiedettä ja yhteiskuntatieteitä, mutta kysymykset ovat mielestäni sellaisinaan kysyttävissä myös talouden maailman ja journalismin välisissä kohtaamisissa: Mitä milloinkin kysytään ja miksi? Kuka saa keskustella taloudesta mediassa? Millaista kieltä keskusteluissa käytetään? Entä millainen ja kenen tuottama taloutta koskeva tieto läpäisee median seulan?

Peili käteen!

Yksi keino tarkastella talouden ja journalismin kohtaamia on mediajournalismi, siis journalismi journalismista.

Se kuulostaa vähän kamalalta. Pahimmillaan mediajournalismi on besserwiseröintiä ja moralisoivaa nuhtelua toimittajalta toiselle. Parhaimmillaan se on kuitenkin journalismin periaatteita noudattavaa, raikasta analyysia, joka mahdollistaa median moniäänisyyden ja kirittää mediataloja tarkentamaan sekä pohtimaan omia periaatteitaan ja tekemisen tapoja.

Mediajournalistinen lähtökohta on myös Janne Arolan, Minea Koskisen ja Mari Uusivirran taloutta käsittelevissä teksteissä. Talouden kielestä kirjoittava Arola (sivut 222–239) pyrkii jäljittämään paitsi kovan talouspuheen myös höttöisen

bisnesretoriikan juuria ja päätymistä lehtien sivuille.

Kielestä puhuttiin myös aiemmin mainitussa keskustelutilaisuudessa: esimerkiksi Ilmarisen ekonomisti Jaakko Kiander mainitsi taloustieteen vahvuudeksi juuri vakiintuvan yhteisen kielen ja käsitteistön. Saman nostaa esiin Arolan tekstissä kielentutkija Vesa Heikkinen. Yhteinen kieli synnyttää yhteistä kuvaa ja ymmärrystä.

Mutta yhteisellä kielellä on myös varjopuolensa. Arola myöntää, että toimittajana hän on itse imitoinut kieltä, vaikkei ole aina ollut täysin kartalla sen nyansseista. Samalla tietyn kielen vakiintuminen rajoittaa osallistumista esimerkiksi politikkaan, jos päätöksiä perustellaan kielellä jota kansalaiset eivät ymmärrä.

Ilmarisen Jaakko Kiander nostaa esille myös sen, miten yhteiskunnassa on opittu, että taloustieteellisillä argumenteilla saa nykyään asioita eteenpäin. Siksi eturyhmät ovat rekrytoineet ekonomisteja, jotka osaavat puhua oikeaa kieltä ja lobata oikeiden intressien puolesta. Journalismin kannalta onkin tärkeää kysyä, näkevätkö toimittajat tämän läpi ja ovatko he valmiita antamaan puheenvuoroja myös heille, joilla ei ole varaa rekrytoida päivystävää taloustieteilijää?

Siitä, mistä tuolla kielellä keskustellaan, kirjoittaa Minea Koskinen (sivut 242–265). Hän pohtii erityisesti talousjournalismin suhdetta työhön ja keskiluokkaan.

Keskiluokka loi omaisuutensa työllä, ja kun talousjournalismi koettaa tavoitella yrityspäättäjien lisäksi tavallisia kansalaisia, se tuottaa mielellään puhetta työstä ja veronmaksajista. Talouslehtien sivuilla toistuvat keskustelut, joissa ”tavallisten veronmaksajien puolesta” ollaan loukkaantuneita työtä välttelevien vuoksi, ja toisaalta jutut, joissa käydään läpi idealisoitujen työttömien lähettämien työhakemusten määrää.

Koskinen näkee, että vaikka yhteiskunta ja työ ovat murroksessa, talousjournalismi toisintaa edelleen uskonpuhdistuksen aikoihin ajoittuvaa moralistista diskurssia, jossa työ on arvo sinänsä.

Mediajournalismi tukee rohkeaa toimittajaa

Osana tätä kirjaprojektia olen seurannut lukuisia keskusteluja journalismista ja sen tulevaisuuden ongelmista. Kun keskustelu *totuudenjälkeisestä ajasta* alkoi, myös journalismin sisällä on käyty entistä enemmän hedelmällisiä keskusteluja journalismin suhteesta faktoihin, totuuteen, tieteeseen, valheisiin – ja journalismin itseensä. Tiedotusvälineet ovat perustelleet päätöksiään aktiivisemmin

ja pohtineet journalismin ongelmia erehtymättömyyden viittansa luovuttaen.

Näissä keskusteluissa olen törmännyt mittasuhteiden ongelmaan. Kun sanomalehden avaa pöydälle, se tarjoilee lukijalle kuratoidun näkemyksen asioiden mittasuhteista: tämä uutinen on pienempi, tämä hieman suurempi. Samalla luodaan kontekstia: tämä näkökulmajuttu liittyy tähän ilmiöön, tässä uutisessa taas jatkamme tämän aiheen käsittelyä.

Journalismin siirtyminen verkkoon on tasa-arvoistanut journalistisia tuotteita keskenään. Jokainen juttu on uutisvirrassa yhtä painava ja yhtä arvokas. Se voi aiheuttaa myös ongelmia, joista Mari Uusivirta kirjoittaa tekstissään (sivut 268–291). Miten tuoda konteksti ja tarvittavat taustat osaksi pienintäkin uutista niin, että se löytää oikean paikansa informaatiovirrassa ja lukijan mielessä?

Paljastan vastauksen jo nyt: ammattitaidolla. Uusivirran haastatteleva Tampereen yliopiston journalistiikan vierailijaprofessori Jussi Pullinen toivoo toimittajilta rohkeutta näkemyksellisyyteen, jotta toimittaja voi osoittaa, että tämä konteksti on oleellinen – ja tämä taas ei ole. Se koskee myös talouden journalismia.

Näkemyksellisyyden osoittaminen vaatii pientä riskinottoa, koska metsäänkin voi mennä. Siksi paikalle vaaditaan

myös niitä, jotka seuraavat, millaisia riskejä otetaan ja kuinka eri aiheita käsitellään. Palaamme taas mediajournalismiin.

Sinä vuonna, kun tätä kirjaa tehtiin, lakkautettiin Suomessa viimeisetkin mediajournalismiin keskittyvät ohjelmat – *Pressiklubi* ja *Julkinen sana*. Anu Koivunen nostaa *Suomen Kuvalehden* mediakolumnissaan⁸ esille, että jatkossa tällainen journalismi on alan lehtien kuten *Journalistin* ja *Suomen Lehdistön* varassa. Se lataa niille hyvin kovat, ehkä mahdottomankin kovat paineet. Eikä ammatti- tai työnantajaliiton jäsenjulkaisu tavoita yleisöä samalla tavalla kuin esimerkiksi tv-ohjelma primetimeissä.

Kysymykset taloudesta, rahasta ja työstä ovat inhimillisesti ajatellen älyttömän suuria. Kun niistä tehdään journalismia, ei koskaan ole turha kysyä, millaisia juttuja juuri näistä aiheista tehdään – ja miksi.

8 Koivunen, Anu (2018): Uskottavuusongelma. *Suomen Kuvalehti* 19/2018, 57.

Janne Arola

Imitaattorit asialla

Talouspuhe voi olla höttöistä ja persoonatonta,
mutta tempaa silti mukaansa – myös toimittajat.

Kesällä 2012 jokainen päivä oli kohtalon päivä. Työskentelin *Helsingin Sanomien* taloustoimituksessa ja seurasin, kuinka euroalueen velkakriisiä yritettiin ratkoa. Uutisoinnin ytimessä oli hallituskriisiin ajautunut Kreikka, joka ei halunnut noudattaa sille hätälainojen vastineeksi asetetun säästöohjelman ehtoja. Kreikkaa suuremmat taloudet Italia ja Espanjakin olivat pahasti velkaantuneet, ja pelättiin, että ne ajautuisivat kaaokseen. Se taas saattaisi iskeä dominoefektin lailla koko maailmantalouteen.

Joka puolelta tulvi uutisia, huhuja, analyyseja ja spekulatioita. Pienistäkin tiedonhippusista vedettiin isoja johtopäätöksiä tilanteen kehittymisestä. Toimituksessa tunnelma sähköistyi entisestään, kun Euroopan keskuspankin neuvosto eräänä päivänä kokoontui päättämään, laskeeko se jälleen kerran ohjauskorkoaan. Minuutti minuutilta tilanne kävi jännittävämmäksi. Sitten tiedotustilaisuus alkoi ja ilmoitus tuli: ohjauskorko pysyy ennallaan. Sen jälkeen seurattiin markkinareaktioita. Tärkeintä oli katsoa, miten valtionlainojen korot kehittyvät. Vasta sijoittajien suhtautuminen EKP:n päätökseen kertoi, olivatko toimet onnistuneita vai eivät.

Elokuun puoliväliin mennessä olin omaksunut taloustieteellisen termistön niin hyvin, että saatoin rustata eurokriisistä uutisanalyysin. Tarjoilin Hesarin sadoille-

tuhansille lukijoille näkemyksenäni muun muassa sen, että Espanjan kymmenvuotisen joukkolainan korko oli jo pitkään ollut ”kestämättömällä tasolla”, yli seitsemässä prosentissa. Ajatus ei tietenkään ollut omani. Väite perustui lukuisiin aikaisempiin juttuihin, joissa joku muu oli esittänyt saman argumentin. Mutta olen hyvä imitoimaan, kuten kunnan journalistin kuuluu. Olin omaksunut kielen, jota näistä asioista puhuttaessa tulee käyttää.

Jälkikäteen ajatellen ajanjakso maan suurimman päivälehdteen taloustoimituksessa näyttäytyy outona kuplana. Kun astuin iltahämärässä ulos Sanomatalosta, en tunnistanut maailmaa, johon olin hetkeä aiemmin tempautunut. Se oli kuin rinnakkaistodellisuutta, eikä sillä tuntunut olevan mitään tekemistä oikean elämän kanssa. Markkinareaktiot olivat vain käyriä ja numeroita ruudulla ja niistä raportointi peliä, johon oli mahdollista heittäytyä.

Se peli alkoi noin 25 vuotta sitten. Helsingin yliopiston viestinnän professori Anu Kantola on tutkinut suomalaisten päättäjiä puhetapoja ja paikantanut hetken 1990-luvun talouskriisiin keskelle. Kantolan mukaan markkinatalous ryhtyi silloin ohjaamaan yhteiskuntia¹.

¹ Kantola, Anu (2002): Markkinakuri ja managerivalta : poliittinen hallinta Suomen 1990-luvun talouskriisissä, sarjassa Viestinnän julkaisuja (6). Helsingin yliopisto, viestinnän laitos/Loki-kirjat, Helsinki.

Myös talouspuhe alkoi levitä vauhdilla. Tehottomuudesta tuli tehokkuutta, vastuuttomasta vastuullista, löysyydestä tuottavuutta ja jäykkyydestä joustavuutta.

Hallitukset alkoivat puhua kilpailukyvyistä, aktivointipolitiikasta, kannusteista ja innovaatioista. Samaan aikaan Suomeen levisi Yhdysvalloista uuden julkisjohtamisen oppi eli *New Public Management*. Talouden kieli ja diskursit levisivät, kun julkisorganisaatioissa otettiin käyttöön alun perin yritysmaailmaa varten kehitettyjä prosesseja ja toimintatapoja, arvioi suomen kielen ja talouselämän viestinnän yliopistonlehtori Ville Virsu Turun yliopistosta.

Pian uutta talouskieltä alettiin imitoida myös mediassa. Ruotsalaiset journalismin tutkijat Bo Mårtensson ja Håkan Lindhoff kirjoittivat jo 1990-luvun lopulla journalismin ekonomisaatiosta². Heidän mukaansa julkisesti ja yleisesti merkittäviä aiheita määritellään yhä useammin talouden termein ja niistä keskustellaan kansantalouden käsittein. Se näkyy median aihevalinnoissa. Urheilussa kiinnostavat tulosten lisäksi sponsorirahat ja kulttuurissa romaanien sisältöjen asemesta niiden myyntiluvut.

Kehitys on mennyt niin pitkälle, että esimerkiksi kirjailija Riku Korhosen mielestä ”aineettoman pääoman,

² Mårtensson, Bo & Lindhoff, Håkan (1998): State, Market, Crisis. Swedish News Journalism on the Economy. *Nordicom Review* 19 (1), 85–100.

lisäarvon tuottamisen ja vientipotentiaalin kaltaiset käsiteperheet ovat kirjallisessa julkisuudessa selvästi syrjäyttäneet kirjallisuustieteellistä tai esteettistä sanastoa”. Bestseller on aina kurantti uutinen, haastava huolella tehty romaani sinänsä ei, Korhonen sanoi viime marraskuussa Turun yliopiston taloussosiologian oppiaineen 50-vuotisjuhlaseminaarissa.

Kovaa talouspuhetta ja höttöistä bisnesretoriikkaa

Talouden kielen leviämässä voi erottaa kaksi päälinjaa. Kutsuttakoon ensimmäistä vaikkapa kovan linjan talouspuheeksi. Se on erityisesti poliitikkojen ja muiden päättäjien retoriikkaa kansantaloudesta ja budjeteista. Siitä, mihin on rahaa ja mihin ei.

Kielentutkija Vesa Heikkinen on seurannut kielen muutoksia vuosikymmeniä ja allekirjoittaa talouspuheen ylivallan yhteiskunnallisissa keskusteluissa. Hänen mukaansa varsinkin valtaapitävillä on halu näyttää talousfaktapohjaisena numeroasiana.

Heikkinen ja Ylen Poliitikkaradion toimittaja Tapio Pajunen analysoivat asiaa viime vuonna julkaistussa

kirjassaan *Kansalaistaito – Miten politiikkaa voi ymmärtää, jos sitä voi ymmärtää?* Heidän mukaansa poliitikot käyttävät retoriikassaan numeroita, koska niihin liitetään tarkkuus, eksaktius ja totuudellisuus. Talouden lainalaisuuksista puhuttaessa arvot ja ideologiat muka viskataan takavasemalle: numerothan näyttävät, miten asia todellisuudessa on. Lähes kaikesta voi tehdä talouskysymyksen.

Esimerkiksi maahanmuutosta käytävää keskustelua voi kuvata ”määrällistäväksi”. Ihmisten ja rahojen määrät ovat siinä keskeisempiä kuin puhe hädästä, auttamisesta tai ihmisoikeuksista, Heikkinen ja Pajunen kirjoittavat.

Kovan linjan talouspuheelle on ominaista myös persoonattomuus. Asiat tapahtuvat ilman, että niihin on mahdollista vaikuttaa. ”Velanotto kasvaa” ja ”työttömyys lisääntyy”, eikä kukaan voi sille mitään. Talous on kuin pyörremyrsky, joka rymistelee läpi yhteiskunnan ja jättää jälkeensä savuavia raunioita.

Toinen talouspuheen linja on höttöinen bisnesretoriikka, joka kumpuaa talouden lainalaisuuksista. Sen voi tiivistää sanapariin: kehity tai kuole.

Jo 1980-luvulla amerikkalaiset liikkeenjohdon konsultit keksivät rustata puolivillaisia oppaita taloudelliseen ja henkiseen hyvinvointiin. Pian yritysjohtajat ja johtavat poliitikot ympäri maailmaa omaksuivat taitoja, joita uudet

johtamisgurut heille opettivat. Slangisanat kuten *uudelleenorganisointi*, *massan karsiminen*, *saneeraaminen* ja *vertailujohtaminen* saivat konsulttien opit kuulostamaan tieteellisiltä ja älyllisesti kurinalaisilta³. Nykyään tämä niin sanottu self help -kirjallisuus on myyntilistojen vakiokamaa. Myös mediankanaava toisensa jälkeen on täynnä höpsöjä listauksia, joiden mukaan *Nämä 7 asiaa tekemällä menestyt asiassa X*. Ihmisistä on tullut oman elämänsä liikeyrityksiä, joiden on tärkeää trimmata itsensä hyvään tulokuntoon.

Tarinat numeroiden takana

Talous on myös hyviä tarinoita. Vaikka raha lähtökohtaisesti on persoonatonta bittivirtaa, siitä puhumiseen liittyy usein narratiivi, jossa saadaan huikeita voittoja tai kärsitään järkyttäviä tappioita.

Tässä mielessä talouspuhe rinnastuu urheiluviihteseen, josta tyhjänpuhuminen työpaikan kahvipöydässä on kansanhuvia.

Talouden tarinallisuutta alleviivasi myös omistajaohjauksesta vastaava ministeri Mika Lintilä (kesk) helmikuussa, kun valtion alkoholiyhtiö Altia kertoi listautuvansa pörssiin.

³ Wheen, Francis (2006): Kuinka humpuuki valloitti maailman : nykyajan harhojen lyhyt historia. Suomentanut Seppo Hyrkäs. Ajatus, Helsinki. Englanninkielinen alkuteos 2004.

Lintilä maalaili valtioneuvoston tiedotteessa, kuinka ”kaikilla suomalaisilla on nyt mahdollisuus omistaa pala kotimaisiin raaka-aineisiin perustuvaa kasvutarinaa”. Tätähän on kuultu maailman sivu: suomalainen voittaa aina!

Taloustieteen nobelisti, professori George A. Akerlof ja hänen kollegansa Robert J. Shiller ovat tutkineet kertomusten merkitystä kansantalouksille. Heidän mukaansa tiedotusvälineet pyrkivät kertomaan ihmisiä kiinnostavia tarinoita, minkä vuoksi talouden tapahtumista ”tehdään usein liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä”⁴. Jos uutispäivä on muuten hiljainen, hieman liikkuvat osakekurssit saavat toimittajat nopeasti tarjoamaan omia teorioitaan pörssin tapahtumista.

Akerlofin ja Shillerin mielestä kansantaloustieteilijät suhtautuvat usein varoen sekä kertomuksiin että todellisuuteen, jota he yrittävät selittää. Sillä oikeastaan juuri kertomuksilla saattaa olla valtava vaikutus tosimaailman tapahtumiin. Kun esimerkiksi jonkin yrityksen markkina-arvo pörssissä putoaa 50 prosenttia päivässä – kuten peliyhtiö Roviolle tapahtui helmikuussa – kyse ei useimmiten ole siitä, että sen toiminnassa olisi tapahtunut dramaattisia muutoksia.

⁴ Akerlof, George A. & Shiller, Robert J (2009): *Vaiston varassa : miten ihmismieli ohjaa maailmanlaajuisia kapitalismia*. Suomentanut Timo Soukola. Gaudeamus Helsinki University Press, 2009.

Kyse on itseään voimistavista markkinareaktioista. Kun joku merkittävä sijoittaja päättää myydä yhtiön osakkeita, se herättää epäilyksiä ja tempaa muutkin mukaansa. Ihmiset ovat laumasieluja ja tekevät päätöksiä – huonojakin – mieluummin joukon mukana kuin jäävät yksin epävarmuuteen.

Alkuvuonna 2018 julkisuudessa povattiin pörssiromahdusta. Ilma oli spekulatioista sakeana, ja tilanteen vakaavuutta puitiin lukemattomissa jutuissa niin talousmediassa kuin sanomalehdissäkin. Jonkinlainen ajankuva on se, että eräänä helmikuun päivänä *Helsingin Sanomat* seurasi verkkosivuillaan hetki hetkeltä kurssien muutosta Helsingin ja maailman pörsseissä. En katsonut lähetystä, mutta voin hyvin kuvitella, millaista draamaa sekunnin välein päivittyvät numerot saivat aikaan.

Talouden kielessä ei tietenkään ole lähtökohtaisesti mitään väärää. Vesa Heikkinen selittää, että erikoissanastot ovat tietyissä ammateissa ja työpaikoilla elintärkeitä, jotta kaikki ymmärtävät toisiaan. Taloustoimittajan ja rakennusinsinöörin on omaksuttava oikeat genret ja kielelliset käytännöt, jotta hän pystyy toimimaan kollegoidensa kanssa. Kaikki, mitä kieleen on syntynyt tai synnytetty, tulee tiettyyn tarpeeseen.

Kun poliittisia päätöksiä perustellaan vaikealla ja koukeroisella talouden kielellä, kansalaisilla on oikeus kysyä, mitä sillä tarkoitetaan.

Ongelmat alkavat näkyä, kun kaikilla keskusteluun osallistuvilla ei ole mahdollisuutta ymmärtää siinä käytettyä kieltä. Kun poliittisia päätöksiä perustellaan vaikealla ja koukeroisella talouden kielellä, kansalaisilla on oikeus kysyä, mitä sillä tarkoitetaan. Tässä mielessä kieli pahimmillaan sulkee tiettyjä ihmisryhmiä pois demokraattisen päätöksenteon piiristä.

*Talous ja moraal*i -kirjassa (Gaudeamus, 2016) asia tiivistetään näin:

”Jos yhteiskunnallisia puheenvuoroja jaetaan sen perusteella, käytetäänkö ensisijaisesti tai jopa pelkästään talouden kieltä, ajaudutaan kohti maailmaa, jossa talouden ongelmat ratkaisemalla uskotaan voitavan hoitaa myös muut yhteiskunnalliset ongelmat. On huolestuttavaa, jos tällainen näkemys määrittää kysymystä moraalista sekä siitä, miten moraalin piiri tulisi ymmärtää.”

Eräs kirjan toimittajista, filosofi Sami Pihlström, on huolissaan etiikan vesittymisestä taloudellisen toiminnan välikappaleeksi. Esimerkiksi hän nostaa liikenneonnettomuudet. Saatamme sanoa, että tietty määrä kuolemia on ”hintaa, joka pitää maksaa” siitä, että millään poliittisilla päätöksillä tieliikennettä ei saada täysin turvallisiksi.

Pihlströmin mielestä taloudelliset realiteetit alistavat yksilöä ja tekevät hänestä toisinaan uhrin.

”Tälle tilanteelle emme voi mitään. Sen sijaan voimme vastustaa moraalisen näkökulman alistamista taloudellisille realiteeteille ja moraalisen kielen palauttamista taloudelliseen kieleen – myymiseen, ostamiseen, hintoihin ja maksumisiin”, hän kirjoittaa.

Ekonomistit syrjäyttivät sosiologit

Yksi selitys talouspuheen leviämiseen on se, että taloustiede on kehittynyt ja alkanut kiinnostua aiempaa näkyvämmiin myös ihmisten käyttäytymisestä. Viime vuonna taloustieteen Nobel-palkinnolla palkittiin amerikkalainen Richard H. Thaler, jota pidetään yhtenä käyttäytymistaloustieteen uranuurtajista. Taloustieteen keinoin pystytään nykyään selittämään monimutkaisiakin yhteiskunnallisia ilmiöitä. Taloustieteessä, kuten elämässä, on kyse kannustimista eli siitä, mikä motivoi ihmistä käyttäytymään tietyllä tavalla. Läheskään aina kyse ei ole rahasta.

Vuonna 2005 julkaistiin supersuosituksi noussut ekonomisti Steven Levittin ja journalisti Stephen J. Dubnerin teos *Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*. Siinä Levitt ja Dubner kertovat, miksi Ku Klux Klanin jäsenet toimivat kuin kiinteistönvälittäjät,

miksi huumediilerit asuvat edelleen äitiensä kanssa saman katon alla ja miten tullaan täydellisiksi vanhemmiksi – kaikki asioita, joilla ei äkkiseltään katsottuna pitäisi olla mitään tekemistä taloustieteen kanssa. Suomessa taas julkisuuteen ovat viime aikoina nousseet sujuvasanaiset ja somea sukkelasti hyödyntävät taloustieteilijät, kuten Nordean yksityistalouden ekonomisti Olli Kärkkäinen. Hän kommentoi kiinnostavasti, asiantuntevasti ja ymmärrettävästi talouden käänneiden vaikutuksia niin, että tavallinenkin kansa ymmärtää.

Ekonomistit ovat syrjäyttäneet sosiologit maailman-selittäjinä.

”Nyt kaikki on kaupallistettu: vanhukset ovat bisnes, sote-uudistuksen valinnanvapaus on bisnes ohjata vero-rahoja yrityksille ja niin edelleen. On selvää, että kehitystä nyt myös kommentoivat taloustieteilijät”, pitkän linjan sosiologi Antti Eskola ”murisi” vuonna 2017 Ylen jutussa, jossa sosiologien syrjäyttämisen syitä pohdittiin.

Monien ekonomistien ongelma on kuitenkin vähintään lievä ylimielisyys. Esimerkiksi Twitterissä törmää usein keskusteluihin, joissa taloustieteilijät lynkkaavat joukolla muun alan piiristä tulevan argumentoijan sillä perusteella, että tämä ei muka ymmärrä edes perusasioita taloustieteestä.

Epäilemättä kansanedustaja ja ekonomisti Juhana

Vartiainenkin (kok) on aidosti huolissaan suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan rakenteellisista ongelmista. Hänen viestinsä kuitenkin hukkuu kohinaan, kun hän tulee matkan varrella ehkä epähuomiossa tölvineeksi ja syyllistäneeksi milloin kotiäitejä, milloin työttömiä.

Viime syksynä yhdessä Vartiaisen kanssa kirjoittamassaan *Keskusteluja taloudesta* -kirjassa (WSOY, 2017) tietokirjailija ja ”penkkiekonomisti” Tommi Uschanov selittää käyttäneensä satoja tunteja elämästään selventääkseen Vartiaisen ajattelua ihmisille, jotka eivät sitä ymmärrä. Tätä Uschanov ei enää jaksaisi.

”Oma tavoitteeni on pikemminkin, että sinä ja muut sinun laillasi ajattelevat ekonomistit oppisitte popularisoimaan itse ajatteluanne niin, ettei minua enää tarvittaisi siihen”, Uschanov kirjoittaa Vartiaiselle.

Taluspuheen leviäminen voi johtua myös siitä, että markkinatalous vallitsevana talousjärjestelmänä hyväksytään nykyään laajasti. Eduskunnassakaan ei taida olla kansanedustajaa, joka ainakaan kuuluvasti haikailisi kapitalismin tuhoamista. Siitä ollaan toki edelleen ja luultavasti ikuisesti erimielisiä, paljonko valtion pitää puuttua markkinoiden toimintaan.

Pääministeri Juha Sipilä (kesk) puolestaan yrittää selvästi tehdä kaikkensa, jotta talous pysyisi ihmisten mielissä

jonkinlaisena vastavuoroisuuspelinä, jossa kukin kantaa vuorollaan oman vastuunsa. Hän puhuu taloustalkoista ja on haastanut yrityksiä mukaan aktiivimallin toteuttamiseen kuin kyse olisi hyväntekeväisyyskeräyksestä.

Juhana Vartiainen yhdistää tämän retoriikan perisuomalaiseen ajattelutapaan, jonka mukaan talous koostuu useista osapuolista, joita yhdistää ”isänmaallinen talkoohenki ja vastavuoroisuuden eetos”.

”Olen aina inhonnut talkoovertausta, koska se johtaa ajatukset harhaan, pois taloustieteen mukaisesta todellisuudesta”, Vartiainen kirjoittaa.

Toisaalta talouden puhetavat näyttävät vaativan vähintään ripauksen, usein kourallisen, juuri tällaista Sipilänkin virittelemää me-henkeä. Anu Kantolan mukaan 1990-luvun lamassa markkina-ajattelu tarvitsi rinnalleen nationalismia, jotta oli mahdollista houkutella kansaa markkinamekanismin puolelle. Alettiin puhua esimerkiksi kansallisesta kilpailukyvyystä. Se on termi, jolla kutsutaan kaikkia suomalaisia ponnistelemaan yhteiseksi hyväksi ennemmin kuin jaetaan kansaa kahtia.

Kaikki on markkinointia

Yrittäjäyys ja itsensä työllistäminen lisääntyvät – ehkä hitaasti mutta kuitenkin varmasti – ja pikkuhiljaa yhä isommasta osasta väestöä tulee yhden ihmisen liikeyrityksiä, jotka yrittävät raapia elantoa yksittäisillä työsuoritteilla vapailta markkinoilta.

Olen joskus pyöritellyt mielessäni ajatusta, että tämän myötä kaikki ihmisten välinen vuorovaikutus onkin pohjimmiltaan markkinointia. Kun kohtaamme tuntemattomia, yritämme tehdä heihin vaikutuksen – tai ainakin olla nolaamatta itseämme. Emme ehkä tietoisesti myy itseämme ja osaamistamme, mutta ei kukaan taida panna pahakseen, jos jokin uusi kontakti poikii myöhemmin työtä, kaveruussuhteita tai muita mielenkiintoisia projekteja.

Maailman verkottuessa kaikessa voi nähdä bisnestilaisuuden ja hyötymistarkoituksen. Itsensä kehittäjät ja elämäntapayrittäjät etsivät ansaintaa kaikissa mahdollisissa raoissa, vaikka usein kyse taitaa olla vain tyhjästä poseeraamisesta – termi, jota Tommi Uschanov käyttää sosiaalisesta mediasta.

Journalistipiireissä taloustoimittajuus mielletään vaikeaksi ja arvostetuksi professioksi, mutta loppujen lopuksi siinä on pitkälti kyse ympäröivän maailman imitoimisesta.

On psykologisesti luontevaa, että toimittajat omaksuvat ja välittävät kieltä, jota he näkevät ja kuulevat ympärillään. Tällä hetkellä se on usein talouden ja yritysmaailman kieltä.

Kun pääministeri puhuu kestävyysvajeesta tai yritysjohtaja skaalautuvuudesta, voi olla melko varma että termit esiintyvät seuraavan päivän lehdissä ja uutisissa ilman tarkentavia selityksiä, vaikka toimittajat eivät täysin ymmärtäisikään, mitä niillä pohjimmiltaan tarkoitetaan.

Pöhinää ja pitchausta ei ehkä olisi ilman Slushia, josta *Helsingin Sanomat* striimaa verkkosivuillaan vuosi toisensa perään tuntikausia suoraa motivaatiolähetystä. Kun toimittajat kertovat erilaisista yhteiskunnallisista kehityskuluista, esimerkiksi piensijoittamisen lisääntymisestä, yrittäjyydestä tai yhteiskunnallisten rakenneuudistusten tärkeydestä, he tulevat samalla osallistuneeksi niiden tarinan rakentamiseen ja vahvistaneeksi niiden puhetapoja.

Viimeistellesäni tätä kirjoitusta Jyväskylän yliopiston kirjastossa pistäydyin miestenhuoneessa. Huomasin, että talouspuhe on saavuttanut jopa julkisen wc:n. Pisuaarin yläreunassa luki: ”Tämä on mainio paikka tavoittaa mieskohderyhmä oikealla hetkellä.”

Tässä sitä siis nykyään ollaan, virtsalla muiden mieskohderyhmäläisten kanssa.

Ylioppilaslehti

Janne Arola on yhteiskunnallisista aiheista kiinnostunut vapaa journalisti, jonka juttuja on julkaistu muun muassa *Imagessa*, *Sunnuntaisuomalaisessa*, *Suomen Kuvalehdessä* ja *Ylioppilaslehdessä*.

Helsingin Sanomien lisäksi hän on työskennellyt toimittajana *Keskisuomalaisessa*. Syksyllä 2016 Arolalta ilmestyi yhdessä likka Hackmanin kanssa kirjoitettu yksinyrittäjyyden lisääntymisestä kertova kirja *Väliin pudotetut – Miten meistä tehtaillaan yksinyrittäjiä (Docendo)*.

Minea Koskinen

Iloa ja seikkailua

Historiallisesti keskiluokka on luonut itselleen taloudellista turvaa tekemällä työtä. Kun työn määrä on vähentynyt ja prekaari kasvanut, keskiluokkainen talousjournalismi on luisunut moraalipaniikkiin.

Suomen ensimmäinen talouteen erikoistunut viikkolehti *Talouselämä* syntyi vuonna 1937 tyytymättömyydestä. Kansallinen Edistyspuolue halusi Suomeen lehden, joka selvittäisi ”maan taloudellisia kehitystarpeita ja -mahdollisuuksia” sekä ”niistä johtuvia välttämättömyyksiä”. Muutamaa vuotta aiemmin puolueen linjasta irtautunut, Eljas Erkon johtama *Helsingin Sanomat* ei tehnyt sitä tarpeeksi. Uusi lehti toisi ”vastuuntuntoa kansantalouden kokonaiskehitystä kohtaan”, kuten Suomen vientiyhdistyksen toimitusjohtaja Jaakko Kahma asian muotoili. Hänestä tulikin *Talouselämän* ensimmäinen päätoimittaja.¹

Päivälehtiin taloussivut ilmestyivät vasta 1960-luvun puolivälin jälkeen, ja 1970-luvulla toimitukset alkoivat palata entistä enemmän talouteen erikoistuneita toimittajia. Talousjournalismista syntyi nopeasti osajulkisuus, johon tavalliset kansalaiset eivät osallistuneet. Se kertoi taloudesta ensisijaisesti taloutta jo ymmärtäville.^{2 3}

2000-luvulle saakka taloustoimittajien käsitys kohde-ryhmästään säilyi kohtalaisen muuttumattomana.

¹ Luotonen, Jouni (2013): Kevytmielistä kirjoittelua sanoi Paasikivi: 75 vuotta *Talouselämää*. Talentum, Helsinki.

² Ks. Majapuro, Marketta (2006): *Talousjournalismi: historiaa, teoriaa, käytäntöä*. sarjassa *Helsingin kaupakorkeakoulun julkaisuja*. Helsingin kaupakorkeakoulu, Helsinki.

³ Ks. Koistinen, Mikko (1998): Pelkkää taloutta. Retoriikka journalismin tutkimuksessa. Teoksessa Kantola, Anu, Moring, Inka & Väliaverron, Esa (toim.) *Media-analyysi*. Tekstistä tulkintaan. Tampere: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Talousanomien toimittaja Eeva Eronen tutki vuonna 2008⁴ taloustoimittajien käsityksiä siitä, kenelle he uutisia tänä päivänä kirjoittavat. Toimittajat eivät pitäneet esimerkiksi pitkäaikaistyöttömiä tai köyhiä yleisönään. Yhtäältä he toivoivat lehden sivuille enemmän ”tavallisia ihmisiä kiinnostavia juttuja”, jotka käsittelisivät kuluttamista tai työelämää kankeiden pörssi uutisten sijaan. Toisaalta he ajattelivat, ettei heidän itse tuottamansa journalismi ollut tällaiseen taipunut.

Kymmenessä vuodessa tavallisen ihmisen talousarki on kuitenkin alkanut saada tilaa perinteisiltä aiheilta. Kehitystä on saattanut vauhdittaa se, että monessa toimituksessa erikoistoimittajat ovat korvautuneet yleistoimittajilla. 2000-luvun talousjournalismin kaivattu yleisö, ”tavalliset suomalaiset”, saa nyt yhä enemmän luettavakseen juttuja työstä, verotuksesta ja kuluttamisesta.

Mutta keitä ovat nämä ”tavalliset suomalaiset”?

4 Eronen, Eeva (2008): ”Kuten huomaat, mua kiinnostaa vähän tällaiset suuremmat asiat.” Haastattelututkimus taloustoimittajien ammattiroolista ja yleisösuhteesta. Tiedotusopin pro gradu -työ. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Tiedotusopin laitos.

Keskiluokka on mielentila

Pyrkiessään kokoomuksen puheenjohtajaksi Petteri Orpo oli erityisen huolissaan yhteiskunnan tukipilarista, keskiluokasta. 64 prosenttia suomalaisista kuului Orpon mukaan tähän ryhmään, joka ”on se ahkera, työtätekevä joukko, jonka varassa Suomi pyörii”.⁵

Se on yksi määritelmä tavallisille suomalaisille. Orpo linjasi *Ilta-Sanomille*, että keskiluokkaan kuuluu esimerkiksi ahkera siivooja ja kaikkiaan noin puolet suomalaisista⁶. Rajaus on tavallaan itseään toteuttava: keskiluokka sijaitsee mediaanitulon molemmin puolin, vaikka mediaanitulo muuttuisi.

Historioitsija Juha Siltala ajoittaa keskiluokan synnyn hetkeen, jolloin työn tekemisestä tuli tekijälleen kannattavaa.⁷ Ennen ensimmäistä maailmansotaa Ranskassa yläluokka eli koroilla satakertaisesti palkansaajaan verrattuna. Keskiluokka alkoi kasvaa, kun verot ja talouskasvu tavoittivat pääoman tuoton.

5 Orpo, Petteri (19.5.2016): Miten pelastamme kutistuvan keskiluokan? Blogikirjoitus. Haettu 28.5.2018 osoitteesta <https://www.petteriorpo.fi/2016/05/miten-pelastamme-kutistuvan-keskiluokan/>

6 Riitakorpi, Matti & Koskinen, Mika: Petteri Orpo linjasi ahkerien siivoojien kuuluvan keskiluokkaan - näin vastaa rautatieaseman junasiivooja. *Iltasanomat.fi*, 2.6.2016.

7 Siltala, Juha (2017): *Keskiluokan nousu, lasku ja pelot*. Otava, Helsinki, 15.

Vaikka ihmisten työn tuottavuus kasvoi, keskiluokka saa Thomas Piketty'n mukaan kiittää olemassaolostaan maailmansotien aiheuttamaa shokkia ja pääoman kovaa verotusta.⁸ Koroilla eläjät kärsivät maailmansodissa hyperinflaatiosta, mutta samaan aikaan lääkäri tai juristi kirituloillaan rikkainta kymmenystä.⁹

Orpon keskiluokkaiselle Suomelle löytyy tukea historiasta. Suomi kaupungistui myöhään, ja siksi keskiluokkaa on etsittävä maaseudulta. 1780-luvulla talonpojat keskiluokkaistuivat perintötiloilla, kun maa ei enää kuulunut pelkästään kruunulle. 1800-luvulla he pääsivät myymään metsää sahoille ja alkoivat vaatia vertaisuutta säätyläisten kanssa. He halusivat sosiaalista nousua ja lapsensa oppikouluun eivätkä tyytyneet paikkaansa yhteiskunnassa. Siltalan mukaan keskiluokkaa kuuluu tarkastella juuri tällaisten ”toivon odotushorisonttien” kautta.¹⁰

1930-luvulla Saksan keskiluokka radikalisoitui. Suomessa oli samaan aikaan pula hyväpalkkaisista töistä ja liikaa sivistykseen koulutettuja ylioppilaita. Keskiluokan kapina haluttiin Suomessa estää, ettei päädyttäisi Saksan tielle.

8 Piketty, Thomas (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. The Belknap Press of Harvard University Press, Lontoo, Yhdistynyt kuningaskunta, 370.

9 Siltala (emt.), 17–18.

10 Siltala (emt.), 19–20.

Huhtikuussa 1933 Edistyspuolue linjasi, että keskiluokan kurjistumiseen pitää puuttua.¹¹ ”Kurjistuminen” oli suhteellista verrattuna pienviljelijöihin ja työväkeen, joka eli syrjäseuduilla kädestä suuhun. Keskiluokkaisuus oli silti haave, joka levisi materiaalisista edellytyksistä riippumatta.¹²

Toisen maailmansodan jälkeen alkoi talouden nousukiito. Täystyöllisyyden 1960-luvulla ”juoppokin leipuri löysi Helsingistä aina toisen leipomon”¹³, ja työntekijä saattoi luottaa työsuhteen pysyvyyteen. Tuli eläkejärjestelmä, työttömyysturva, sairauspäivärahat ja sosiaaliturva. Lauantai muuttui vapaapäiväksi. Palkkatyö kannatteli tekijäänsä ympäri vuoden, ei vain kausittain kuten maanviljelijöiden ja käsityöläisten yhteiskunnassa. Kun vielä 1930-luvulla Suomea kansoittivat pienviljelijät, 1960-luvun Suomesta oli tullut palkkatyöyhteiskunta.¹⁴

Juha Siltalalle keskiluokka on mentaliteetti: se luo työllä itselleen turvaa ja kartuttaa vapautta. Se kuluttaa ja säästää sopivassa suhteessa. Vuonna 1966 joka toisella taloudella oli jääkaappi tai pesukone. Vuonna 1980 Leevi and the

¹¹ Siltala (emt.), 22.

¹² Siltala (emt.), 24.

¹³ Siltala (emt.), 30.

¹⁴ Häkkinen, Antti & Linnanmäki, Eila & Leino-Kaukiainen, Pirkko (2005): Suomi, johon suuret ikäluokat syntyivät. Teoksessa Karisto, Antti (toim.): Suuret ikäluokat. Vastapaino, Tampere, 61–91.

Leavings -yhtye ennakoi vuosikymmenen kulutustunnelmia kappaleessaan *Onnelliset*: ”On meillä stereot, televisio, mikroaaltouuni ja pölynimuri.” Hyppy uuninpankolta elementtilähiön sohvalle tapahtui yhden sukupolven aikana.

Viime vuosina keskiluokan kokemus oman työnsä kannattavuudesta on kuitenkin heikentynyt. Kotitalouksien mediaanitulo kasvoi tasaisesti 1990-luvun laman taittumisen jälkeen vuoteen 2009 asti, mutta pysähtyi sen jälkeen moneksi vuodeksi. Henkistä keskiluokkaa uhkaa palkkatyön luoman turvan rapautuminen, mikä on näkynyt poliittisena kuohuntana ympäri maailmaa.

Työ on paras ja ainut oikea sosiaaliturva

Ansiotyö on yhteiskunnan *proxy* eli välityspalvelin: se varastoi ja suodattaa keskustelua talouden moraalista. Proxyn läpi kulkee luontevasti kaikki sosiaalipolitiikasta pääoman verotukseen. Palvelin kysyy ensisijaisesti, mitä ihminen ansaitsee tai mihin hän on oikeutettu.

Vapaa-ajan tutkimuksen professori Benjamin Hunnicutt valottaa¹⁵ sosiaalista ja poliittista dialogia, jota amerikkalainen

15 Hunnicutt, Benjamin (1988): *Work Without End*. Temple University Press, Philadelphia, Yhdysvallat, 47.

yhteiskunta kävi 1930-luvulla työajan lyhentämisestä. Viisipäiväistä työviikkoa vastaan nousi moni, jonka mielestä työ oli esimerkiksi ”ilo, kriittinen evoluutiotekijä, ihme ja arvokkuuden lähde” sekä ”amerikkalainen salaisuus”. Se oli jopa ”seikkailu” ja ”leikkiä, ainoastaan parempaa”.

Taloustietelijä John Maynard Keynes arveli 1930-luvulla¹⁶, että ihminen tekisi vuonna 2030 töitä keskimäärin enää 15 tuntia viikossa. Työn tuottavuus olisi sadassa vuodessa kasvanut niin paljon, ettei pitkää työviikkoa tarvittaisi. Hän asetti tulevaisuuden ihmisen talouden tuolle puolen: miettimään, miten tämä eläisi ”viisaasti, miellyttävästi ja hyvin”.

Työn filosofialla on kaksi hallitsevaa ideaa, joista ensimmäinen vaikutti antiikin Kreikasta uskonpuhdistukseen ja toinen sen jälkeen. Ensimmäisen idean mukaan työ on merkityksetön kirous. Kreikkalaiset filosofit eivät arvostaneet työtä lainkaan siinä mielessä, kun sitä oli pakko tehdä. Orjan alhaisuus perustui siihen, että orja joutui tekemään ruumiillista, välttämätöntä työtä. Orjalta puuttuu ihmisarvo, *koska* hän teki töitä kuin eläin eikä elänyt kuten ihmisen kuuluu, vapaana tekemään mitä haluaa. Tästä juontuu myös kreikkalaisten käsitys poliittisesta osallistumisesta:

¹⁶ Keynes, John Maynard [1930] (2010): *Economic Possibilities for Our Grandchildren*. Teoksessa *Essays In Persuasion*. Palgrave Macmillan, Lontoo, Yhdistynyt kuningaskunta.

vain välttämättömyksistä vapaat miehet olivat kyvykkäitä julkiseen toimintaan.¹⁷

Kun Jumala rankaisi Aatamia ja Eevaa, hän pani heidät Paratiisista ankeaan maailmaan tekemään työtä. Keskiajalla työssä säilyi ajatus kirouksesta, mutta rinnalle tuli ajatus velvollisuudesta. 400-luvulla Kirkkoisä Augustinus patisti munkkeja ruumiilliseen työhön. Pyhä Benedictus piti työtä lihan rangaistuksena ja joutilaisuutta sielun vihollisena. 1200-luvulla Tuomas Akvinolaisen mielestä ihminen kunnioitti työllään Jumalaa.¹⁸

Käsitys työn arvosta muuttui lopullisesti uskonpuhdistuksessa. Max Weber jäljittää modernin työetiikan uskonpuhdistuksen jälkeiseen aikaan.¹⁹ Uskonpuhdistus kehitti ajatuksen, jonka mukaan työn kutsumuksellisuus tarjoaa jotain kaikille, myös rikkaille. Työstä tuli tehtävä ja pääsylippu taivaaseen, ei pelkästään välttämättömyksien tyydyttäjä. Työnteon tarkoitus ei enää ollut rahoittaa joutilaana oloa tai lisätä vapaa-aikaa. Työnteosta tuli niin arvokasta, että työn ulkopuoliset asiat alkoivat näyttää epäilyttävilä.²⁰

17 Svendsen, Lars (2014): *Work*. Routledge, Abingdon-on-Thames, Yhdistynyt kuningaskunta, 13–17.

18 Svendsen (emt.), 18–19.

19 Weber, Max [1905] (2002): *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Penguin, Lontoo, Yhdistynyt kuningaskunta.

20 Svendsen (emt.), 21.

Uskonpuhdistus kehitti
ajatuksen, jonka mukaan
työn kutsumuksellisuus
tarjoaa jotain kaikille,
myös rikkaille. Työstä tuli
tehtävä ja pääsylippu
taivaaseen.

Suomessa kutsutaan luterilaiseksi työetiikaksi ajatusta, jonka varsinainen lähde on kalvinismin perustaja John Calvin. Luther uskoi, että Jumala halusi ihmisen pitävän paikkansa sosiaalisessa järjestyksessä. Työtä kuului tehdä ilotta ja sen itsensä vuoksi. Calvinin onnistui kiertää kristinuskon epäluulo rahaa kohtaan väittämällä, että rahan tulo itsessään kertoo Jumalan suosiosta.²¹ Rikastuminen on rukoilemista.

Lähestyessämme Keynesin ennustetta käy ilmeiseksi, että 1930-luvulla vallinnut huoli vapaa-ajan turmeluksesta ei ole kadonnut minnekään. Työ on paitsi parasta sosiaaliturvaa myös arvo itsessään.

Työtä vieroksuva köyhä ja loukattu veronmaksaja

Kokoomuksen Arto Satonen muistelee pamfletissaan *Työn linja* Ylen haastattelemaa Juusoa, joka ”ei halua tehdä mitään”. Satosen nuoruudessa työttömyys koettiin häpeäksi, eikä varsinkaan pikkupaikkakunnalla kehdattu hakea sosiaalitukia. Vasta 1990-luvun lama teki työttömyydestä niin yleistä, ettei se enää kaikkien mielestä johtunut pelkästään omasta saamattomuudesta. Satosen mukaan

²¹ Svendsen (emt.), 21.

työttömyyden oikeutus jäi voimaan, ja nyt juusot saattavat ajaa yhteiskunnan ”tuhon partaalle”. ”Luterilaisen” työn etiikka olisi pikimmiten palautettava yhteiskunnallisen ajattelun kulmakiveksi, kansanedustaja pohtii.

1980-luvun lopulla *Helsingin Sanomien* sivuilla ei oikeastaan puhuttu työttömistä, vaan dynaamisista tietotyöläisistä ja työpaikkashoppailevista palkansaajista. Neljä vuotta myöhemmin lehden sivut täyttyivät tyystin erilaisista ihmiskohtaloista.²² 1990-luvun lama päästi tavallisen ihmisen uutisiin, joita muuten hallitsivat asiantuntijat. Kun työtä ei yhtäkkiä ollut, siitä tuli julkisen ruotimisen aihe. Uutiset koskivat niitä, joilla ei ollut töitä ja jotka halusivat työtä ja jotka yrittävät elää ilman työtä. Ihmiset olivat vihastaan ja pettymyksestään huolimatta avuttomia muutamaan olosuhteita. Lehtikuvissa he kääntävät selkensä kameralle ja tuijottavat apeina työpaikkailmoituksia.²³ Kun lama alkoi taittua vuonna 1995, lehtijutuissa käsiteltiin sitä, miten lakot haittaavat tavallisia ihmisiä ja huolestuttiin töistä, jotka eivät työttömille kelpaa.²⁴

²² Pehrman, Katja (2002): Työn kasvot. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.): Laman julkisivut – Media, kansa ja eliitit 1990-luvun talouskriisissä. Palmenia-kustannus, Tampere, 169–173.

²³ Pehrman (emt.), 174–175.

²⁴ Pehrman (emt.), 180.

Satonen viittaa pamfletissa 1990-lukuun aikana, joka demokratisoi työttömyyden. Siitä tuli niin yleistä, ettei yksilöä voinut työn puutteesta syyttää. Työttömyyttä ei 1990-luvun mediassa kytkettykään makrotalouden realiteetteihin. Siitä ei myöskään tehty varsinaista poliittista ongelmaa. Työttömyys ei tule mistään, se vain ”on”, nousee ja laskee.²⁵

Työttömäksi jäätyään ihminen lakkaa kuulumasta minkään etujärjestön intresseihin. Usein kun journalismi kuvaa ihmisryhmien ongelmia, se tekee niin etujärjestöjen suulla. Toimittaja arvottaa haastateltavia: ketkä osaavat ja kenellä on oikeus sanoittaa yhteiskunnallisia ongelmia. Ihmiset saavat kertoa lähinnä omista kokemuksistaan, kuten häpeästä ja leimautumisesta²⁶. Lama-aikaan toimittajat tekivät juttuja esimerkiksi työttömien arjesta ja siitä selviämisestä vähällä rahalla. Joskus se kääntyi köyhyyden idealisoinniksi: näin voi elää hyvää elämää irrallaan materiaalisesta oravanpyörästä.

Palkkatyöyhteiskunnassa normalityö on palkkatyötä, ja normaalit ihmiset käyvät palkkatöissä²⁷. Samassa yhteis-

²⁵ Valtonen, Sanna (2002): Työttömyys ja pääsyn politiikka Helsingin Sanomissa. Teoksessa Kivikuru (emt.) 53 & 71.

²⁶ Valtonen (emt.), 51 & 67.

²⁷ Valtonen (emt.), 66.

kunnassa työttömyyttä kuvaavan puheen tulee täyttää tietyt kriteerit: vailla työtä olevan on korostettava omaa aktiivisuuttaan ja sitä, että pyrkii aktiivisesti pois työttömyydestä. Puheessa korostuu työn ideologinen merkitys: mikä tahansa työ on parempaa kuin passiivisuus.²⁸

Journalismi asettaa hyvän ihmisen mittatikun jopa niin, että mikä tahansa aktiivisuus on parempaa kuin passiivisuus. Näin voi päätellä niistä lukemattomista otsikoista, jotka kertovat, kuinka monta työhakemusta joku on tehnyt: *Anu, 45, lähetti 300 työhakemusta ennen kuin tärppäsi, kertoo Ilta-Sanomat* (18.10.2017). *Annu lähetti 127 hakemusta (Taloussanomat 9.12.2017)*, *Rami lähetti 620 työhakemusta vuodessa (Helsingin Uutiset 26.5.2016)* ja joukon ahkerin Miko Keto lähetti ”tuhat työhakemusta”, eikä siltikään löytänyt työpaikkaa (Yle Silminnäkiä 2.4.2015).

Samaan aikaan mediassa korostuvat myös keskiluokan subjektiiviset kokemukset, joiden narratiivissa heiltä ollaan valmiita siirtämään yhä enemmän tuloja muiden laiskuiden rahoittamiseksi. Maaliskuussa 2018 *Ilta-Sanomien* politiikan erikoistoimittaja Timo Haapala sai Julkisen sanan neuvostolta (JSN) langettavan päätöksen kommentista, jossa hän eritteli keskiluokan loukatuksi tulemisen kokemusta. Haapalan mukaan melko hyvätuloinen veronmaksaja saa

²⁸ Valtonen (emt.), 69.

kuulla Suomessa ainoastaan syylistystä siitä, ettei hän maksa enempää veroa.

Langettava päätös perustui tekstin asiavirheisiin. Toisin kuin Haapala väitti, yli 50 000 euroa vuodessa (eli noin 4 166 euroa kuussa) tienaaavan veroaste ei ole niin kova, että palkankorotus muuttuisi palkanalennukseksi. Asuminen ei myöskään ole Helsingissä kalliimpaa kuin Manhattanilla. Päätoimittaja Tapio Sadeoja puolusti kirjoitusta ”hyberbolana”, joka käyttää voimakasta liioittelua tyylikeinona. Liioittelun tarkoitus on paljastaa ”totuus”: Kun 50 000 euroa vuodessa ansaitseva kohtaa 50 prosentin marginaali-veroasteen, hänestä *tuntuu subjektiivisesti siltä kuin* hän olisi saanut palkanalennuksen.

Velka ja vastuu

Arkipäiväinen ja arjen taloutta käsittelevä journalismi muistuttaa ahkeruuden lisäksi taloudellisesta vastuullisuudesta. Kunnollisen kansalaisen laatikko vaikuttaa toisinaan ahtaalta: yhtenä päivänä pitäisi kuluttaa ja toisena huolestua omien taloudellisten ”buffereiden” puutteesta. Niistä muistuttelu alkoi jo lähes 20 vuotta sitten.

Nelonen aloitti marraskuussa 2000 oman talousuutis-

lähetyksen, joka alkoi tavanomaisesti uutisjutulla ja jatkui muutamalla sähköellä sekä pörssikatsauksella ja dollari-kurssilla. Uutta oli, että ”päivän talousvihjeessä” talouden asiantuntija neuvoi esimerkiksi osakesalkun hajauttamisessa. Talousvihje kurkotti uudella tavalla kohti tavallista palkansaajaa. Kansanomaisuutta korosti slogan, jolla uutisankkuri paketoï lähetyksen. ”Pitäkää huolta rahoistanne” kumarsi CBS:n legendaariselle ankkurille Walter Cronkitelle, joka päätti lähetyksen sanoin ”and that’s the way it is” – niin asiat ovat.²⁹

Viime aikoina suomalaiset eivät ole pitäneet huolta rahoistaan. Maaliskuussa 2018 Olli Rehn kertoi pitävänsä kotitalouksien velkaantumista huolipinonsa ”päällimmäisenä” asiana³⁰. Tuotannon kasvu tuo mukanaan korot, joiden nousuun suomalaiset eivät enää varaudu. Edellisenä vuoden maaliskuussa *Iltalehti* oli haastatellut Aktian pääekonomisti Heidi Schaumania, jonka mielestä kotitaloudet eivät enää säästä huonoina aikoina, vaan ottavat velkaa talouden synkkyydestä huolimatta³¹. Suomen Pankki

²⁹ Mäkinen, Mikko (2003): Pitäkää huolta rahoistanne: Talousuutisten viihteellistymisestä kolmella kanavalla. Teoksessa Kauppinen, Anneli, Aranto, Anne & Rämö, Satu (toim.): Myyttiset markkinat. Helsingin kaupakorkeakoulu, Helsinki.

³⁰ Rehn Suomen taloudesta: Kotitalouksien velkaantuminen huolista päällimmäisiä. Kaleva.fi, 1.3.2018.

³¹ Waris, Olli: Tämä kuvio sen todistaa - kotitalouksien velkaantuneisuus on ennätystasolla, Suomea varoitettu jo. *Iltalehti*.fi, 16.3.2017.

julkaisi samana vuonna talouskatsauksen, joka kertoi vakuudettomien kulutusluottojen lisääntyneen. Vaikka kotitalouksille jää keskimäärin enemmän rahaa käyttöön, säästäminen on painunut pakkaselle³².

Vuonna 2000 Suomen talouden tilanteessa oli luontevaa muistuttaa säästämisestä leppoisen isällisesti. Vuonna 2017 Suomi on kipuamassa pitkästä lamasta ylös ja kuluttajat ovat tottuneet talouden epänormaaliin korottomuuteen. Esimerkiksi Ruotsissa se on johtanut käsitykseen, jonka mukaan asuntolainaa ei tarvitse yrittää maksaa takaisin.

Kirjailija Margaret Atwood tutki *Velka ja vaurauden varjopuoli* -esseeteosta varten vanhempiensa tilikirjoja ajalta, jolloin velan moraali oli viritetty nykyistä huomattavasti tiukemmalle. Huoraamisen, juomisen ja lihomisen ohella velka on yksi yhteiskunnan kesto-synneistä, jotka kiertävät kehää niin että ”tämänpäivän lihava herrasmies on huomispäivän halveksittu lusmuilija”. Atwoodin äiti piti menoja varten neljää kirjekuorta, josta viimeisimpään ”virkistys”-kuoreen hän laittoi rahaa, vain jos sitä jäi muista kuorista yli. Suklaakonvehtitkin leikattiin puoliksi. Sellaista oli elää varojensa mukaan, vastuullisesti.

³² Kuittinen, Tarja: Nousukautta elävät suomalaiset velkaantuvat kovaa vauhtia – Suomen pankki varoittaa: ”kulutusmenot tuloja suuremmat ja velkaantuminen jatkuu”. Talouselämä.fi, 15.7.2017.

*Kun Sipilä osoitteli
vaalien alla velkakelloa,
hän halusi sanoa: kaikki
velka ei ole vain rahaa.
Velkakello kertoo myös
velan moraalisesta
luonteesta.*

Isä meidän -rukouksessa annetaan anteeksi vaihtoehtoisesti joko velkoja tai syntejä, Raamatun käännöksestä riippuen. Kun Sipilä osoitteli vaalien alla *velkakelloa*, hän halusi sanoa: kaikki velka ei ole vain rahaa. Velkakello kertoo myös velan moraalisesta luonteesta: ”Käytännössä jokainen suomalainen saa syntyessään 274 euron äitiyspakkauksen ja lähes 20000 euroa valtion velkaa”, kirjoitti *Kauppalehti* kesäkuussa 2017³³.

Velkavetoisen talouden paradoksi näkyy lehtien taloussivuilla: valtio ei saa velkaantua, kotitalous ei saa velkaantua, mutta markkinoilta loppuisi verenkierto, jos velka yhtäkkiä imettäisiin pois taloudesta. Siinä missä 2000-luvun finanssikriisi näytti jonkinlaisen moraalin puutteen finanssitaloudessa³⁴, Suomen 1990-luvun lamassa moraalinen opetus oli se, mitä seuraa huonosta talouspolitiikasta. Tommi Uschanov kuvailee tämän jättämiä jälkiä teoksessaan *Miksi Suomi on Suomi*: ”Puhutaan ikään kuin valtionvarainministeriöllä olisi Suomen kansan nimissä oleva puhelinliittymä ja se olisi ottanut tekstiviestillä pikavipin, joka on maksettava kahden viikon kuluttua.”

³³ Herrala, Olli: Velkakello: Valtio velkaantuu jo yli 600 000 euroa tunnissa. *Kauppalehti*.fi, 11.6.2017. Kursiivi lisätty.

³⁴ Simola, Anne & Reunanen, Esa (2010): Kaikki toistaiseksi hyvin. Kansainvälinen finanssikriisi talousjournalismissa. *Journalismin tutkimusyksikön julkaisuja A 114/2010*. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitos, Tampere.

Tähän liittyen Uschanov ihmettelee, miten melkein kaikkialla muualla kaksi toisiinsa liittyvää hyvinvointivaltion ajattelijaa eivät Suomessa tunnu sopivan yhteen. Toisen maailmasodan aikaan ekonomisti William Beveridge muotoili Britannian hallitukselle hyvinvointivaltion peruselementtejä. Talous- ja sosiaalipolitiikan hyvä kehä syntyy, kun hyvinvoivat työtätekevät rahoittavat veroilla seuraavan sukupolven sosiaalipolitiikkaa. Tällainen politiikka ”maksaa itse itsensä”, mikä mahdollistaa keynesiläisen talouspolitiikan.

Britanniassa näiden kahden ajattelijan teesit sopivat luontevasti yhteen sekä puolustajien että vastustajien silmissä. Suomessa ajatus on kääntynyt niin päin, ettei yhteiskunnalla ole varaa maksaa hyvinvointivaltion puolesta uurastaville, jos taloudenpitoon suhtaudutaan kuten Keynes ja Beveridge ehdottivat.³⁵

35 Uschanov, Tommi (2012): Miksi Suomi on Suomi? Teos, Helsinki, 97–99.

Kuka saa irtautua työstä?

Taloussanomat teki tammikuussa 2018 useita juttuja varhaiseläkkeestä haaveilevista nuorista aikuisista. *Mikko vaihtaa työt hölläilyyn 35-vuotiaana; suunnitelma vetäytyä työelämästä kypsyi Harrin, 28, mielessä Aurinkorannoilla.* Jutut on julkaistu eräänlaisena jatkona kiinteistövälittäjä ja tv-juontaja Jethro Rostedin haastatteluun, jossa hän kertoi suunnitelmastaan eläköityä 44-vuotiaana. Eläköitymistä vauhdittaa tavallista korkeampi ansiotaso: Rostedt tienasi vuonna 2016 ansiotuloja 141 196 euroa ja pääomatuloja 402 373 euroa.

Toimittaja Katja Okkonen pohtii kommentissa, miksi työnteke ei näitä parhaassa työiässä olevia miehiä kiinnosta. Hyvää on Okkosen mielestä se, että nuoret ”pyrkivät keräämään ’eläkkeensä’ omilla säästöillään ja sijoituksillaan, joten heidän työelämästä poistumisensa ei jäisi yhteiskunnan maksettavaksi”. Nuukailu ei kuitenkaan auta kotimaista kysyntää: ”He eivät kireällä budjetilla eläessään välttämättä laita rahaa kulutukseen eli pidä talouden rattaista pyörimässä.”³⁶

³⁶ Okkonen, Katja: Kommentti: Mikä on, kun ei työnteke kiinnosta. *Taloussanomat.fi*, 19.2.2018.

Journalistiliiton teettämän työmarkkinatutkimuksen³⁷ mukaan talouteen, politiikkaan ja työmarkkinoihin erikoistuneet toimittajat ansaitsevat huomattavasti enemmän kuin muista asioista raportoivat kollegansa. Kun kaikkien toimittajien keskimääräinen ansiotaso jäi vuonna 2016 3 700 euroon, erikoistunut toimittaja tienasi 4400 euroa kuukaudessa. Taloustoimittajan keskimääräinen ansio kolkuttelee jopa löyhästi määriteltynä keskiluokkaisuuden rajoja.

Toimittaja Carl-Gustav Lindén teki väitöskirjaansa³⁸ varten kyselyn Taloustoimittajat ry:n jäsenille. Kyselyssä joka kolmas vastaaja uskoi, että voi vaikuttaa Suomen talouskasvuun omalla työllään. Kyselyn perusteella suurin osa suomalaisista taloustoimittajista uskoo, että talouskasvu rahoittaa suomalaista hyvinvointivaltiota.

Ehkä taloustoimittaja ei tiedä, mitä mieltä nuoren eläkehaaveista pitäisi olla. Taloudesta ja työstä irtautuminen tuntuu kaiken valossa ongelmalliselta, ehkä moraalittomaltakin.

Työstä irtautuminen on toistaiseksi ollut harvojen oikeus. CNN kertoi maaliskuussa 2018, että 66 prosenttia amerikkalaisista milleniaaleista ei ole säästänyt lainkaan

³⁷ SJL:n työmarkkinatutkimus 2016. Haettu 28.5.2018 osoitteesta https://www.journalistiliitto.fi/wp-content/uploads/old/220107006_raportti_tyomarkkinatutkimus_2016.pdf

³⁸ Lindén, Carl-Gustav (2012): *National Champions in Combat*. Nokia, Ericsson and the Sense-making of Business News. Helsingin yliopisto, Helsinki.

eläkettä varten. Se arveli syyksi vaisun palkkakehityksen ja opintovelat. Mutta ehkä talouskriisin jälkeisessä maailmassa aikuistunut sukupolvi ei pidä kapitalismin säilymistä nykymuodossa lainkaan varmana.

Professori Eeva Jokinen on kirjoittanut palkkatyölle rinnakkaisesta välityspalvelimesta, prekaarista. Sen elämän epävarmuus on todellisempaa ja pysyvämpää kuin Siltalan hauraan keskiluokan. Rahaa ei jää säästöön, eikä liioin piensijoittamiseen. Kuitenkin työlle pitäisi antaa enemmän ja sitä tulisi haluta hinnalla millä hyvänsä.

Tavallista kansaa tavoitteleva talousjournalismi ei saa kiinni prekaarista. Yhteiskunnallinen arvokeskustelu suodattuu sumentuneen ja alkuperältään uskonnollisen työ-linssin läpi. Sen läpi on vaikea analysoida nuorten päälle kaatuvaa eläkepommiä, ilmastonmuutosta tai pääoman kasautumista. Sitä vaikeampi on nähdä, miten elää Keynesiä mukailten vuonna 2030 viisaasti, miellyttävästi ja hyvin.

Ylioppilaslehti

Minea Koskinen on vapaa kirjoittaja, joka on työskennellyt aiemmin muun muassa *Voimassa* ja ajatushautomo Demos Helsingillä. Hän on kirjoittanut ilmastonmuutoksesta *Hyvän sään aikana* -tietokirjaan, joka voitti Kanava-palkinnon vuonna 2017.

Mari Uusivirta

Iso kuva hukassa?

Talousjournalismi herättää paljon kysymyksiä. Miksi taustoittavissa jutuissa käsitellyt talouden kehityskulut ja kontekstit loistavat poissaolollaan uutisvirran isossa massassa? Eikö lyhyeen uutiseen todella mahdu minkäänlaista perustelua jutun merkittävyydestä? Vaikka näin on nyt, täytyykö näin olla myös tulevaisuudessa?

Suomessa ruoka on niin kallista!

Suomi on edelleen tyyris maa.

Suomalaiset, nyt ruokakapinaan!

Ruoan hinta puhuttaa mediassa usein ja yleensä negatiivisella tavalla. Juttujen rivien välissä kysytään: Miten on mahdollista, että meillä ruoka on niin paljon kalliimpaa kuin muissa Euroopan maissa?

Eräs seikka tuntuu unohtuvan näistä jutuista lähes aina. Sinänsä kiinnostava ruoan absoluuttisten hintojen vertailu väristää yksinään kokonaiskuvaa. Ruoan hintaan kaupan hyllyllä vaikuttaa nimittäin ratkaisevasti kyseisen maan palkka- ja kustannustaso, ja meillä suomalaisilla on käytössämme aika paljon rahaa verrattuna moniin muihin eurooppalaisiin.

Kulutusmenoistamme käytämme keskimäärin vain 12 prosenttia ruokaan ja alkoholittomiin juomiin. Samaan esimerkiksi Puolassa osuus on 17,1 prosenttia ja Liettuassa 22,2. EU-maiden keskiarvo taas on 12,2 prosenttia. Suomi onkin kalliin sijasta keskitasoa.

Sille siis on syynsä, miksi Puolassa tai vaikkapa Thaimaassa ruoka on halvempaa. Pitäisikö se muistaa kertoa myös lukijalle?

Ruoan kalleutta käsittelevät jutut ovat yksi toistuva

esimerkki talousuutisten kontekstittomuudesta. Usein talousuutisissa käsitellään yksittäistä tapahtumaa lyhyesti irrallisena sattumuksena. Se jättää lukijan itse suhteuttamaan tapahtumat talouden kehityskulkuihin. Samalla pitäisi tietää, *mikä* tapahtumasta tekee tärkeän.

Ongelma ei ole se, etteikö *kukaan koskaan* tekisi syvälistä ja taustoittavaa talousjournalismia. Ongelma on se, että runsaat, taustoittavat jutut tuntuvat tapahtuvan toisessa ulottuvuudessa kuin päivittäinen uutisointi. *Helsingin Sanomien* tulevaisuuskirjeenvaihtaja pohtii päivätöikseen sitä, mihin maailma on menossa, mutta päivittäiset uutiset esitetään yksittäisinä asioina, irrallisena isosta kuvasta.

Toimitusten muisti on lyhyt, ja lyhenee entisestään, kun jutun merkkimäärä vähenee.

Taasko media nolasi itsensä?

Dow Jones romahti, seuraamme hetki hetkeltä, mitä tapahtuu Helsingin pörssissä.

Helmikuun alussa 2018 lähes kaikkien suurten tiedotusvälineiden lähtöuutinen oli Yhdysvaltain osakemarkkinoiden huonoin päivä vuosiin. Seuratulle Dow Jones -indeksille tuli pahin yhden päivän pudotus sitten vuoden 2011 elokuun.

Indeksissä on kolmekymmentä New Yorkin pörssissä noteerattua eturivin yhdysvaltalaista yhtiötä. Yhdysvaltain pankkipäivää seuraavana aamuna suomalainen media seurasi hetki hetkeltä, kuinka Suomen, Euroopan ja Aasian pörssit reagoisivat Pohjois-Amerikan tapahtumiin.

Hyvin pian taloustieteilijät, asianharrastajat ja päivävuoroon tulleet toimittajat alkoivat panna asiaa mittasuhteisiin ja kurittivat aamuyön reaktioista: pörssikurssit ovat nousseet niin pitkään, ettei pudotus tunnu juuri missään, pieni sukellus on normaali reaktio Yhdysvaltojen talouspolitiikan kehitykseen, syytä paniikkiin ei ole, media ruokkii paniikkia, media nolasi itsensä ja niin edelleen.

Liki jokainen tiedotusväline tasasi uutisointia nopeasti taustoilla, useissa tapauksissa lisäjutuilla. Pääuutisen paikka silti pysyi, ja nopeassa uutismaisemassa tapaus säilytti erittäin dramaattisen roolinsa. Vai mitä sanotte otsikosta *Leviääkö verilöyly Helsingin pörssiin?*

Tapaus on tyyppillinen esimerkki journalismin käytännöistä. Maailmanlaajuisessa mediassa uutinen leviää kulovalkean tavoin, ja siihen on tartuttava nopeasti. Suhteuttaminen ja hetken tuumaustauko saavat jäädä, kun jotain suurta tuntuu tapahtuvan. Tällaiselle nopealle uutisoinnille on toki kysyntää. Kuka tahansa arvostaa sitä, että saa tiedon merkittävistä tapahtumista mahdollisimman nopeasti.

Muisti on lyhyt, kun journalismi elää rahoitusmaailman päivän hetkessä, Reunanen sanoo. Hän muistuttaa, että journalismi hakee lähtökohtaisesti dramatiikkaa, kiinnostavia ja mukaansatempaavia aiheita.

Usein kiireisille ihmisille riittää tuoreen tiedon nopea kulku omalla näytöllä, eikä jokainen ehdi saati jaksa lukea tapah-tumiin johtaneiden kehityskulkujen tarkkoja selitystä.

Talousjournalismiin perehtynyt Tampereen yliopiston yliopistotutkija Esa Reunanen kertoo, että pörssin tahdissa elävä talousjournalismi on tavallaan jopa hektisempää kuin moni muu journalismin erikoisala. Ja talousjournalismi on hektistä päivästä toiseen, sillä pörsseissä tehdään kauppaa käytännössä koko ajan.

Muisti on lyhyt, kun journalismi elää rahoitusmaailman päivän hetkessä, Reunanen sanoo. Hän muistuttaa, että journalismi hakee lähtökohtaisesti dramatiikkaa, kiinnostavia ja mukaansatempaavia aiheita. *Uutinenhan* tarkoittaa jo nimensä puolesta jonkin uuden kertomista. Pörssikäyrien tasainen nousu ja osakkeiden tasainen kallistuminen eivät ole uutinen vuodesta toiseen, mutta yhtäkkinen muutos heikompaan suuntaan on. Päivittäisen uutisraportoinnin hoitamista pitkäjännitteisesti vaikeuttavat puolestaan arjen realiteetit, kuten toimitusten pienet resurssit.

Rahoitusmarkkinoiden toimintaa ja pörssien liikettä seurataan yleismedian uutisvirrassa yllättävän paljon, mutta paljonko seuranta antaa tietoa vähemmän asiantuntevalle lukijalle? Teeman voisikin rinnastaa vähän rajatumpaan uutisaiheeseen, kuluvana vuonna puhuttaneeseen aktiivimalliin.

Tukholman yliopiston elokuvatutkimuksen professori, mediatutkija Anu Koivunen kritisoi *Suomen Kuvalehden* kolumnissaan¹ sitä, että Suomessa ei enää ole kylliksi työmarkkinoihin perehtyneitä toimittajia. Siksi työmarkkinoiden iso kuva jää käsittelemättä.

”Aktiivimallin synnyttämä poliittinen liikehdintä on tehnyt näkyväksi, miten hankala teema työmarkkinat on nykyjournalismille. Se uutisoi tulosurheilun tapaan neuvotteluvoitot ja -häviöt ja politiikan pelikehyksen keskiössä olevat johtajavaihdokset. Mielipiteitä ay-liikkeestä riittää. Sen sijaan medioita seuraamalla on mahdotonta ymmärtää, miten työmarkkinat toimivat tai miksi Tilastokeskuksen mukaan 74 prosenttia palkansaajista kuului ammattiliittoon vuonna 2016”, hän kirjoitti.

Helmikuinen pörssi paniikki osoitti sen, että lukijat ovat oman onnensa nojassa silloin, kun rahoitusmarkkinat aiheuttavat äkillisen uutisen. Heidän pitäisi itse tietää niin se, että notkahdusta on odotettu pidempään, kuin se että pörssin heilahtelut kuuluvat asiaan.

Oikeastaan Dow Jonesin helmikuinen kyttäminen tulee paljastaneeksi talousjournalismista paljon. Pieneksi jäänyt notkahdus ei lopulta paljoa hetkauttanut tavallisen ihmisen elämää. Pörssiä haukkana seuraavat sijoittajat

1 Koivunen, Anu (2018): Ei vain uravinkkejä, kiitos! Suomen Kuvalehti 6/2018, 65.

saivat yllin kyllin sisältöä yleismediasta – vaikka eivät todennäköisesti paljoa enempää tietoa kuin pörssin liikehdintää ja erikoistuneita lähteitä seuraamalla. Toimituksissa asia nähtiin tärkeänä, mutta perustelut tärkeydelle seurasivat pahasti jälkijunassa. Nopeat uutiset näyttivät jälkikäteen jopa hölmöiltä.

Kenelle näitä tehdään?

Marimekolla hyvä vuosi: vertailukelpoinen liikevoitto kasvoi 2,5 miljoonaa euroa.

SRV:n tulos nousi viime vuonna – liikevaihto jopa 1,12 miljardia euroa.

Mutta ei siinä vielä mitään: *Finnairin kasvuvauhti historiallisen kova: Tulos paisui yli kolminkertaiseksi viime vuonna.*

Nämä ovat suomalaisen median otsikoita alkuvuodelta 2018. Yritysten osavuositarkastuksista tai tilinpäätöksistä raportoivat tulosuutiset ovat talousjournalismin klassikkolaji, ja sen kyllä huomaa. Tulosuutiset noudattavat usein yritysten tiedotusta piiruntarkasti, omia haastatteluja tehdään harvoin ja juttuihin päätyvät adjektiivitkin valitaan yhtiöiden viestintäosastolla.

Myynti kehittyi hyvin viime vuoden viimeisellä vuosineljänneksellä ja konsernin liikevaihto ja käyttökate kasvoivat edellisvuoteen verrattuna. Yritys julkaisi torstaiaamuna vuoden 2017 tilinpäätöksensä, josta ilmenee kasvu. Yhtiöllä on takanaan paras neljännesvuoden liiketulos koskaan.

Klassinen tulosuutinen tuntuu yleisuutismediassa irralliselta, jopa oudolta, koska sen kielenkäyttö poikkeaa muusta uutisvirrasta niin paljon. Uutisista harvoin selviää, miksi ne on kirjoitettu, vaikka otsikossa voitaisiin lupaila tietoja iloisen tulostapahtuman kontekstista.

Nykyisellään uuvuttavia virkkeitä emännöivät tulosuutiset tarjoavat mitä mainioimman paikan talouden suuremman kuvan selittämiseksi. Tai tarjoaisivat, jos joku tilaisuuden käyttäisi.

Tulosuutisissa toimittajat voisivat avata muun muassa sitä, millainen on yrityksen yhteiskunnallinen merkitys, mitä olennaista tulos kertoo niille lukijoille, jotka eivät ole sijoittajia, millaiset globaalit kehityskulut ovat auttaneet yhtiötä tekemään hyvää tulosta tai millainen tulos on suhteessa muihin alan toimijoihin. Tilinpäätöksissä kytee myös usein uutisia, mutta niiden esiin kaivaminen saattaa vaatia vaivaa.

Kenelle näitä tiedotteista amputoitavia juttuja sitten tehdään? Valtaosa tähän juttuun haastatelluista totesi, että talousjournalismi katsoo usein maailmaa talouden

näkökulmasta. Osa puhui jopa yritysten näkökulmasta, mistä kontekstoimattomat tulosuutiset näyttävät olevan hyvä esimerkki. Yleensä yleismedian jutuissa on korostuu tavallisen yleisön näkökulma ja heidän palvelemisensa. Päivittäisessä talousuutisoinnissa lukijoiden taas odotetaan tietävän aiheista paljon etukäteen. Se näkyy kielenkäytössä ja siinä, mitä jätetään sanomatta. Jutuissa annetaan ymmärtää paljon ja taustoitetaan vähän.

”Sokeritehdas lopettaa, koska se ei ole kannattavaa. Kiinaan investoidaan, koska se taas on kannattavaa. -- (Y)leisellä järjellä tarkoitetaan taloudellisen rationaliteetin sanelemaan yleistä järkeä, eli sitä, mikä tästä näkökulmasta katsottuna on hyvää ja järkevää”, kirjoittaa talousjournalismin retoriikkaa tutkinut Mikko Koistinen².

Yksinkertaistuksille on toki syynsä: talouteen liittyvät asiat ovat monimutkaisia, syy- ja seuraussuhteet ovat pitkiä, talouden liikkeet voivat olla erittäin rajuja ja loppujen lopuksi kaikki kytkeytyy kaikkeen. Vaikean aiheensa vuoksi talousjournalismi on erikoistoimittamista, ja sen tekijöiden on perinteisesti nähty olevan teemasta hyvin perillä kuten muussakin erikoistoimittamisessa.

² Koistinen, Mikko (1998): Pelkkää taloutta. Retoriikka journalismin tutkimuksessa. Teoksessa Kantola, Anu, Moring, Inka & Väliverronen, Esa (toim.): Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan. Helsingin yliopisto, Helsinki, 40–63

Talousjournalismin on väitetty kertovan talousasioista lähinnä siitä ymmärtäville ja päättävälle ihmisille.

Vaikka yleismedioissa talousjuttuja ei tehdä pienemmälle ryhmälle kuin muita juttuja, näyttäisi olevan totta, että tekeminen helposti lipsuu ammattijargonin käyttöön. Silloin ikään kuin oletetaan kaikkien ymmärtävän, mitä sanat tarkoittavat. Mutta eivät kaikki ymmärrä. Koska talous aiheena koskettaa jokaista, on huolestuttava ajatus, että talousuutiset eivät tavoita tai edes tavoittele jokaisen lukijan ymmärrystä.

Euron integraatio – vai kaljan hinta?

Iltalehden kohdeyleisöä ovat tavikset, ja lehti tunnetaan asioiden popularisoinnista. Monien muiden tiedotusvälineiden tavoin myös *Iltalehti* tekee verkkosivuilleen paljon nopeita talousaiheisia uutisia. *Iltalehti* kirjoitti muiden muassa Dow Jones -tapauksesta ja julkaisi viimeisimmänkin tulosjulkistuskauden aikana lukuisia tulosuutisia.

Mitä tavoitteita lehden talousjournalismilla on? Kuka sitä tekee ja kenelle? Poliitiikan ja talouden toimituksen esimies Juha Ristamäki kertoo, että *Iltalehden* talousjuttuja tekevät normaalissa verkkovuorossa olevat yleistoimittajat sekä politiikan ja talouden ryhmä. Talouden ja politiikan

ryhmän toimittajat kehittävät omia aiheita ja seuraavat muun muassa hallituksen toimia sekä talouspolitiikkaa tiiviisti. He ja verkkovuorolaiset tarttuvat isoihin ja kiinnostaviin uutisiin, leikkauksiin, yt-neuvotteluihin ja niin edelleen. Erityisesti talouteen korvamerkittyjä toimittajia ei ole.

Ristamäen mukaan verkkolehden tulisi olla ”täyden palvelun tavaratalo”, ja tuon tavaratalon hyllyille pitäisi saada myös tulosuutisia. *Iltalehden* tulosuutiset tosin kirjoitetaan usein isoista ja tunnetuista yrityksistä, sillä niiden tulisi kiinnostaa samalla tavalla tavallisia ihmisiä kuin muidenkin lehden juttujen. Osaa jutuista yritetään kehystää ihmisiä kiinnostavalla tavalla: Sampo-konsernin tulosta käsittelevän verkkouutisen kärkenä oli yhtiön suurimman yksityisomistajan Björn Wahlroosin osinkotuotot.

Tavallinen lukija on siis mielessä, kun aihe valitaan, mutta silti jutut noudattavat tulostiedotteiden raskasta kieltä ja rakennetta, eikä niissä avata taustoja tai kontekstia. Miksi? Ristamäki kertoo, että politiikan ja talouden toimitus ei yleensä uppoudu yritysten tilinpäätöstiedotteisiin osin siitä syystä, että samaan Alma-konserniin kuuluvat *Kauppalehti* ja *Talouselämä* sekä muita talousmedioita, jotka seuraavat yrityksiä tiiviisti. *Iltalehden* tulosuutiset tehdään nopeasti. Yritysten talouden analysointia tai esimerkiksi makrotalouden ilmiöiden seuranta ei koeta kaikkien mui-

den aiheiden rinnalla niin tärkeäksi, että niitä tekemään varattaisiin tekijöitä.

Aikaa ja vaivaa pannaan talousuutisissa aiheisiin, joiden tiedetään kiinnostavan lukijoita. Näitä ovat vaikkapa kuluttaja-asiat, verotus ja alkoholi. Eläkkeisiin ja palkkoihin vaikuttavat asiat kiinnostavat aina, samoin kuin yritys uutisista ne, jotka vaikuttavat suoraan työntekijöihin tai kuluttajiin. Siis yt-neuvottelut, irtisanomiset tai suuret tilaukset, jotka tuovat lisää työpaikkoja. Makrotaloudesta sen sijaan on vaikea kirjoittaa kiinnostavia juttuja – ainakaan niin, että niihin käytetty aika tuottaisi saman tuloksen kuin *Iltalehden* lukijoita verkkomaailmassa kiinnostavat jutut ja näkökulmat vaikkapa tuloeroista tai aktiivimallista.

Iltalehdessä on Ristamäen mukaan tehty jonkin verran eläkkeitä tai niiden indeksikorotuksia koskevia juttuja, ja niitä on luettu paljon. Näissä jutuissa merkityksellisyys on tullut siitä, että aihe koskettaa suoraan lukijoita, heidän palkkojaan ja heidän eläkkeitään. Lähiaikoina on pohdittu juttua myös euron syventyvistä integraatiosta. Aihe ei ole ihan helppo, eikä suuri yleisö saattaisi edes koskea juttuun. Mutta EU-maiden tai euromaiden valtiovarainministerien puuhastelut eivät ole mikään suomalaisten arkitodellisuudesta irrallinen asia.

Ristamäki uskoo, että asia kuin asia muuttuu kiinnostavaksi, jos toimittaja osaa avata sen yhteyden ihmisten elämään. Jos yhteys jää avaamatta, myös kiinnostus jää pieneksi. Yhteyden avaaminen vaatii asiantuntemusta, ja sen syventyessä ollaankin taas tutun dilemman äärellä. Ristamäki on itsekin langennut kirjoittamaan juttuja toisille asiantuntijoille ja kollegoille näyttääkseen mahdollisimman fiksulta. Sen kustannuksella tavallinen lukija tippuu helposti kärryiltä.

Se on ikuisuusongelma.

Ei talous ainakaan minua koske

Suomi voi kuulua ilmastonmuutoksen voittajiin!

Suomessa ruoka on niin kallista.

Eihän talous koske minua ja minun perhettäni.

Siinä joitain tämän jutun haastatteluita tehdessä puheeksi nousseita vallalla olevia totuuksia, jotka toistuvat tai ovat toistuneet talousjournalismin uutisoinnissa. Ne juontuvat ajalle tai uutisille tyypillisistä vastakkainasetteluista ja kiireessä niellyistä yksinkertaistuksista, mutta ehkäpä osin myös suomalaisten suhtautumisesta talouteen.

Kööpenhaminassa asuva toimittaja ja tietokirjailija Annukka Oksanen on aiemmin urallaan työskennellyt pitkään *Helsingin Sanomissa* muun muassa taloustoimituksen esimiehenä. Hän kertoo huomanneensa, että usein esimerkiksi sosiaalisen median keskusteluissa talous tunnutaan yhdistävän lähinnä leikkauksiin tai yt-neuvotteluihin. Huomiotta jää usein se, että taloutta on myös vaikkapa viime aikoina puhuttanut kotihoidontuki. Tai no, itseasiassa kaikki elämisen edellytykset. Talouden kokeminen irralliseksi omasta elämästä on Oksasen kokemuksen mukaan tyypillistä suomalaisille. Journalistit ovat osaltaan olleet sitä vahvistamassa, hän uskoo.

Oksasen mukaan yksi syyllinen on eläkejärjestelmämme. Hänen nykyisessä kotimaassaan Tanskassa ihmisillä on enemmän vastuuta eläkkeistään, mikä auttaa hahmottamaan järjestelmää ja sen merkitystä omaan elämään. Me koemme sijoittamisen hämärän eliitin asiaksi, vaikka olemme kaikki sijoittajia, koska eläkeyhtiöt ovat sijoittaneet eläkerahamme.

Irrallisuuden tunnetta ja talousjournalismin aiheiden etäisyyttä lisää myös se, että Suomi on perinteisesti ollut suuryritysten maa. Yritykset tuntuvat suomalaisista helposti kaukaisilta, hierarkkisilta ja suurilta, kun taas vaikkapa pienten ja keskisuurten yritysten luvatussa maassa

Tanskassa työnantajat ovat lähellä arkea ja yritysten toiminta paremmin hahmotettavissa.

Tämä näkyy edelleen myös talousjournalismissa. Suomen vientivetoinen talous on pyörinyt suurten vientiyri-tysten ympärillä, ja siksi myös talousjournalismi on perinteisesti keskittynyt näihin yrityksiin.

Oksanen antaa toisenkin esimerkin yhtäältä kontekstittomasta journalismista ja toisaalta siitä, millaista retoriikkaa se helposti jää toistamaan. Se on talous- ja politiikka-puheessa usein toistuva illuusio kansallisvaltion rajoista. Vaikka valtio onkin suuri talousyksikkö, talous toimii käytännössä täysin globaalisti. Silti maan edusta paukutetaan eri tahoilta, ja toimittajan pitäisi pysähtyä ajattelemaan, onko maa juuri tässä yhteydessä relevantti yksikkö – ja jos on, mikä se maa on.

Ympäristöasioiden käsittely talousjournalismissa on selkeä esimerkki ”kotimaan etu” -retoriikan kontekstittomuudesta. Ilmakehä kun ei noudata valtioiden rajoja. Talousuutisissa puhutaan yllättävän usein siitä, kuinka Suomi voi kuulua ilmastonmuutoksen voittajiin, hyötyä vaikkapa Jäämerelle aukeavista kulkureiteistä. Tällaisia aiheita käsittelevät jutut jäävät todellisuudesta irralliseksi ellei huomioida, mitä ilmastonmuutos nykyisen tutkimustiedon mukaan tarkoittaa koko ihmiskunnalle ihan joka maassa. Kukaan ei

osaa ennustaa tarkkaan, mitä tapahtuu, mutta tiedemiehet ovat yksimielisiä muun muassa siitä, että ilmastonmuutos uhkaa koko yhteiskuntajärjestelmäämme, sekä siitä, että ilmastonmuutos on peruuttamaton. Jos ilmasto lämpenee niin paljon, että Koillisväylän kulkureitti sulaa, ei lämpenemistä voida pysäyttää silloin, kun se on näissä puheissa Suomelle optimaalisella tasolla.

Vastaava esimerkki löytyy joidenkin vuosien takaa, kun paljon puhuttaneesta EU:n rikkidirektiivistä povattiin tiedotusvälineissä raflaavin otsikoin suomalaisen teollisuuden tappajaa. Laivojen siirtyminen vähäpäästöisempään polttoaineeseen kuitenkin loppujen lopuksi vähensi päästöjä merkittävästi ja paransi myös Itämeren ilmanlaatua.

Oksanen uskoo, että yksi kontekstittomuutta ruokkiva asia on toimitusten siiloutuminen. Joskus mustasukkai-
sestikin varjellut osastojen rajat lisäävät näkökulmien kapeutta ja vahvistavat yksittäisten totuuksien asemaa. Hyvää jälkeä tulee Oksasen mukaan sitten, kun osastojaot murtuvat ja juttuja tehdään yli osastorajojen.

Voisi jopa sanoa, että kaikenlaisten rajojen ylittäminen on journalismin tehtävä julkisen keskustelun ylläpitäjänä. Talouden, yhteiskunnan ja kulttuurin keinotekoinen rajaita ei edesauta niitä journalismin tärkeinä pitämiä asioita, kuten vaikkapa yhteiskunnan tapahtumien ymmärryksen

lisäämistä. Ideaalitulanteessan journalismi poikisi keskusteluareenana uusia ajatuksia ja ideoita, joiden syntyamiseen tarvitaan ulkopuolista törmäyttäjää. Jotakuta, joka näkee keinoitekoisten raja-aitojen yli. Klassinen osastojournalismi ei ehkä ole tässä parhaimmillaan.

Onneksi moni asia on jo muuttumassa. Esimerkiksi toimitusten perinteistä osastojakoa on murrettu jo jonkin aikaa, ja yhteistyö osastojen välillä on lisääntynyt.

Muodissa nyt: selittäminen

Lisää hyviä uutisia: kontekstittomat uutiset ovat vähentymässä. Ainakin niin uskoo Jussi Pullinen, Tampereen yliopiston journalistiikan vierailijaprofessori lukuvuodella 2017–2018. Hän on professuurin ajan vapaalla *Helsingin Sanomista*, missä toimi viimeksi *Nyt.fin* uutispäällikkönä.

Pullinen sanoo, että tapahtumien nopea, lyhyt päivittäminen kuuluu lineaarisen journalismin aikaan, ja se aika on jäämässä taakse. Ennen vakaa yleisö seurasi päivästä toiseen samaa lehteä tai tietyn kanavan televisiouutisia, jolloin oli helppoa ajatella heidän muodostavan käsityksensä uutisaiheista yhden jutun sijaan useamman päivän uutisten kokonaisuudesta.

Tällaista vakaata yleisöä verkossa on vähemmän. Pullisen mukaan prosessiuutiset saattavat näyttää internetmedian seuraajasta irrallisilta, koska tämä ei ole nähnyt aiempaa kirjoittelua eikä tiedä, mihin jatkumoon juttu liittyy.

Vähän suuremmin saman sanoi journalistisen kasvuyrityksen Coda Storyn perustaja ja BBC:n entinen kirjeenvaihtaja Natalia Antelava TEDx Talk -puheessaan muutama vuosi sitten.

”Meidän täytyy hylätä kertakäyttöiset uutisalustat ja syleillä digitaalista leikekirjaa pohjattomana tiedon kaivoksena. Tiedon, joka on arvokasta ja jolla on konteksti”, hän julisti.

Pullisenkin mukaan pitkän ja omaehtoisen journalismin merkitys kasvaa verkossa maksumuurien ansiosta, koska se kestää aikaa. Yleisuutisvirrasta tulee perushyödyke.

Maksumuurien yleistyessä ja kovetessa toimituksissa etsitään tuotteita, joista maksava tilaaja kokee saavansa ”arvonlisää”, vastinetta rahoilleen. Sitä arvonlisää ei välttämättä ole kontekstittomassa, tiedotteesta referoidussa tulosuutisessa, jonka sisältö on saatavilla useista lähteistä. Sen sijaan arvonlisää saattaa Pullisen mukaan olla jo kontekstissa, jos se tehdään hyvin ja uutinen liitetään suurempiin linjoihin.

Ihmisten tarve saada nopeasti tietoa ajankohtaisista asioista ei silti ole katoamassa. Silmäiltävälle uutismaisemalle

tulee todennäköisesti olemaan edelleen kysyntää. Pullinen uskoo, että uutismaiseman parina yleistyy niin kutsuttu selittävä journalismi, joka pyrkii avaamaan uutistapahtumien merkitystä: miten tilanteeseen on tultu, mihin se voi johtaa ja millaisia ajatuksia aiheen ympärillä on esitetty. Vaikkapa aiemmin mainitut pörssien notkahdusta seuranneet jutut olisivat voineet olla paremmin perusteltuja, jos niiden parina olisi selkeästi tarjoiltu selittävä juttu.

Aina ei tarvitse edes ryhtyä selittämään juurta jaksain. Joskus riittää, kun ottaa dramaattista tapahtumauutista kirjoittaessa mukaan myös tapahtumaa edeltäneen prosessin. Pullinen muistuttaa, ettei missään uutisten tekemisen oppaissa tosin neuvota tekemään niin. Uutisessa kuuluisi kertoa ensin ja tärkein ensin, mahdollisimman tehokkaasti. Mitä, missä, milloin ja kuka eivät vastaa kysymyksiin mistä johtuen ja miksi tämä on toimituksen mielestä tärkeää.

Juuri tällaiset uutiskirjoittamisen tekniikat ja tavat ohjaavat juttujen kirjoittamista ja myös lukemista vahvasti. Mutta voisiko uutisissa vahvoista perinteistä huolimatta avata jutun sisällä näkökulmia toisiin suuntiin? Silloinkin, kun ne menisivät senhetkisen tapahtuman korostamaa suuntaa vastaan? Kehityssuuntia kuitenkin on aina useita. Pullisen kokemuksen mukaan voi ja silloin jopa saa ihmisiltä myönteistä palautetta.

Perinteisesti uutisten kirjoittaminen lähtee liikkeelle nolasta. Digitaalisessa ympäristössä sen sijaan juttujen päivittäminen on tavanomaista, esimerkiksi Wikipedia on kokoelma päivittyviä artikkeleita. Tämänkin perinteen rikkomisesta myös journalismi voisi hyötyä. Tiettyä yhtiötä seurannut toimittaja voisi päivittää yhtiön tilannetta taustoittavaa artikkelia seuraavan tuloskauden päätyttyä. Nopeasti tehty tulosuutinen ja taustoittava juttu voitaisiin linkata ristiin, ja näin konteksti ei jäisi lukijan itse selvitettäväksi.

Päivitettävien juttujen elinkaari voi olla pitkä. Esimerkiksi Britannian yleisradio BBC ylläpitää päivittyvää artikkelia ilmastonmuutoksesta otsikolla *Mitä tiedämme ja emme tiedä ilmastonmuutoksesta*. Tämän suuren jutun yhteyteen on linkitetty muita aihepiiristä tehtyjä juttuja.

Kontekstoiva linkkaaminen vaatii kuitenkin toimittajalta näkemyksellisyyttä valita jutut, joista voi muodostaa johdonmukaisen kokonaisuuden. Lisäksi toimittajan täytyy kertoa lukijalle, miksi ja miten juuri nämä jutut liittyvät toisiinsa. Perusuutisvälineille ei ole mitenkään itsestään selvän helppoa ottaa käyttöön uusia toimintatapoja. Linkittävää ja toimituksen tekemistä selittävää juttua on vaikea tehdä, jos jutun pitäisi toimia monella alustalla.

Perustelut tiskiin

Journalismi on aina näkökulman valintaa. Yhdessä jutussa kerrotaan yhdet asiat, mutta ihan yhtä tärkeitä voivat olla jotkin toiset asia, joita ei kerrota. Jussi Pullisen mukaan vaatii pientä rohkeutta näkemyksellisyyteen, jotta toimittaja voi osoittaa, että tämä konteksti on oleellinen – ja tämä taas ei ole.

Samoilla linjoilla on Oksanen. Hän lukee mielellään sellaisten toimittajien juttuja, jotka osaavat ja hallitsevat jonkun aiheen todella hyvin ja siten uskaltavat ja pystyvät tiivistämään – tekemään jutusta helpon.

Näkökulmien avaaminen voi tapahtua hyvin pienellä vaivalla, mahdollisesti yksittäisellä lauseella. Lyhytkin suhteuttaminen voi auttaa välttämään uutisansan, jollaiseen helmikuisessa pörssitapauksessa langettiin. Tai ruoan hintoja käsittelevässä jutussa asiat voi asettaa mittasuhteisiinsa toteamalla, että ”suhteessa suomalaisten tuloihin käytämme kuitenkin ruokaan vähemmän rahaa kuin tässä jutussa mainituissa halvoissa maissa käytetään”.

Kyse ei ole tyhmentämisestä, eikä toisaalta myöskään siitä, että jokaisen jutun pitäisi vastata laajuudeltaan tietokirjaa. Kunhan vain tehdään ymmärrettäväksi uutisen

kirjoittamisen alkuperäinen motiivi miksi tästä kirjoitetaan, eikä oleteta, että lukija päättelee kaiken alusta asti itse.

Ehkä talousuutisten uutismaisemaan kaivataan samankaltaista ilmaisutapaa kuin säätiedotuksiin:

Dow Jones tippui enemmän kuin kertaakaan seitsemään vuoteen – tuntuu kuin ampiaisen pisto kesällä, sitä sattuu, mutta ei yhtä useasti kuin sääskien ja harvemmin on vaarallista.

SRV:n tulos parani – Tuntuu kuin kasvukeskusten investoinnit syytäisivät rahaa rakennusyritysten kassaan.

Ruoan hinta on euromäärissä meillä kallista – tuntuu keskimäärin vähemmän pahalta kuin portugalilaisten ruokaostokset heidän kukkaroissaan.

Ylioppilaslehti

Mari Uusivirta on vapaa toimittaja ja lukio-laisten aikakauslehden *Improbaturin* toimitussihteeri. Hän on työskennellyt muun muassa *Aamulehdessä* ja *Talouselämässä*. Lisäksi Uusivirta on ollut päätoimittajana pop up -paikallislehti *Uudessa Inarissa* ja tutkimusavustajana eliittiä tarkastelevassa Promillen projektissa. Hän on myös yksi *Wahlroos - epävirallinen elämäkerta*-teoksen kirjoittajista ja editoreista.

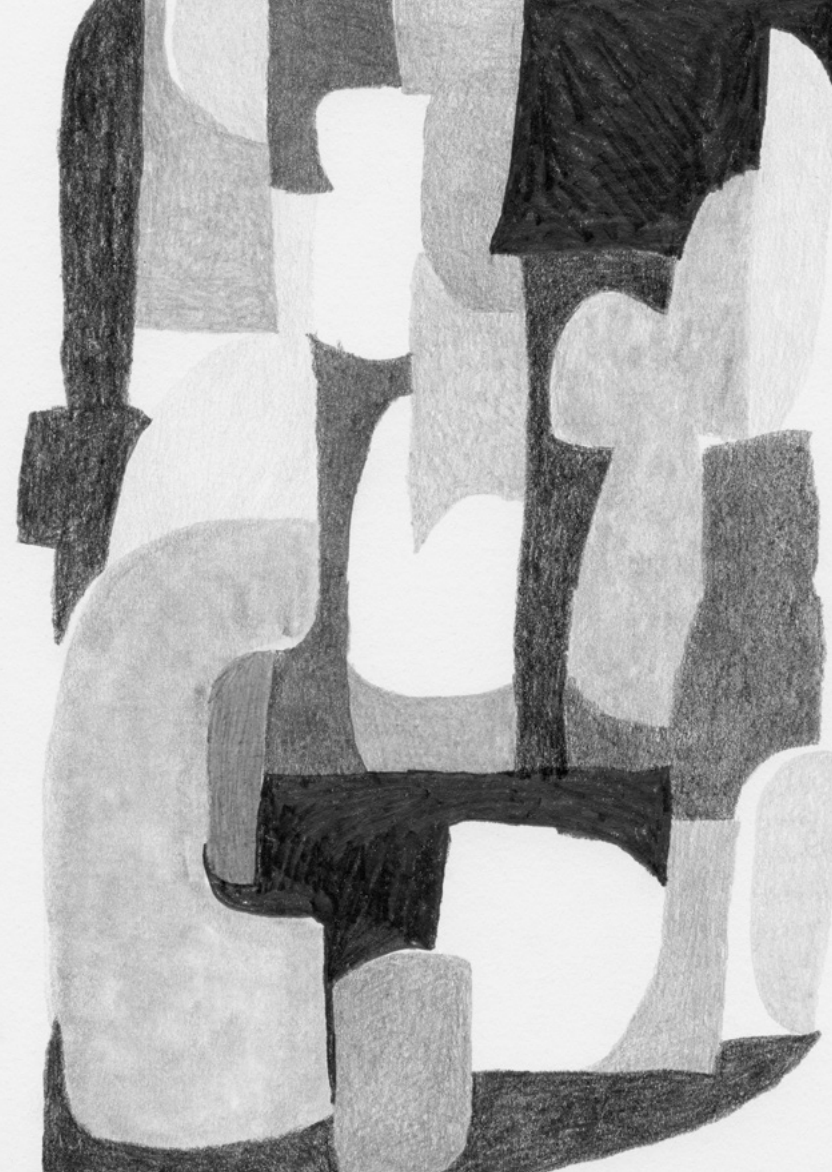
Kilpailevat totuudet

Veera Jussila on toimittaja ja editori, joka työskenteli *Ylioppilaslehden* toimitussihteerinä kaudella 2016–2018. Hän on erikoistunut pitkiin feature-juttuihin. Jussila on työskennellyt muun muassa *Suomen Kuvalehdessä*, *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä* ja sunnuntaitoimituksessa sekä *Ylellä*. Freelancerina hän on kirjoittanut myös muun muassa *Imageen*. Jussila osallistui Suomen Kulttuurirahaston kulttuurijournalismin mestarikurssille vuonna 2013.

Anni Pasanen on toimittaja ja editori, joka työskenteli *Ylioppilaslehden* toimitussihteerinä syksystä 2017 kevääseen 2018. Hän on työskennellyt aiemmin muun muassa *Helsingin Sanomien* sunnuntaisivujen ja *Kuukausiliitteen* toimituksessa, *Aamulehdessä* ja *Sunnuntaisuomalaisessa*. Koulutukseltaan Pasanen on filosofian maisteri Jyväskylän yliopiston journalistiikan pääaineesta.

Robert Sundman on toimittaja ja editori, joka työskenteli *Ylioppilaslehden* päätoimittajana kaudella 2016–2018. Hän kirjoittaa mielellään politiikasta, vallasta ja yhteiskunnallisen keskustelun ilmiöistä. Sundman on työskennellyt aiemmin muun muassa *Ylellä*, lukiolaisten aikakauslehti *Improbaturin* päätoimittajana sekä erilaisten asiakaslehtien parissa. Hän on Julkisen sanan neuvoston varajäsen.

Tuomas Järvenpää on graafinen suunnittelija, joka työskenteli *Ylioppilaslehden* AD:na kaudella 2016–2018.

Ylioppilaslehti

Lauri Haapanen — Veera Jussila — Silvia Hosseini
Pauli Rautiainen — Anna Tuori — Anni Pasanen
Niko Kettunen — Ulla Järvi — Tommi Uschanov
Robert Sundman — Janne Arola — Minea
Koskinen — Mari Uusivirta — Tuomas Järvenpää
Evelin Kask — Erkki Toukolehto